

มณฑลอุดร : หดกการพัฒนาวัด

พันตรี จวน วรณจันทร

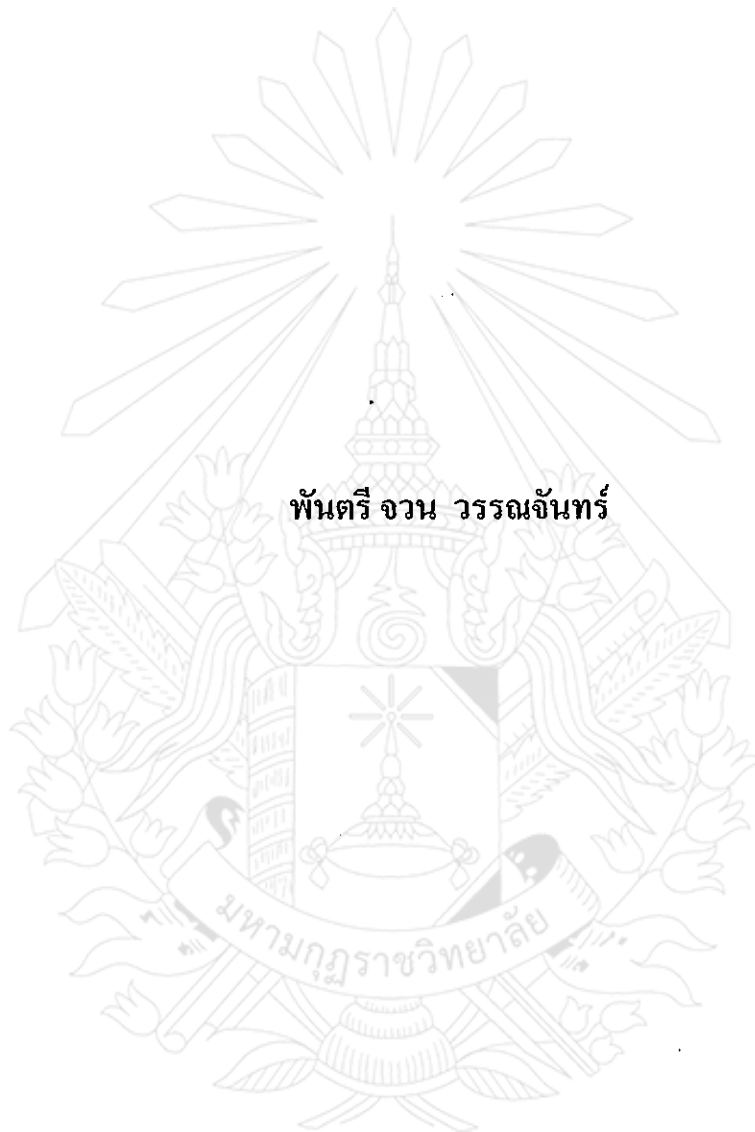
สารนิพนธ์ฉบับแปลส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๔๘

มงคลสูตร : หลักการพัฒนาชีวิต

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

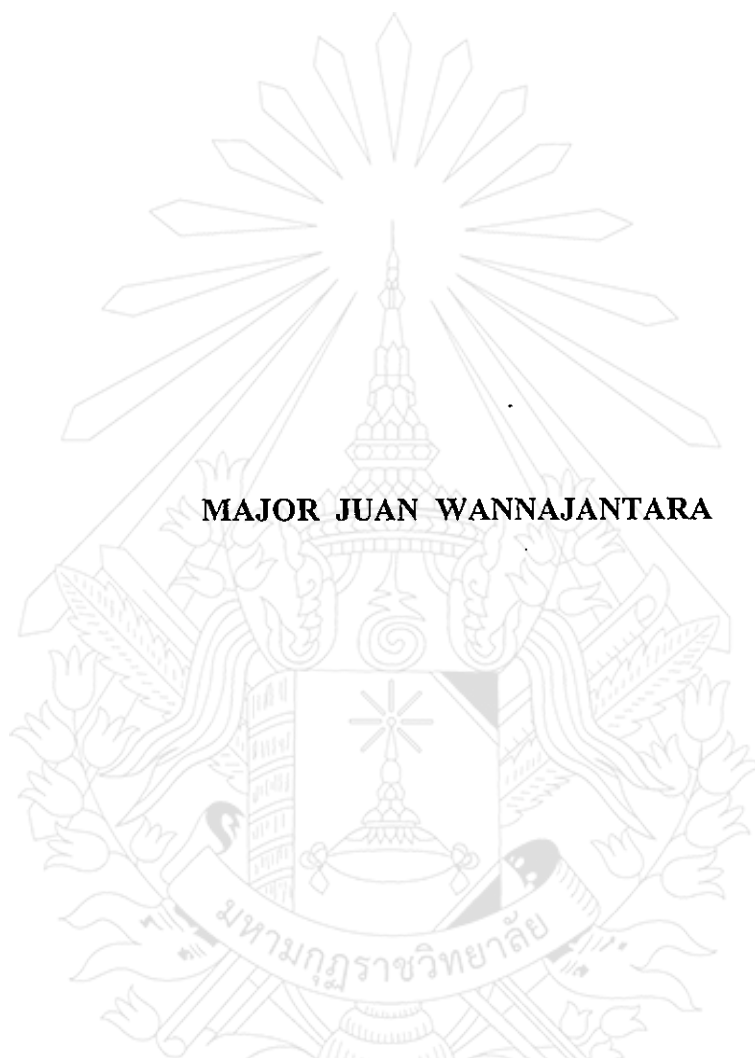
สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๔๕

B ๑๑๗

MANGGALA SUTTA : THE PRINCIPLE OF LIFE DEVELOPMENT

MAJOR JUAN WANNAJANTARA

A THEMATIC PAPER SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS

FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS

DEPARTMENT OF BUDDHISM AND PHILOSOPHY

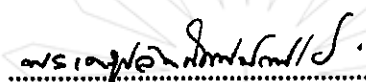
GRADUATE SCHOOL

MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY

B.E. 2549

หัวข้อสารนิพนธ์ : มงคลสูตร : หลักการพัฒนาชีวิต
ชื่อนักศึกษา : พันตรี จวน วรรณจันทร์
สาขาวิชา : พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา : รศ.สุเชาว์ พลอยชุม
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม : พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์

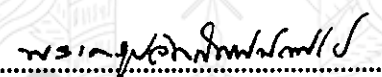
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้รับสารนิพนธ์นี้เป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

คณะกรรมการสอบสารนิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(ผศ.พิเศษ ดร. สุกิจ ชัยมุสิก)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(รศ.สุเชาว์ พลอยชุม)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

..... กรรมการ
(ดร.สุชาติ หงษา)

..... กรรมการ
(ดร.สุวิญ รักษัตย์)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thematic Title : Manggala Sutta : The Principle of Life Development
Student's Name : Major Juan Wannajantara
Department : Buddhism and Philosophy
Advisor : Assoc. Prof. Suchao Ploychum
Co-Advisor : Phragrupaladsampipattanaviriyajarn

Accepted by Graduate School, Mahamakut Buddhist University in
Partial fulfillment of the Requirements for the Master's Degree.

P. Sampipattanaviriyajarn
..... Dean of Graduate School
(Phragrupaladsampipattanaviriyajarn)

Thematic Committee

S. Chaimusik
..... Chairman
(Asst. Emeritus Dr. Sukit Chaimusik)

S. Ploychum
..... Advisor
(Assoc. Prof Suchao Ploychum)

P. Sampipattanaviriyajarn
..... Co-Advisor
(Phragrupaladsampipattanaviriyajarn)

Suchat Hongsa
..... Member
(Dr. Suchat Hongsa)

D. Suvin R.
..... Member
(Dr. Suvin Ruksat)

ชื่อสารนิพนธ์	: มงคลสูตร : หลักการพัฒนาชีวิต
ชื่อนักศึกษา	: พันตรี จวน วรรณจันทร์
สาขาวิชา	: พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา	: รศ. สุเชาว์ พลอยชุม
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	: พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์
ปีการศึกษา	: ๒๕๔๕

บทคัดย่อ

การจัดทำสารนิพนธ์ฉบับนี้มีจุดประสงค์คือการศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักธรรมในมงคลสูตร ซึ่งมีอยู่ในพระไตรปิฎกขุททกนิกาย เป็นพระสูตรที่พุทธศาสนิกชนรู้จักกันเป็นอย่างดีเพื่อเป็นแนวทางของการพัฒนาชีวิตตามหลักศีลธรรมในพุทธศาสนา และนำมาประยุกต์ใช้ปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้จริง ๆ

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยด้านเอกสาร โดยผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าแหล่งที่มาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์มั่งคั่งคดทีปนี และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ผลของการศึกษาพบว่า การปฏิบัติตามหลักคำสอนในมงคลสูตร เป็นหลักคำสอนที่สนับสนุนส่งเสริมให้การพัฒนากายและจิตใจได้ผลสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับหลักการและจุดมุ่งหมายตามแผนการพัฒนาศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่มุ่งเน้นไปที่การพัฒนากคน เช่น การไม่คบคนพาล การคบกับบัณฑิต อันเป็นการสนับสนุนส่งเสริมการพัฒนาให้ได้ผลมาก ยิ่งขึ้น ผลของการพัฒนาตามหลักมงคลสูตรจะช่วยแก้ปัญหาarayบุคคล ปัญหาของครอบครัว ปัญหาของชุมชน สังคม รวมทั้งเพิ่มศักยภาพในการพัฒนาตนเองได้โดยใช้หลักการฝึกศึกษา ๓ ประการ (ไตรสิกขา) คือ สีลสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขา วิธีการฝึกศึกษาทั้งหมดนี้ ได้มีอยู่แล้วอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ในมงคลสูตร

กิตติกรรมประกาศ

สารนิพนธ์ฉบับนี้ได้สำเร็จเสร็จสิ้นสมบูรณ์ก็ด้วยความมีน้ำใจนำคำอวยงดงาม ด้วยเมตตากรุณาและอนุเคราะห์ช่วยเหลือของบุคคลมากมายหลายท่าน ในโอกาสนี้จึงใคร่ขอขอบพระคุณ ขอบคุณ และขอบใจตามลำดับ ดังนี้

ขอกราบนมัสการขอบคุณ และขอบพระคุณบรรดาคณาจารย์แห่งมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และคณาจารย์แห่งบัณฑิตวิทยาลัยของมหาวิทยาลัยแห่งนี้ที่มุ่งมั่นด้วยวิริยะอุตสาหะ และศรัทธาเนืองแน่นที่พยายามปลูกต้นไม้ คือภูมิปัญญาพร้อมทั้งรดน้ำพรวนดิน คือสรรพวิชาจนต้นไม้แห่งภูมิปัญญาแตกรากผลิบานกิ่งก้านสาขาแก่ข้าพเจ้า จนสามารถบำเพ็ญประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นประกาศเกียรติคุณสถาบันแห่งนี้ให้ปรากฏแก่ชาวโลก

ขอกราบขอบพระคุณอย่างสูง แคร่รองศาสตราจารย์ สุเชาวน์ พลอยชุม ที่ปรึกษาการจัดทำสารนิพนธ์ฉบับนี้ และพระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ที่ปรึกษาร่วมผู้เปี่ยมล้นด้วยเมตตาจิตมา ณ โอกาสนี้

ขอขอบคุณ พันตรีวีรสิริคุณ จันแดง, พันตรีบวรวิทย์ ไชยศิลป์, พันตรีไชโย นามนนท์ อนุศาสนาจารย์กรมยุทธศึกษาทหารบก และร้อยตรีประสิทธิ์ สายสินธุ์ นายทหารธุรการฯ ที่ได้ช่วยเหลือการพิมพ์ต้นฉบับ คั่นคว้าข้อมูล แก้ไขต้นฉบับหลักฐานที่มาอ้างอิงจนสำเร็จเรียบร้อยด้วยดี นับว่าท่านทั้ง ๔ ได้ช่วยเหลือในการจัดทำสารนิพนธ์ฉบับนี้ด้วยน้ำใจที่งดงามยิ่ง

ขอขอบใจ คุณชลอ วรรณจันทร์ เพื่อนชีวิต มิตรในเรือนที่เป็นกำลังใจในการศึกษา และจัดทำสารนิพนธ์ตลอดเวลา

บุญกุศลใด คุณงามความดีอันใดพึงบังเกิดมีจากสารนิพนธ์นี้ ผู้จัดทำขอน้อมบูชาแด่พระรัตนตรัย พระพุทธศาสนาซึ่งเป็นวิถีชีวิตของข้าพเจ้า พระอุปัชฌาย์ พระอนุศาสนาจารย์ พระปีฬัชชาจารย์ ผู้ให้กำเนิดโลกพระพุทธศาสนาแก่ข้าพเจ้า บิดามารดาผู้ให้เลือดเนื้อชีวิต ให้กำเนิดมาพบพระพุทธศาสนา และทุก ๆ ท่านที่คอยเป็นกำลังใจตลอดระยะเวลาศึกษา ณ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ขอให้ท่านเหล่านั้นจงประสพสุขโดยทั่วกัน

พันตรี จวน วรรณจันทร์

อนุศาสนาจารย์ กรมยุทธศึกษาทหารบก

๑ พฤษภาคม ๒๕๔๕

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
สารบัญคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๓. ขอบเขตการวิจัย	๔
๔. วิธีดำเนินการวิจัย	๔
๕. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๕
๖. คำนิยามศัพท์	๕
๗. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
บทที่ ๒ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ	๑๐
๑. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑	๑๐
๒. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๒	๑๑
๓. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๓	๑๒
๔. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๔	๑๒
๕. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕	๑๓
๖. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๖	๑๔
๗. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๗	๑๕
๘. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘	๑๕
๙. สรุปผลการพัฒนาตามแผนฯ ฉบับที่ ๑-๘	๒๐
๑๐. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙	๒๑
๑. จุดมุ่งหมาย	๒๑

เรื่อง	หน้า
๒. คำนิยมร่วม	๒๑
๓. สังคมไทยที่พึงประสงค์	๒๑
๑๑. ความแตกต่างของแผนพัฒนาฯ ฉบับต่าง ๆ	๒๗
บทที่ ๓ หลักธรรมในมงคลสูตร	๓๒
๑. ความหมาย	๓๒
๒. ประวัติความเป็นมา	๓๓
๓. การนำหลักธรรมในมงคลสูตรมาใช้พัฒนา	๓๗
๓.๑ การพัฒนาระดับโลกียะ	๓๘
การไม่คบคนพาล	๔๐
การคบบัณฑิต	๔๑
การบูชาบุคคลที่ควรบูชา	๔๒
การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม	๔๓
การเป็นผู้ได้ทำบุญไว้ในกาลก่อน	๔๔
การตั้งตนไว้ชอบ	๔๖
การเป็นผู้ได้สดับตรับฟังมาก	๔๕
การเป็นผู้มีศีลปะ	๕๐
การเป็นผู้มีวินัยดีแล้ว	๕๑
การเป็นผู้มีวาจาสุภาพ	๕๒
การบำรุงบิดามารดา	๕๗
การสงเคราะห์บุตร-ธิดา	๕๘
การสงเคราะห์ภรรยา	๕๕
การทำงานไม่ให้คั่งค้าง	๖๑
การให้ (ทาน)	๖๓
การประพฤติธรรม	๖๕
การสงเคราะห์ญาติ	๖๖
การทำงานที่ไม่มีโทษ	๖๘
การงดเว้นจากบาป	๗๒
การสำรวมจากการดื่มน้ำเมา	๗๓
ความไม่ประมาท	๗๔

เรื่อง	หน้า
ความเคารพ	๗๖
การอ่อนน้อมถ่อมตน	๗๕
ความกตัญญู	๘๐
ความสันโดษ	๘๑
๓.๒ กิจกรรมเสริมการพัฒนาคน	๘๕
การฟังธรรมตามกาล	๘๕
การสนทนาธรรมตามกาล	๘๗
ความอดทน	๘๗
ความเป็นผู้ว่าง่าย	๘๕
การเห็นสมณะ	๕๐
๓.๓ การพัฒนาระดับโลกุตระ	๕๓
การบำเพ็ญตบะ	๕๓
การประพฤติพรหมจรรย์	๕๕
การเห็นอริยสัจ	๕๖
เห็นแจ้งพระนิพพาน	๕๗
บทที่ ๔ การประยุกต์หลักธรรมในมงคลสูตรกับการพัฒนา	๕๕
๑. การพัฒนาคน	๑๐๐
๒. การมีศิลปะ (ฝีมือแรงงาน)	๑๐๑
๓. การเสริมสร้างสถาบันครอบครัวให้เข้มแข็ง	๑๐๔
๑. หน้าที่ของพ่อแม่ที่มีต่อลูก	๑๐๘
๒. หน้าที่ของลูกที่มีต่อพ่อแม่	๑๐๕
๓. หน้าที่ของสามีที่มีต่อภรรยา	๑๐๕
๔. หน้าที่ของภรรยาที่มีต่อสามี	๑๐๕
๔. เศรษฐกิจพอเพียง	๑๑๑
หลักธรรมที่เกี่ยวกับการใช้เศรษฐกิจพอเพียง	๑๑๒
หลักธรรมที่เกี่ยวกับการสร้างฐานะทางเศรษฐกิจ	๑๑๕
หลักธรรมที่เกี่ยวกับการรักษาความมั่นคงทางเศรษฐกิจ	๑๑๖
๕. การรักษาสังแวดล้อมธรรมชาติ	๑๑๖

เรื่อง	หน้า
บทที่ ๕ สรุปลงและข้อเสนอแนะ	๑๒๐
๑. บทสรุปผลการวิจัย	๑๒๐
๒. ข้อเสนอแนะ	๑๒๓
๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๑๒๓
๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป	๑๒๔
บรรณานุกรม	๑๒๖
ประวัติผู้วิจัย	๑๒๘

สารบัญย่อ

ในสารนิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมทั้งคัมภีร์อรรถกถา ฉบับมหาวิทยาลัย (๕๑ เล่ม) อันเป็นคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาเถรวาทในการค้นคว้า ในสารนิพนธ์นี้ผู้วิจัยได้ใช้ชื่อย่อของคัมภีร์พระไตรปิฎกคำย่อ และคำเต็มของคัมภีร์พระไตรปิฎก มีดังต่อไปนี้

คำย่อ	คำเต็ม
	พระวินัยปิฎก
วิ.มหา	วินยปิฎก มหาวิภงค
	พระสุตตันตปิฎก
ที.สี.	ทีฆนิกาย สีลขุขนฺทวคค
ที.ปา.	ทีฆนิกาย ปาฎิกวคค
ม.มู.	มชฺฉิมนิกาย มุลปญฺญาสก
ม.ม.	มชฺฉิมนิกาย มชฺฉิมปญฺญาสก
ม.อุ.	มชฺฉิมนิกาย อุปริปญฺญาสก
สั.ส.	สัยฺยุตตนิกาย สคคาถวคค
อง.ทุก.	องฺคฺคฺตฺตฺรนิกาย ทุกนิปาต
อง.ติก.	องฺคฺคฺตฺตฺรนิกาย ติกนิปาต
อง.จตุกก.	องฺคฺคฺตฺตฺรนิกาย จตุกกนิปาต
อง.ปญจก.	องฺคฺคฺตฺตฺรนิกาย ปญจกนิปาต
อง.สตตก.	องฺคฺคฺตฺตฺรนิกาย สตตกนิปาต
อง.อฏฐก.	องฺคฺคฺตฺตฺรนิกาย อฏฐกนิปาต
อง.นวก.	องฺคฺคฺตฺตฺรนิกาย นวกนิปาต
ขุ.ขุ.	ขุทฺทกนิกาย ขุทฺทกปาฐ
ขุ.ธ.	ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปท
ขุ.อุ.	ขุทฺทกนิกาย อุทาน
ขุ.อิติ.	ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตค

ข.ศ.	ขุททกนิกาย	สุตตนิปาต
ข.เถร.	ขุททกนิกาย	เถรคาถา

พระอภิธรรมปิฎก

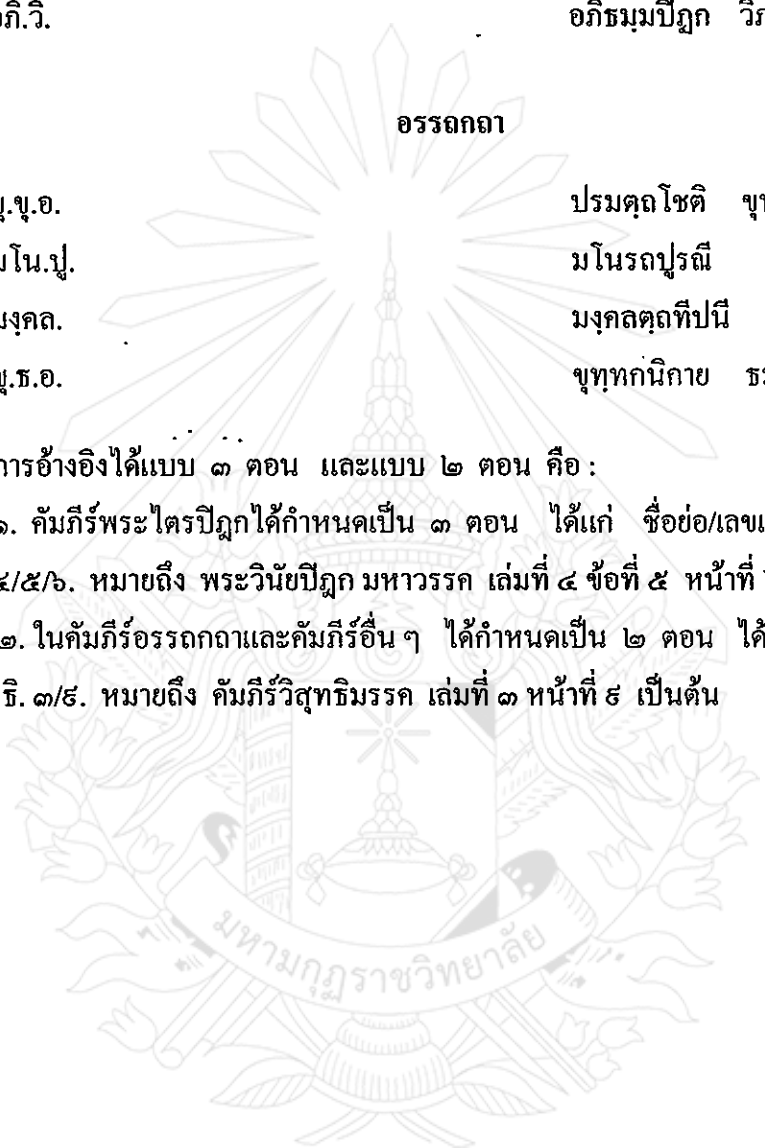
อภิ.วิ.	อภิธมฺมปิฎก	วิภงฺก
---------	-------------	--------

อรรถกถา

ข.ข.อ.	ปรมตฺตโชติ	ขุททกปาฐกฐกถา
มโน.ป.	มโนรตฺตปุรณิ	
มจฺจล.	มจฺจลตฺตทีปนี	
ข.ฐ.อ.	ขุททกนิกาย	ธมฺมปทกฐกถา

การอ้างอิงได้แบบ ๓ ตอน และแบบ ๒ ตอน คือ :

๑. คัมภีร์พระไตรปิฎกได้กำหนดเป็น ๓ ตอน ได้แก่ ชื่อย่อ/เลขเล่ม/ชื่อ/หน้า เช่น วิ.มหา. ๔/๕/๖. หมายถึง พระวินัยปิฎก มหาวรรค เล่มที่ ๔ ชื่อที่ ๕ หน้าที่ ๖
๒. ในคัมภีร์อรรถกถาและคัมภีร์อื่นๆ ได้กำหนดเป็น ๒ ตอน ได้แก่ ชื่อย่อ/เล่ม /หน้า เช่น วิสุทธ. ๓/๕. หมายถึง คัมภีร์วิสุทธิมรรค เล่มที่ ๓ หน้าที่ ๕ เป็นต้น

บทที่ ๑

บทนำ

๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยนับตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ได้นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เข้ามาประกอบเป็นนโยบายพัฒนาบ้านเมืองปรากฏหลักฐานเป็นรูปธรรมชัดเจน ดังที่ปรากฏในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงสุโขทัย ประมาณ พ.ศ. ๑๙๒๐ ความตอนหนึ่งว่า

คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอบอ้อม พื่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองสุโขทัย ทั้งชาวแม่ชาวเจ้า ท่วยปั่วท่วยนางลูกเจ้า ลูกขุนทั้งสิ้น ทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ฟุ้งท่วย ศรัทธาในพระพุทธศาสนาทรงศีลเมื่อพรรษา ทุกคน เมื่อออกพรรษากรานักฐิน เดือนหนึ่งจึงแล้ว^๑

ตามที่กล่าวมานี้ทำให้เราเห็นว่าผู้คนในยุคนั้น มีความสุขร่มเย็นด้วยพระพุทธศาสนา พื่อขุนหรือพระราชามหากษัตริย์ได้นำนโยบายธรรมวิชัย^๒ มาประยุกต์ใช้ในการปกครอง บ้านเมืองจนสังคมเกิดความเข้มแข็ง มั่งคั่ง และมั่นคง

พ.ศ. ๒๔๖๕ ประเทศไทยได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง การปกครองโดยเปลี่ยนจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย และดูเหมือนว่าการพัฒนาชาติบ้านเมืองได้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปจากวิธีการเดิมที่มีมาแต่สมัยสุโขทัย ที่การพัฒนาอิงอาศัยแบบสนิทอยู่กับพระพุทธศาสนา และมุ่งพัฒนาด้านกาย วาจา ใจ เป็นหลักหรือมุ่งความเจริญด้านจิตใจเป็นหลักมาเป็นการพัฒนาทางวัตถุมากยิ่งขึ้น นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๕ เป็นต้นมา ดังจะเห็นได้ในแผนและพระราชบัญญัติต่าง ๆ ตามลำดับ ดังนี้

พ.ศ. ๒๔๘๕ กระทรวงมหาดไทยได้กำหนดแผนการพัฒนาประเทศขึ้นเรียกชื่อว่า “แผนการบูรณะชนบท ๒๔๘๕” ซึ่งมีสาระสำคัญคือมุ่งสร้างระบบการคมนาคมขนส่งเป็นหลักแต่ได้ถูกยกเลิกไปใน พ.ศ. ๒๔๘๖ เนื่องจากเปลี่ยนรัฐบาลใหม่ อีกสามปีต่อมาคณะรัฐมนตรีได้มีมติเห็นชอบโครงการพัฒนาท้องถิ่นของกระทรวงมหาดไทยให้เป็นโครงการของชาติ

^๑กรมศิลปากร, ประชุมศิลาจารึก, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๑๕), หน้า ๑๗.

^๒การเอาชนะโดยธรรม คือ ใช้ธรรมะ ในพระพุทธศาสนาเป็นนโยบายการปกครอง เช่น การไม่ฆ่า, ไม่เบียดเบียน ฯลฯ ซึ่งพระเจ้าอโศกมหาราช กษัตริย์แห่งอินเดีย ทรงประกาศใช้ประมาณ พ.ศ. ๓๐๐

พ.ศ. ๒๔๙๓ ได้มีการตราพระราชบัญญัติสภาเศรษฐกิจแห่งชาติขึ้น เริ่มมีการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ

พ.ศ. ๒๔๙๖ รัฐบาลได้ตั้งคณะกรรมการดำเนินการวางแผนเศรษฐกิจ ขึ้นเพื่อจัดทำโครงการต่าง ๆ เสนอขอความช่วยเหลือจากประเทศสหรัฐอเมริกาและธนาคารโลก

พ.ศ. ๒๕๐๐ ธนาคารโลกจัดตั้งคณะกรรมการสำรวจภาวะเศรษฐกิจเพื่อจัดทำโครงการพัฒนาประเทศไทย โดยเสนอให้รัฐบาลไทยจัดตั้งหน่วยงานกลาง เพื่อทำหน้าที่วางแผนพัฒนาประเทศไทย

พ.ศ. ๒๕๐๒ รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติ “สภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ” ขึ้น

พ.ศ. ๒๕๐๔ รัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติแผนที่ ๑ เมื่อวันที่ ๑ มกราคม ๒๕๐๔ (๒๕๐๔ - ๒๕๐๙) รวมระยะเวลา ๖ ปี

พ.ศ. ๒๕๑๐ รัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ ๒ ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๒ นี้ ได้เปลี่ยนชื่อแผนใหม่ โดยให้ชื่อว่า “แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ” เป็นที่น่าสังเกตว่าได้มีการเพิ่มเติมคำว่า “สังคม” เข้ามาด้วยและได้ลดหัววงระยะเวลาการดำเนินการตามแผนจาก ๖ ปี มาเป็น ๕ ปี ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา รัฐบาลก็จะมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติแผนละ ๕ ปี จนกระทั่งถึงบัดนี้ประเทศไทยของเรามีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นฉบับที่ ๙ (๒๕๔๕ - ๒๕๕๐)

พ.ศ. ๒๕๑๕ รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติเปลี่ยนชื่อ “สภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ” เป็น “คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ” จนถึงปัจจุบัน

แผนการพัฒนาเศรษฐกิจระยะแรก ๆ นั้น เราจะเห็นได้ว่ารัฐบาลมุ่งพัฒนาเศรษฐกิจเป็นสำคัญ พุคให้ชัดเจนอีกทีคือเน้นที่การพัฒนาวัตถุ ไม่ได้คิดถึงการพัฒนาสังคม หรือการพัฒนาคน จนถึงแผน ฯ ฉบับที่ ๒ จึงได้เพิ่มการพัฒนาสังคมเข้าไป แต่ก็ยังมุ่งมั่นพัฒนาวัตถุกันอย่างขนานใหญ่อยู่นั่นเอง

จนกระทั่งถึงแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๗ จึงได้คำนึงถึงความสำคัญของการพัฒนาคน ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผนที่ ๘ และแผนที่ ๙ จึงมียุทธศาสตร์การพัฒนาคน โดยถือว่าคนเป็นจุดศูนย์กลางของการพัฒนา

ประเทศไทยได้รับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม ภายใต้การดำเนินการปฏิบัติตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับต่าง ๆ ตามกระแสความคิดทางศาสนา วัฒนธรรม จารีต ประเพณี ภูมิปัญญาของฝรั่ง หรือสังคมตะวันตก ความเจริญทางวัตถุได้เกิดขึ้นมากมายอย่างรวดเร็ว แต่ทางด้านสังคมและจิตใจของคนไทยกลับมีปัญหามากขึ้น โดยเฉพาะปัญหาที่มีคนเป็นสาเหตุ

ผลพวงที่เกิดจากการพัฒนาตามภูมิปัญญาฝรั่ง ทำให้คนไทยมีความนิยมความเจริญแบบฝรั่ง และหันมาศรัทธาใน คุณครู คุณเศรษฐกรแห่งวัชรธรรม ศาสนา จาริต ประเพณี และภูมิปัญญาของชาติตนเอง โดยมองว่าการปฏิบัติธรรมทางพระพุทธศาสนา โอโยทาน ทรงศีล เจริญปัญญา ตามอย่างวิถีชีวิตชาวกรุงสุโขทัยในอดีต เป็นเรื่องคร่ำครึล้าหลัง ด้วยเหตุนี้สังคมไทย คนไทยจึงเกิดความเสื่อมทรามทางศีลธรรมเพิ่มมากขึ้นทุกที การทำร้ายร่างกาย คำด้วยคำหยาบ ทารุณทางเพศ ทำร้ายจิตใจ ล้วนเป็นพฤติกรรมก่อให้เกิด สังคมปัญหาอาชญากรรมในครอบครัว ชุมชน สังคม ชาติบ้านเมือง คุณภาพความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ถ่วงละเมิดศีลธรรมของสังคม จนกลายเป็นสังคมที่โหดร้าย มือไว ใจเร็ว ใจปด หมดสติ กลายเป็นสังคมสติแตก

การพัฒนาที่ทำทลายต่อการอยู่รอดของระบบเศรษฐกิจ และความมั่นคงของสังคมไทยในอนาคต คือ “การพัฒนาคน” ซึ่งตามแนวทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ นั้น คือ การพัฒนาคุณภาพและสมรรถภาพของคน อันหมายถึงการพัฒนาจิตใจด้วยเพื่อให้เกิดภาพ ๓ ภาพ คือ

๑. สมรรถภาพจิต คนที่มีสมรรถภาพจิตจะเป็นคนเก่งที่มีปัญญาใฝ่รู้ รู้จักคิด คิดอย่างมีเหตุผล ขยันขันแข็ง รู้จักฟังตนเอง มีความสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม

๒. คุณภาพจิต คนที่มีคุณภาพจิต จะเป็นคนที่มีเมตตา กรุณา กตัญญู รู้คุณคน คุณแผ่นดิน คุณสิ่งแวดล้อม รู้รักสามัคคี มีความซื่อสัตย์สุจริต ละ ลด งค เว้นเค็ดขาดจากอบายมุขทุกชนิด มีระเบียบวินัย มีจรรยาบรรณรักและเข้าใจพร้อมกันมีประชาธิปไตย รู้จักกระชับมิตรพิชิตศัตรู รู้จักพอใจในสิ่งที่ตนมี

๓. สุขภาพจิต คนที่มีสุขภาพจิต จะเป็นคนที่มีความสุขที่เกิดจากใจที่มีสมาธิ สงบเยือกเย็น แจ่มใส ร่าเริง ยิ้มสู้อุปสรรค พพอใจในสิ่งที่ตนมี ยินดีในสิ่งที่ตนมีสิทธิได้

โดยที่ประเทศไทยเป็นเมืองพุทธ มีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติมาช้านาน ผู้วิจัยจึงมีความมั่นใจว่า หลักธรรมในพระพุทธศาสนา น่าจะมีส่วนเสริมให้ การพัฒนาสังคมไทย ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ฯ ของชาติดำเนินไป และประสบความสำเร็จตามมุ่งหมาย หลักธรรมดังกล่าวนี้คือ “มงคลสูตร” ดังทัศนะของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายีเถร) ในหนังสือมงคลในพระพุทธศาสนา ว่า

ถ้าเข็ยันได้ว่า ถ้าพลเมืองทุกคนของประเทศใด มีมงคลเหล่านี้บริบูรณ์ในตนแล้ว ประเทศนั้น มีความเจริญรุ่งเรืองและมีสันติสุขยั่งยืนตลอดกาล พลเมืองทุกคนพึงตนได้ และเป็นที่ยิ่งของผู้อื่นได้ ทุกคนจะตั้งตัวได้ในโลกนี้ จะเป็นกำลังของบ้านเมือง สมชื่อว่าเป็นพลเมืองดีของชาติ ไม่ต้องเป็นภาระหนัก รัฐบาลที่จะต้องสร้างอาคาร สงเคราะห์ให้อยู่ เพราะยากจนช่วยตัวไม่ได้ ด้วยเหตุนี้แหละ มงคลเหล่านี้จึงควรเผยแพร่

ให้แพร่หลาย ให้ทุกคนได้รู้และได้ปฏิบัติให้บรรลุตามเพศภูมิและวัยของตน เพื่อ
บรรลุวิบุลผลที่ตนปรารถนา คือความสุขความเจริญทั้งในโลกและในธรรม^๑

ฉะนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษามงคลสูตร ในฐานะเป็นแนวทางในการพัฒนา
สังคมซึ่งหมายถึงการพัฒนาคนและการพัฒนาจิตใจ ให้มีคุณภาพที่สมบูรณ์ทั้ง ๓ ด้าน ดังกล่าว
แล้ว

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาหลักธรรมในมงคลสูตรในฐานะเป็นหลักการพัฒนาชีวิตแนวพุทธ
๒. เพื่อนำหลักธรรมในมงคลสูตรมาปรับใช้ในชีวิตประจำวันของคนในสังคมปัจจุบัน
๓. เพื่อปรับหลักการพัฒนาแนวพุทธมาใช้ในการพัฒนาสังคมไทยได้อย่างเหมาะสม

๓. ขอบเขตการวิจัย

เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร เป็นการวิจัยเชิงประยุกต์ ผู้วิจัยได้ศึกษาหลักคำสอนเรื่องมงคล
ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส และงานเขียนของนักการศาสนา
ท่านอื่น ๆ เช่น สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร) และพันเอกปิ่น มุทุกันต์ เป็นต้น
และเอกสารอื่นที่เกี่ยวข้องทั้งทางตรงและทางอ้อม

๔. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยผู้วิจัยได้เก็บรวบรวม
ข้อมูลจากเอกสารที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับเรื่องที่ทำการศึกษา โดยมีขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย

๑. รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสส
๒. รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ คือ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ และหนังสือที่
เกี่ยวข้อง
๓. จัดประเภท วิเคราะห์ตีความ เรียบเรียงเป็นรายงานการวิจัย

^๑ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายีเถร), มงคลในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๑๑), หน้า ข.

๕. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

จากการศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่หลักคำสอนที่ปรากฏในมงคลสูตร ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัยในครั้งนี้มีดังนี้

๑. ทำให้ทราบหลักธรรมในมงคลสูตรได้อย่างถูกต้องชัดเจน
๒. สามารถนำหลักธรรมคำสอนในมงคลสูตรมาปรับใช้ในชีวิตประจำวันของคนในสังคมปัจจุบันได้
๓. สามารถนำหลักการพัฒนาแนวพุทธมาปรับใช้กับการพัฒนาสังคมไทยได้

๖. คำนิยามศัพท์

- สูตร มาจากคำว่า สูตร เป็นปิฎกหนึ่งในพระไตรปิฎก คือพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ในที่นี้หมายถึงเอาพระสุตตันตปิฎก
- มงคล หมายถึง สิ่งหรือธรรมชาติที่นำความเจริญก้าวหน้ามาให้
- พัฒนา หมายถึง การพัฒนาวัตถุ และการพัฒนาจิตใจ การทำให้เจริญก้าวหน้าในสิ่งอันพึงปรารถนา พึ่งประสงค์ของคนไทย ของสังคมไทย
- ชีวิต หมายถึง กายและใจ วิธีชีวิตที่กำลังดำเนินไปในสังคมประจำวันของคนไทย

๗. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่องมงคลสูตร : หลักการพัฒนาชีวิตในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาทัศนะต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องและมีความสอดคล้องกับเรื่องมงคลตามที่ปรากฏ ในเอกสารและงานวิจัย ทั้งนี้เพื่อนำมาเป็นปทัฏฐานต่อการวิจัย ซึ่งจะนำมากล่าวโดยสังเขปดังนี้

๗.๑ มงคลัตถที่ปณี โดยพระสิริมังคลาจารย์ ซึ่งได้กล่าวถึงมงคลสูตร สรุปความสำคัญไว้ว่า ผู้ปรารถนาสุขทั้งโลกนี้ โลกหน้า และสุขที่เป็นโลกุตระ กระทำการมงคลทั้งหลาย มีการไม่เสพคนพาลเป็นต้นจัดเป็นมงคลอย่างสูงสุด คือประเสริฐเลิศล้ำ จะเป็นผู้ไม่พ่ายแพ้แก่ข้าศึก คือมาร คำว่ามารในที่นี้หมายถึงสภาพที่ทำให้ตายไปจากคุณความดี ดังนั้นคนผู้ชนะข้าศึก คือ ผู้ที่ปฏิบัติมงคล ๓๘ ประการ จะถึงความเจริญด้วยสมบัติทุกประเภท นำความสุขมาให้แก่โลกทั้งโลกนี้ โลกหน้า^๔

^๔ คณะกรรมการแผนกค้ำรา, มงคลัตถที่ปณี, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), ๔๘๒ หน้า.

๗.๒ มงคลในพระพุทธศาสนาของพระอริยวงศาคตญาณ (อุฏฐายีเถร) ผู้นิพนธ์ได้เสนอแนวคิดไว้ สรุปเป็นใจความได้ว่า มงคลได้แก่ เหตุที่ให้เขาบรรลุลมุนสุขความเจริญและความเห็นของคนในเรื่องมงคลก็แตกต่างกัน สรุปแล้วมี ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ

- มงคลภายนอก

- มงคลภายใน

มงคลภายนอก คือการนับถือ วัตถุ สิ่งของต่าง ๆ ว่าเป็นมงคล เช่น ใบหญ้าแพรก ฝักส้มป่อย ใบเงิน ใบทอง ของใช้บางอย่าง เช่น สังข์ กาลเวลาก็มี เช่น ถือว่า วันนั้น เวลานั้น เป็นมงคลจะทำการงานสิ่งใดหากสิ่งทีกล่าวเหล่านี้มีครบก็ถือว่า เป็นมงคลหากไม่ครบก็ถือว่าไม่เป็นมงคล ไม่เจริญก้าวหน้า

มงคลภายใน คือมงคลทำของพระพุทธเจ้า มงคลทำ คือไม่ขึ้นอยู่กับวัตถุสิ่งของ กาลเวลาฤกษ์ แต่อยู่ที่การปฏิบัติฝึกตนเป็นเกณฑ์กตีกาลสำคัญ หากทำดีก็ได้รับผลดี หากทำชั่วก็ได้รับผลชั่ว อันเป็นเหตุเป็นผลของตนอยู่

มงคลในพุทธศาสนาจึงกล่าวถึงเหตุ ๒ ประการ คือทุจริตและสุจริต ทุจริต คือการทำชั่วทางกาย วาจา ใจ จัดเป็นอวมงคล สุจริต คือการทำดีทางกาย วาจา ใจ จัดเป็นมงคล

พระพุทธเจ้าตรัสมงคลสูตรไว้ ๓๘ ประการ ตามลำดับการปฏิบัติจากต่ำไปหาสูง ตั้งแต่จ่ายไปหายาก และจัดเป็น ๒ ระดับ คือ ตั้งแต่มงคลที่ ๑ การไม่คบคนพาล ถึงมงคลที่ ๓๐ ตบะ ความเพียรพยายาม เป็นระดับโลกียะ สำหรับผู้ครองเรือนปฏิบัติ ตั้งแต่มงคลที่ ๓๑ การประพฤติพรหมจรรย์เป็นต้น ไปเป็นหน้าที่ของนักบวช^๕

๗.๓ หยาดเพชร หยาดธรรม ภูมิปัญญาเพื่อการศึกษาไทย โดยพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) สรุปโดยใจความว่า

การพัฒนาที่รอบด้านครอบคลุมนั้น นักการศึกษาในปัจจุบันว่ามี ๔ อย่าง ซึ่งตรงกับหลักการในพุทธศาสนา เรียกว่าการพัฒนา ๔ ด้าน คือ :

ก. พัฒนากาย คือ พัฒนาร่างกายให้แข็งแรงมีสุขภาพดี หายโรคหายภัย ปราศจากโรคเท่าที่เป็นไปได้ แต่พุทธศาสนายังพูดต่อไปอีกถึงการพัฒนาภายในความหมายว่าเป็นการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพอย่างถูกต้องจึงามเรียกว่า กายภาวนา หรือ กาวิตกาย

^๕สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายีเถร), มงคลในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ ธรรมบรรณาการ, ๒๕๑๑), ๑๓๓ หน้า.

ข. พัฒนาศีล คือ การพัฒนาเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยดี อย่างเกื้อกูล ประโยชน์และมีอาชีพที่ถูกต้องการพัฒนาศีลในปัจจุบันเรียกว่า “พัฒนาการทางสังคม” เรียกว่า ศีลภาวนา หรือภาวนิตศีล

ค. พัฒนาจิต เป็นการฝึกอบรมเสริมสร้างจิตใจให้พร้อมสมบูรณ์ ด้วยคุณสมบัติทั้ง ๓ ด้าน คือ

- ๑) คุณภาพจิต ได้แก่คุณธรรมต่าง ๆ ในการสร้างเสริมจิตใจให้ตั้งงาม
- ๒) สมรรถภาพจิต คือความสามารถของจิต
- ๓) สุขภาพจิต คือ จิตที่มีสุขภาพดี

ง. พัฒนาปัญญา ๕ ขั้นตอน คือ

๑) ปัญญาที่เป็นความรู้ความเข้าใจในศิลปวิทยาการ
๒) ลึกซึ้งลงไปอีก คือ การรับรู้เรียนรู้อย่างถูกต้องตามความจริง ไม่บิดเบือนหรือเอนเอียงด้วยอคติ

๓) เนื่องจากการรับรู้ไป คือการคิดวินิจฉัยด้วยการใช้ปัญญาโดยบริสุทธิ์ใจ

๔) ปัญญาที่รู้จักเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง รู้ทางเลื่อมทางเจริญ และเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง รู้วิธีแก้ไขปัญหา และสร้างสรรค์ความสำเร็จที่ทำให้การพัฒนาคน พัฒนาสังคม พัฒนาชีวิตให้เจริญค้ำจุนยิ่ง ๆ ขึ้นไป

๕) ปัญญาที่รู้เท่าทันธรรมชาติของสังขาร คือโลกและชีวิตเข้าถึงความจริงแท้ถึงขั้นทำให้จิตใจเป็นอิสระ หลุดพ้นจากความทุกข์โดยสมบูรณ์ เรียกว่า ปัญญาภาวนา หรือภาวนิตปัญญา

๗.๔ อุดมการณ์สร้างสรรค์แผ่นดินไทยให้เป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง ของ ดร.พลศักดิ์ จิรไกรศิริ จากการศึกษา ผู้วิจัยพบว่า เอกสารเล่มนี้ได้เสนอแนวคิดในการพัฒนาสรุปได้ดังนี้

๑. ธรรมชาติของหมู่บ้านไทย
๒. แนวทางสร้างสรรค์แผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง
๓. ขั้นตอนการพัฒนา

ธรรมชาติของหมู่บ้านไทย ชาวบ้านมีความอบอุ่นในหมู่ญาติพี่น้องตั้งบ้านเรือนเป็นสัดส่วน และรวมกลุ่มกัน พึ่งพาอาศัยกัน ไม่แข่งขันกันหารายได้ เพราะมีผลิตผลทางการเกษตรพอเพียง พออยู่พอกิน แต่บางท้องถิ่นมีความอึดอัดขัดสนมากไม่อาจช่วยเหลือตนได้ มีฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจใกล้เคียงกัน เครื่องครัดในศาสนาวัฒนธรรมประเพณีอาชญากรรมมีน้อย

พระธรรมปิฎก (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), หยาดเพชร หยาดธรรม ภูมิปัญญาเพื่อการศึกษาไทย, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๑), ๑๒๘ หน้า.

แนวทางสร้างสรรค์แผ่นดินไทยให้เป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองมีสาระสำคัญคือ

การพัฒนาคน สังคมและชุมชนหมายถึง การพัฒนาจิตใจของข้าราชการและประชาชน รวมทั้งการพัฒนาครอบครัวให้มีคุณภาพและคุณธรรม โดยมีจุดมุ่งหมายให้มีความเมตตา กรุณา สุจริต ซื่อสัตย์ สติรอบคอบ ใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ พากเพียร จริงใจ อคทน อดกลั่น เสียสละ มีวัฒนธรรม จรรยาบรรณ รู้จักระเบียบวันสำคัญชาติ เข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนา มีความสามัคคี รู้จักปรับตัว พึ่งตนเอง ศรัทธาค่านิยมไทยที่ดีงามมีจิตใจใฝ่พัฒนาสังคม มีใจเที่ยงธรรมและสำนึกสาธารณะ สร้างประโยชน์แก่สังคม

ขั้นตอนของการพัฒนาเอกสารเล่มนี้ได้เสนอแนวทางสรุปได้ดังนี้

๑. ประชุมชี้แจงข้าราชการทุกระดับ ให้รู้และเข้าใจประเพณีปฏิบัติเป็นตัวอย่าง
๒. ชี้แจงเผยแพร่ให้ประชาชนทุกระดับเข้าใจและเข้าร่วมพัฒนาชุมชน
๓. สนับสนุนเสริมสร้างบทบาทขององค์กรประชาชน ซึ่งได้แก่คณะกรรมการหมู่บ้าน และสภาตำบล ให้เป็นผู้นำในการพัฒนาจิตใจ สังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้านและชุมชน
๔. ส่งเสริมให้สถาบันทางศาสนามีบทบาทยิ่งขึ้น ในการพัฒนาหมู่บ้านและชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาทางด้านจิตใจ
๕. ส่งเสริมให้องค์กรเอกชนมีบทบาทยิ่งขึ้นในการสนับสนุนให้ความช่วยเหลือการพัฒนาหมู่บ้านและชุมชน โดยให้การสนับสนุน และช่วยเหลือทั้งในด้านวิชาการ บุคคล การเงิน และวัสดุอุปกรณ์
๖. มีการประสานกิจกรรมและทรัพยากร ในการพัฒนาของส่วนราชการ องค์กรเอกชน และประชาชนในหมู่บ้านและชุมชนให้มีความสอดคล้อง โดยยึดองค์กรประชาชนและการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นหลัก

๑.๕ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ ; ๒๕๔๔ - ๒๕๔๘ ว่าต้องมุ่งพัฒนาสังคมไทยสู่สังคมที่เข้มแข็งและมีคุณภาพใน ๓ ด้าน คือ

๑. สังคมคุณภาพที่ยึดหลักความสมดุลพอดี พึ่งตนเองได้โดยการสร้างคนดี คนเก่ง มีวินัย เคารพกฎหมาย และมีความรับผิดชอบ ถึงพร้อมด้วยคุณธรรมจริยธรรม มีการพัฒนาเศรษฐกิจที่ยั่งยืน พัฒนาเมือง และชนบทให้มีความน่าอยู่ มีการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่ดี มีระบบการเมืองการปกครองที่โปร่งใส มีกระบวนการยุติธรรม เป็นที่พึ่งของประชาชน และมีความเป็นธรรมในสังคม

“ดร.พลศักดิ์ จิร ไกรศิริ, อุดมการณ์สร้างสรรค์แผ่นดินไทยให้เป็นแผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง, (กรุงเทพฯ ฯ : บริษัท โมเดิร์นเพรส จำกัด, ๒๕๓๐), ๑๔๕ หน้า.

๒. สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ โดยพัฒนาคนให้คิดเป็นทำเป็น เรียนรู้ตลอดชีวิต มีเหตุผลและพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลง เสริมสร้างฐานทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มีนวัตกรรม ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และสร้างทุนทางปัญญา เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศควบคู่กับการสืบสานประเพณี วัฒนธรรม ศาสนา และรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม

๓. สังคมสมานฉันท์ และเอื้ออาทรต่อกัน ที่มีการดำรงไว้ซึ่งคุณธรรมและคุณค่าของเอกลักษณ์สังคมไทยที่พึงพาเกื้อกูลกัน มีการดูแลกลุ่มผู้ด้อยโอกาสและคนยากจน รักษาไว้ซึ่งสถาบันครอบครัว เป็นสถาบันหลักของสังคม และพัฒนาเครือข่ายชุมชนให้เข้มแข็ง เพื่อความอยู่ดีมีสุขของคนไทย^๕

บทที่ ๒

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

นับแต่ประเทศไทยมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ แล้ว ทำให้เห็นว่า ไทย ได้ก้าวเข้าสู่ยุคของการพัฒนาชาติพัฒนาแผ่นดินและพัฒนาอุตสาหกรรม โดยได้ระดมบรรดาทรัพยากรทุกชนิดบรรดามี สร้างสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานไฟฟ้า ประปา ถนนหนทาง สถานศึกษา กิจการอุตสาหกรรม และอื่นต่าง ๆ ความเจริญก้าวหน้าเติบโตทางค้าวัตถุ ได้ดำเนินไปอย่างรวดเร็ว พร้อม ๆ กับความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และปัญหาสุขภาพกายและจิตได้ ค่อย ๆ คืบคลานแผ่ขยายครอบคลุมชีวิตจิตใจของผู้คนในสังคมที่ละน้อย ๆ จนเป็นเงาคร่าห่มทั่วแผ่นดิน

ปรากฏการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นได้อย่างไร เมื่อพิจารณาอย่างถี่ถ้วนแล้วทำให้ได้ข้อตกลงใจได้ว่า ปรากฏการณ์แล้วร้ายดังกล่าวน่าจะมีสาเหตุมาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ดังจะ เห็นได้จากเนื้อหาตลอดทั้งแนวคิดทิศทางการพัฒนาชาติตั้งแต่แผนฯ ฉบับที่ ๑ - ๕ ดังต่อไปนี้

๒.๑ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๐๔ - ๒๕๐๕

จากการศึกษาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ พบว่ามุ่งเน้นพัฒนา ทางด้านวัตถุหรือเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียว ไม่สนใจการพัฒนาคนและสังคมดังแนวคิดและแนวทางการพัฒนา ซึ่งสรุปได้ดังนี้

๒.๑.๑ แนวคิดและลักษณะของแผน

๑. ได้รับอิทธิพลจากโลกทัศน์ ของนักเศรษฐศาสตร์การพัฒนาซึ่งเป็นที่ยอมรับกันอย่าง กว้างขวางในขณะนั้นว่า การพัฒนา คือ การพัฒนาเศรษฐกิจ

๒. เป็นแผนที่กำหนดวัตถุประสงค์เดียว (Single Objective) คือ เร่งรัดอัตราการ ขยายตัวทางเศรษฐกิจ

๓. มีการกำหนดแผนจากส่วนกลางและหน่วยงานวางแผนส่วนกลาง (Top Down Planning)

๔. เน้นกลยุทธ์การวางแผนด้วยการลงทุนในโครงการขั้นพื้นฐานทางเศรษฐกิจและ สังคม โดยอาศัยเทคนิคการวางแผนด้านการวิเคราะห์โครงการ (Project Analysis)

๕. เน้นการสะสมทุนที่เป็นทรัพย์สินทางธรรมชาติหรือทางวัตถุ (Physical Capital Asset)^๑

๒.๑.๒ แนวทางการพัฒนา

เน้นเฉพาะด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ โดยเฉพาะการลงทุนในสิ่งก่อสร้างขั้นพื้นฐานในรูปแบบของระบบคมนาคมและขนส่ง ระบบเขื่อนเพื่อการชลประทาน และพลังงานไฟฟ้าสาธารณูปการ ฯลฯ รัฐทุ่มเททรัพยากรเข้าไปเพื่อการปูพื้นฐานให้มีการลงทุนในด้านเอกชนเป็นหลัก

๒.๒ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๑๐ – ๒๕๑๔

จากการศึกษาแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๒ พบว่ายังมีแนวคิดและทิศทางการพัฒนาล้ำยุคถึงกับแผนฯ ๑ สรุปได้ดังนี้

๒.๒.๑ แนวคิดและลักษณะของแผน

๑. ยังเน้นการขยายอัตราความเจริญทางเศรษฐกิจเป็นหลัก แต่ได้เริ่มพูดถึงความสำคัญของการกระจายความเจริญไปสู่ส่วนภูมิภาค โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๒. การพัฒนาสังคมถูกมองในเชิงเพื่อสนับสนุนการพัฒนาทางเศรษฐกิจ มีการให้น้ำหนัก ต่อการวางแผนกำลังคนของประเทศ

๓. เริ่มกระจายการวางแผนไปสู่ระดับกระทรวง (Sector) เน้นการวิเคราะห์เป็นรายสาขา (Sectoral Analysis) เพื่อเป็นกรอบในการชี้้นำการจัดทำโครงการพัฒนา

๒.๒.๒ แนวทางการพัฒนา

ยึดแนวทางแผนฯ ๑ โดยขยายขอบเขตของแผนให้ครอบคลุมถึงการพัฒนาของรัฐโดยสมบูรณ์ กระจายให้บังเกิดผลไปทั่วประเทศเน้นเขตทุรกันดารและห่างไกลความเจริญ และมีโครงการพิเศษ นอกเหนือไปจากหน้าที่ปกติของกระทรวง ทบวง กรมต่าง ๆ เช่น โครงการพัฒนาภาค โครงการเร่งรัดพัฒนาชนบท และโครงการช่วยเหลือชาวนา ฯลฯ^๒

^๑ฝ่ายวิชาการ, สรุปวิวัฒนาการของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ – ๘, (กรุงเทพฯ : สกยบึ๊กส์ ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๒.

^๒เล่มเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

๒.๓ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๑๕ – ๒๕๑๙

การพัฒนาตามแผนพัฒนาฉบับที่ ๓ เราจะได้เห็นความไม่เปลี่ยนแปลงแนวทางการพัฒนา การพัฒนายังมุ่งเน้นเศรษฐกิจดังนี้

๒.๓.๑ แนวคิดและลักษณะของแผน

๑. ยังเน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจ แต่ให้ความสำคัญกับการรักษาเสถียรภาพทางการเงินมากขึ้น
๒. เริ่มพูดถึงการวางแผนทางด้านการคลัง โดยมีกำหนดนโยบายด้านประชากรเป็นครั้งแรก แต่ยังคงมองประชากรเพียงเฉพาะในด้านการลดอัตราการเพิ่มเท่านั้น ซึ่งเป็นการมองประชากรในเชิงปริมาณ เป็นตัวหารไม่ใช่ตัวตั้ง

๒.๓.๒ แนวทางการพัฒนา

มุ่งทิศทางเดิม และเพิ่มกลยุทธ์ลดช่องว่างระหว่างรายได้

๑. รักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ โดยรักษาอัตราการขยายตัวของปริมาณเงินตรา รักษาระดับราคาสินค้าที่จำเป็นต่อการครองชีพ รักษาเสถียรภาพทางการเงินระหว่างประเทศ ส่งเสริมการส่งออก ปรับปรุงโครงสร้างการนำเข้า
๒. ปรับปรุงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและยกระดับการผลิต เร่งรัดการส่งออกและทดแทนสินค้านำเข้า ปรับงบประมาณในโครงการก่อสร้างมาสนับสนุนการลงทุนเพื่อใช้ประโยชน์จากโครงการขั้นพื้นฐานที่มีอยู่
๓. กระจายรายได้และบริการทางสังคม โดยลดอัตราการเพิ่มประชากร กระจายบริการเศรษฐกิจและสังคมสู่ชนบท ปรับปรุงสถาบันและองค์กรทางด้านเกษตรและสินเชื่อกับระดับราคาสินค้าเกษตร^๑

๒.๔ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๒๐ – ๒๕๒๔

การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๔ มีแนวคิดและแนวทางการพัฒนา ดังนี้

^๑ เล่มเดียวกัน, หน้า ๑๔๕.

๒.๔.๑ แนวคิดและลักษณะของแผน

๑. เนื่องจากมีความไม่แน่นอนทางการเมือง แผน ฯ ๔ จึงเน้นการวิเคราะห์ประเด็นปัญหาการกำหนดกรอบนโยบายและแนวทางในการแก้ไขกว้าง ๆ เป็นสำคัญ
๒. จากการวิเคราะห์ปัญหา ทำให้เห็นถึงความจำเป็นในการกำหนดวัตถุประสงค์ของการพัฒนาในลักษณะที่เพื่อให้บรรลุหลายวัตถุประสงค์มากขึ้น (Multiple Objectives)

๒.๔.๒ แนวทางการพัฒนา

๑. เน้นการฟื้นฟูเศรษฐกิจของประเทศโดยมุ่งขยายการผลิตสาขาเกษตร ปรับปรุงโครงสร้างอุตสาหกรรมการผลิตเพื่อส่งออกกระจายรายได้ และการมีงานทำในภูมิภาคมาตรการกระตุ้นอุตสาหกรรมที่ชบเซา รักษาดุลการชำระเงินและการขาดดุลงบประมาณ
๒. เร่งบูรณะและปรับปรุงการบริหารทรัพยากรหลักของชาติ รวมทั้งการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ โดยเฉพาะที่ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้ และแหล่งแร่ เร่งรัดการปฏิรูปที่ดิน จัดสรรแหล่งน้ำในประเทศอนุรักษ์ทะเลหลวง ดำรงและพัฒนาแหล่งพลังงานในอ่าวไทยและภาคใต้ฝั่งตะวันออก^๔

๒.๕ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ พ.ศ. ๒๕๒๕ – ๒๕๒๘

การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ มีแนวคิดและแนวทางการพัฒนา ดังนี้

๒.๕.๑ แนวคิดและลักษณะของแผน

๑. เน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างมีเสถียรภาพ
๒. เริ่มเปลี่ยนวิธีการวางแผนจากรายโครงการมาเป็นการจัดทำแผนงาน (Programming) โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับการพัฒนาชนบท และการพัฒนาชายฝั่งทะเลด้านตะวันออก
๓. การวางแผนยังมีลักษณะ Top Down แต่เริ่มมีการกระจายการวางแผนลงสู่ระดับภูมิภาคและพื้นที่

^๔ เล่มเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

๒.๕.๒ แนวทางการพัฒนา

ปรับแนวนโยบายการพัฒนาประเทศ “แนวใหม่”

๑. ยึดพื้นที่เป็นหลักในการวางแผน กำหนดแผนงานและโครงการ ให้มีผลทางปฏิบัติ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน เช่น พื้นที่เป้าหมายเพื่อพัฒนาชนบท พื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก พื้นที่เมืองหลัก ฯลฯ

๒. เน้นการรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจการเงินของประเทศเป็นพิเศษ โดยการเร่งระดมเงินออม สร้างวินัยทางเศรษฐกิจการเงิน และการปรับโครงสร้างเศรษฐกิจต่าง ๆ เช่น ปรับโครงสร้างการเกษตร ปรับโครงสร้างอุตสาหกรรม เพื่อการส่งออกและกระจายอุตสาหกรรมไปสู่ส่วนภูมิภาค ปรับโครงสร้างการค้าต่างประเทศและบริการ ปรับโครงสร้างการผลิตและการใช้พลังงาน ฯลฯ

๓. เน้นความสมดุลในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ

๔. เน้นการแก้ปัญหาความยากจนในชนบทล้าหลัง กำหนดพื้นที่เป้าหมาย ๒๘๖ อำเภอและกิ่งอำเภอ

๕. เน้นการแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติ เช่น มีระบบการบริหารการพัฒนาชนบทแนวใหม่ ประกาศใช้ พ.ศ. ๒๕๔๗

๖. เน้นบทบาทและการระดมความร่วมมือจากภาคเอกชน^๕

๒.๖ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๖ พ.ศ. ๒๕๓๐ - ๒๕๓๔

การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๖ มีแนวคิดและแนวทางการพัฒนา ดังนี้

๒.๖.๑ แนวคิดและลักษณะของแผน

๑. เน้นวัตถุประสงค์ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม
๒. เริ่มใช้วิธีการวางแผนในลักษณะแผนงานทั้งหมด ๑๐ แผนงาน
๓. เริ่มให้ความสำคัญมากขึ้นต่อการสนับสนุนการวางแผนจากระดับล่างขึ้นมาข้างบน และให้ความสำคัญต่อการปรับปรุงการบริหารและบทบาทบทบาทของรัฐในการบริหารประเทศ

^๕ เล่มเดียวกัน, หน้า ๑๔๗.

๒.๖.๒ แนวทางการพัฒนา

๑. เน้นการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจควบคู่ไปกับการรักษาเสถียรภาพ ของการเงินการคลัง โดยเน้นการระดมเงินออมในประเทศ เน้นการใช้จ่ายภาครัฐอย่างประหยัดและมีประสิทธิภาพ และเน้นบทบาทภาคเอกชนในการพัฒนา

๒. เน้นการพัฒนาฝีมือแรงงานและคุณภาพชีวิต

๓. เน้นการเพิ่มบทบาทองค์กรประชาชนในท้องถิ่น เพื่อพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๔. เริ่มแผนหลักการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

๕. ทบทวนบทบาทรัฐในการพัฒนาประเทศ

๖. มีแผนพัฒนารัฐวิสาหกิจ

๗. มุ่งปรับโครงสร้างการผลิตและการตลาดของประเทศให้กระจายตัวมากขึ้น

๘. เน้นการนำบริการพื้นฐานที่มีอยู่แล้วมาใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่

๙. พัฒนาเมืองและพื้นที่เฉพาะ กระจายความเจริญสู่ภูมิภาค

๑๐. ขยายขอบเขตพัฒนาชนบทครอบคลุมทั่วประเทศ เขตล่างหลัง ๕,๗๘๗ หมู่บ้านเขต ปานกลาง ๓๕,๕๑๕ หมู่บ้าน และเขตก้าวหน้า ๑๑,๖๑๒ หมู่บ้าน^๖

๒.๗ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๗ พ.ศ. ๒๕๓๕ - ๒๕๓๙

จากการศึกษาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๗ พบว่า ได้เปลี่ยนแนวทางการพัฒนาจากแผน ฯ ๑-๖ มากทีเดียว ดังสรุปให้เห็นเป็นแนวทางดังนี้

๒.๗.๑ แนวคิดและลักษณะของแผน

๑. เริ่มมองเห็นความจำเป็นในการกำหนดแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development)

๒. กำหนดวัตถุประสงค์การพัฒนา ๓ ประการ เน้นการให้เกิดความสมดุลระหว่างวัตถุประสงค์ด้านความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การกระจายรายได้ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม

^๖ เล่มเดียวกัน, หน้า ๑๔๕.

๒.๗.๒ แนวทางการพัฒนา

๑. เน้นการรักษาอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องและมีเสถียรภาพ โดย

- ดำเนินนโยบายการเงินการคลังและพัฒนาตลาดทุน
- พัฒนาการเกษตร โดยเน้นเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและปรับโครงสร้างผลผลิต
- พัฒนาอุตสาหกรรมการค้าและการลงทุน โดยเน้นการสร้างโอกาสในการแข่งขัน

กิจการค้าและการลงทุนไทยในต่างประเทศ

- พัฒนาและนำเอาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่เหมาะสมมาใช้
- จัดหางานให้เพียงพอกับความต้องการ
- เร่งรัดขยายการลงทุนด้านบริการพื้นฐานให้มีคุณภาพและปริมาณเพียงพอ
- พัฒนารุงเทพมหานครและปริมณฑลเชื่อมชายฝั่งทะเลตะวันออก

๒. เน้นการกระจายรายได้ และการพัฒนาไปสู่ภูมิภาคและชนบท

- ใช้มาตรการด้านภาษีและรายจ่ายของรัฐบาล กระจายอำนาจทางการคลังสู่จังหวัด

และท้องถิ่น

- กระจายการถือครองทรัพย์สินด้วยการเร่งรัดการปฏิรูปที่ดิน การออกเอกสารสิทธิที่ดิน สิ้นเชื่อเพื่อที่อยู่อาศัย และ พ.ร.บ. ชุมชนแออัด

- ปรับปรุงโครงสร้างการผลิตด้านเกษตรและอุตสาหกรรมและบริการสู่ภูมิภาค
- พัฒนาเมืองศูนย์กลางความเจริญในภูมิภาคเป็นฐานเศรษฐกิจและการจ้างงาน
- ยกระดับคุณภาพชีวิตประชาชนชนบท
- พัฒนาอาชีพและยกระดับคุณภาพชีวิตคนยากจนในเมือง

๓. เน้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม

- พัฒนาทรัพยากรมนุษย์ การศึกษาและสาธารณสุข
- พัฒนาจิตใจ วัฒนธรรมและสังคม
- พัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมควบคู่กับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
- ปรับปรุงระบบบริหารและจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

๔. เน้นการพัฒนากฎหมาย รัฐวิสาหกิจ และระบบราชการ

- ปรับปรุงกฎหมายให้สอดคล้องกับทิศทางและกระบวนการพัฒนา
- พัฒนาประสิทธิภาพของรัฐวิสาหกิจ โดยลดการกำกับของรัฐและส่งเสริมบทบาท

เอกชน

- พัฒนาระบบราชการให้มีขนาดเล็ก กะทัดรัดและมีคุณภาพ^๑

^๑เล่มเดียวกัน, หน้า ๑๕๑-๑๕๒.

ตารางที่ ๑ แสดงผลการพัฒนาและผลลัพธ์ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
ฉบับที่ ๑-๗

ฉบับที่	แนวการพัฒนา	ผลได้	ผลเสีย
๑	- พัฒนาเศรษฐกิจ	- เกิดโรงงานอุตสาหกรรม - คนมีงานทำมากขึ้น - ระบบการคมนาคมดีขึ้น - ถนนหนทางมีมากขึ้น	- ทำลายธรรมชาติ - ป่าไม้ลดลง - ระบบนิเวศถูกทำลาย
๒	- พัฒนาเศรษฐกิจ - พัฒนาการชนบท	- โรงงานอุตสาหกรรมเพิ่ม มากขึ้น - ถนนหนทางมากขึ้น	- เกิดผลภาวะจากโรงงาน - ป่าไม้ถูกทำลาย - ระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย - น้ำเน่าเสีย
๓	- พัฒนาเศรษฐกิจ - ลดอัตราการเกิดของ ประชากร	- สังคมไทยเปลี่ยนจากสังคม คนเกษตรกรรมสู่สังคม อุตสาหกรรม - ประชากรไทยลดลงตาม เป้าหมาย	- คนทิ้งถิ่นมาขายแรงงานใน โรงงาน - เกิดมลภาวะเพิ่มขึ้น - ต้องยุบโรงเรียนเพราะไม่มี นักเรียน - ผู้สูงวัยเพิ่มมากขึ้น - ขาดแคลนคนวัยทำงาน
๔	- พัฒนาเศรษฐกิจภาคเกษตร - ปรับปรุงการบริหาร ทรัพยากรหลักของชาติ	- เริ่มใช้วิชาการเกษตรแผนใหม่ มีเครื่องจักรแทนแรงงานสัตว์, คนใช้ปุ๋ยเคมีเพิ่มผลผลิตแทน ปุ๋ยอินทรีย์ - ประกาศพื้นที่ป่าสงวน วนอุทยาน, ปลูกป่าเพิ่มขึ้นรักษา ป่าต้นน้ำลำธาร - นำแร่ธาตุมาใช้ประโยชน์เช่น ถ่านหิน ฯลฯ	- โด ระเบิด สำหรับใช้งานหายไป - ป่าเสื่อมโทรมมีมากขึ้น - ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล - ขาดแคลนน้ำ - น้ำเน่าเสีย

ฉบับที่	แนวการพัฒนา	ผลได้	ผลเสีย
๕	<ul style="list-style-type: none"> - เน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจ - พัฒนาชนบทและชายฝั่งทะเล - แก้ปัญหาเศรษฐกิจและสังคมอย่างสมดุล - พัฒนาความร่วมมือจากภาคเอกชน 	<ul style="list-style-type: none"> - โรงงานอุตสาหกรรมขยายตัวอย่างรวดเร็ว - การค้าขายภายใน-นอกประเทศขยายตัวอย่างกว้างขวาง - เกิดรายได้เข้าประเทศมากมาย - คนในชนบทมีงานทำเพิ่มมากขึ้น - คนว่างงานน้อยลง - ภาคเอกชนเข้ามามีส่วนในการพัฒนาท้องถิ่นมากขึ้น 	<ul style="list-style-type: none"> - ทรัพยากรธรรมชาติ ภูเขาป่าไม้ แร่ธาตุ แหล่งน้ำป่าชายเลน ถูกทำลาย - น้ำเน่าเสีย - สัตว์น้ำบางชนิดสูญพันธุ์ - แหล่งแรหมดไป
๖	<ul style="list-style-type: none"> - เน้นการขยายตัวภาคเศรษฐกิจควบคู่กับเสถียรภาพทางการคลัง - พัฒนาฝีมือแรงงานและคุณภาพชีวิต - พัฒนาศูนย์บริการสุขภาพและสิ่งแวดล้อม - พัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี - พัฒนารัฐวิสาหกิจ - พัฒนาปรับปรุงโครงสร้างการผลิตการตลาด - พัฒนามืองและพื้นที่เฉพาะ 	<ul style="list-style-type: none"> - แรงงานไทยได้รับการยอมรับ จากต่างประเทศมากขึ้น - นำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ในการอุตสาหกรรม มากขึ้น เช่น ก๊าซ ถ่านหินเพื่อ เพิ่มผลผลิตทางการเกษตรและอุตสาหกรรม - เกิดเมืองใหม่ เช่น นวนคร, นิคมอุตสาหกรรมบางชั้น มาบตาพุด 	<ul style="list-style-type: none"> - เกิดมลภาวะ - เกิดสภาพเรือนกระจก - เกิดการทำลายระบบนิเวศวิทยา - ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ - ทำลายป่าไม้ ภูเขา แร่ธาตุ แหล่งน้ำ
๗	<ul style="list-style-type: none"> - รักษาอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจ - กระจายรายได้และการพัฒนาสู่ภูมิภาคและชนบท - พัฒนาทรัพยากรมนุษย์คุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม - พัฒนากฎหมาย รัฐวิสาหกิจและระบบราชการ 	<ul style="list-style-type: none"> - มีการส่งออกสินค้ามากขึ้น - โรงงานอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้น - ฝีมือแรงงานพัฒนามากขึ้น - การคมนาคม โรงงานหลังไหลไปสู่ชนบทมากขึ้น - คนมีงานทำมากขึ้น ชาวชนบทคนยากจนมีโอกาสในการศึกษาการรักษาพยาบาลมากขึ้น ได้รับการรับรองจากนานาชาติประเทศมากขึ้น 	<ul style="list-style-type: none"> - เกิดมลภาวะกระจายทั่วถึง - เสียเปรียบกฎหมายสิทธิบัตร เช่น ข้าวหอมมะลิ, เป็ดน้ำน้อย ฯลฯ

๒.๘ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ พ.ศ. ๒๕๔๐ – ๒๕๔๔

จากการศึกษาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ พบว่าได้ปรับเปลี่ยนการพัฒนาแบบตรงกันข้าม จากการมุ่งเน้นพัฒนาเศรษฐกิจมาพัฒนาคน เน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา คึงแนวคิดและแนวทางการพัฒนา คึงนี้

๒.๘.๑ แนวคิดและลักษณะของแผน

๑. ปรับแนวคิดการพัฒนา จากเดิมที่เน้นเศรษฐกิจมาเป็นการเน้นคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา

๒. เป็นการวางแผนจากเบื้องล่างสู่เบื้องบน เปิดโอกาสให้คนไทยทุกสาขาอาชีพและทุกภูมิภาคเข้าร่วมแสดงความคิดเห็น และกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศ ตั้งแต่เริ่มการจัดทำแผน

๓. การพัฒนาให้เกิดความสมดุลระหว่างการพัฒนาด้านเศรษฐกิจสังคมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๒.๘.๒ แนวทางการพัฒนา

๑. การพัฒนาศักยภาพของคน

๒. การพัฒนาสภาพแวดล้อมของสังคมให้เอื้อต่อการพัฒนาคน

๓. การเสริมสร้างศักยภาพการพัฒนาของภูมิภาคและชนบทเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนอย่างทั่วถึง

๔. การพัฒนาสมรรถนะทางเศรษฐกิจเพื่อสนับสนุนการพัฒนาคนและคุณภาพชีวิต

๕. การจัดหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๖. การพัฒนาประชารัฐ เป็นการพัฒนาภาครัฐให้มีสมรรถนะและพันธกิจหลักในการเสริมสร้างศักยภาพและสมรรถนะของคน และมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศ

๗. การบริหารจัดการเพื่อให้มีการนำแผนพัฒนาฯ ไปดำเนินการให้เกิดผลในทางปฏิบัติ คึงแนวทางการแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติ

^๔ เดิมเคียวกัน, หน้า ๑๕๓.

๒.๕ สรุปผลการพัฒนาตามแผนฯ ๑ - ๘

การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในช่วงแผนฯ ๑ - แผนฯ ๘ ที่ผ่านมา เกิดจากการนำทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ และความได้เปรียบด้านแรงงานราคาถูกของประเทศมาใช้สนับสนุนการพัฒนาและขยายฐานการผลิต โดยเริ่มจากการกระจายการผลิตภาคเกษตรสู่พืชหลักมากขึ้น การพัฒนาอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้า และในที่สุดนำไปสู่การผลิตเพื่อส่งออก และอุตสาหกรรมที่ใช้ทุนและเทคโนโลยีสูงขึ้น ทำให้ระบบเศรษฐกิจมีการขยายตัวในอัตราสูงแต่โดยที่การเติบโตดังกล่าว นอกจากจะต้องแลกด้วยทรัพยากรธรรมชาติในปริมาณที่ร่อยหรอลงไปแล้วยังต้องพึ่งพาเทคโนโลยี ทุน และตลาดจากต่างประเทศด้วย ขณะที่พัฒนาคุณภาพคน การเสริมสร้างฐานทางด้านวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี และการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ที่เสื่อมโทรมลงยังเป็นไปได้ช้าส่งผลให้ประสิทธิภาพการผลิตโดยรวมของประเทศไม่เพิ่มขึ้น จีดีพีความสามารถในการแข่งขันของประเทศลดน้อยถอยลง ตลอดจนมีปัญหาความขัดแย้งในสังคมจากการแข่งขันทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ ได้เล็งเห็นถึงปัญหาว่า แม้เศรษฐกิจในขณะนั้นจะอยู่ในระดับดี แต่สังคมมีปัญหา และการพัฒนาไม่ยั่งยืน จึงได้ปรับกระบวนการพัฒนามาเน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา และการปรับระบบบริหารจัดการประเทศใหม่เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน แต่เนื่องจากระบบการบริหารงานภาครัฐขาดความยืดหยุ่น ไม่สามารถปรับตัวได้ทันการเปลี่ยนแปลง จึงทำให้การแปลงแผนสู่ภาคปฏิบัติเป็นไปได้ช้า

เมื่อประเมินภาพรวมการพัฒนาในระยะ ๔ ทศวรรษที่ผ่านมา เป็นบทเรียนที่ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการพัฒนาที่ขาดสมดุลโดยประสบความสำเร็จเฉพาะในเชิงปริมาณ แต่ขาดความสมดุลด้านคุณภาพทั้งนี้การพัฒนาที่ผ่านมาได้มุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยใช้ทรัพยากรธรรมชาติและแรงงานราคาถูก มีการระดมเงินทุนจากต่างประเทศมาลงทุนในตลาดเงินและตลาดทุนโดยการพัฒนาด้านมิติของคนและการปรับโครงสร้างของระบบต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวคน ทั้งในด้านระบบเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนระบบการบริหารจัดการที่ดียังอยู่ในสภาพตั้งรับ และไม่สามารถตามแก้ไขปัญหาได้ทันการ เป็นข้อจำกัดต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนไทย และการพัฒนาอย่างยั่งยืนในระยะยาว รวมทั้งไม่สามารถสร้างความอยู่ดีมีสุขให้กับคนส่วนใหญ่ของประเทศได้

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓.

๒.๑๐ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙ พ.ศ. ๒๕๔๕ - ๒๕๔๙

การพัฒนาในระยะของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙ ต้องถือว่าเป็นช่วงเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่สุดช่วงหนึ่งของประเทศ เนื่องจากได้เปลี่ยนแปลงหลักการบางอย่างที่สำคัญ คือ จากการพัฒนาเศรษฐกิจอุตสาหกรรมด้านวัตถุดิบมาเป็นคน โดยมุ่งพัฒนาคนให้มีประสิทธิภาพคุณภาพให้พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงของโลกในทุก ๆ ด้าน เพราะคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา คนเป็นปัจจัยชี้ขาดความสำเร็จของการพัฒนาในทุกเรื่อง

ผลจากการระดมความคิดของประชาชนทั่วประเทศ ได้บ่งชี้แนวคิดปรัชญาหลักของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๙ ที่ยึดหลัก “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” ยึดทางสายกลางที่อยู่บนพื้นฐานของความสมดุลพอดี รู้จักพอประมาณอย่างมีเหตุผล มีความรอบรู้เท่าทันโลกเป็นแนวทางในการดำเนินวิถีชีวิตของคนไทย และเป็นพื้นฐานการพัฒนาในทุกมิติอย่างเป็นองค์รวมที่มี “คน” เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาต่อเนื่องจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ คือ

๑. จุดมุ่งหมาย

มุ่งเน้นให้เกิด “การพัฒนาที่ยั่งยืน และความอยู่ดีมีสุขของคนไทย” โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาแบบองค์รวม ที่ยึดคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา และการพัฒนาอย่างมี “คุณภาพ” ทั้งด้านเศรษฐกิจสังคมการเมืองและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้คนในสังคมมีความสุข ถ้วนหน้าสามารถพึ่งตนเองและก้าวทันโลก โดยยังคงรักษาเอกลักษณ์ของความเป็นไทย

๒. ค่านิยมร่วม

สร้างจิตสำนึกให้คนไทยตระหนักถึงความจำเป็น ที่ต้องปรับเปลี่ยนกระบวนการคิดทัศนคติและกระบวนการทำงาน ให้เอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงระบบบริหารจัดการประเทศที่มุ่งสู่ประสิทธิภาพ คุณภาพ รู้เท่าทันและก้าวทันโลก โดยมีความสามารถเลือกใช้ความรู้ และเทคโนโลยีได้อย่างคุ้มค่าและเหมาะสม มีระบบภูมิคุ้มกันที่ดี และมีความยืดหยุ่นพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง ควบคู่ไปกับความมีคุณธรรมและความซื่อสัตย์สุจริต

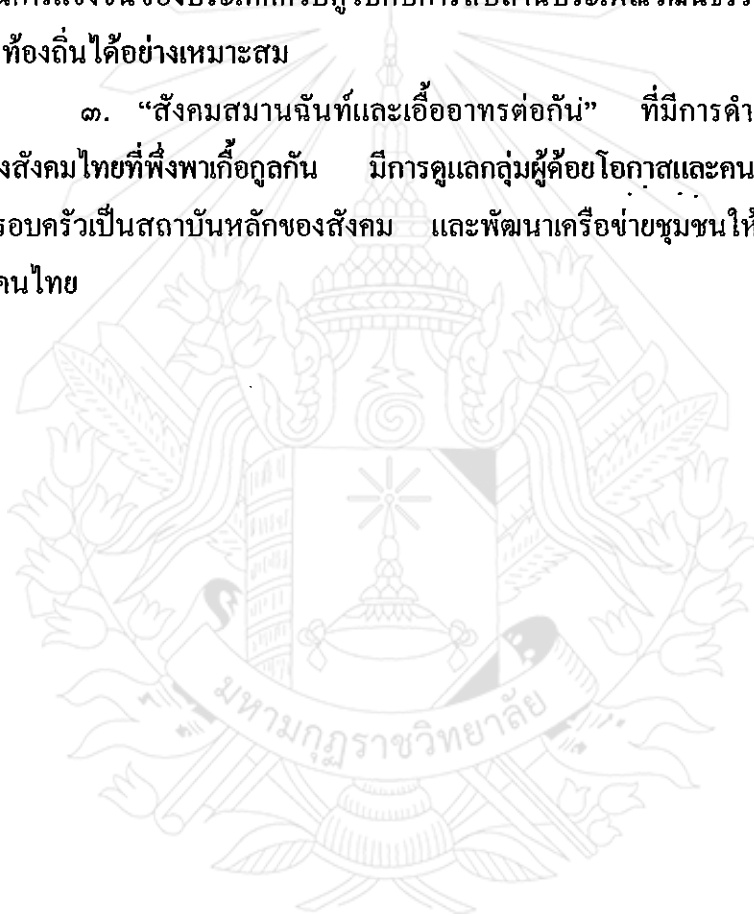
๓. สังคมไทยที่พึงประสงค์

ผลจากการระดมความคิดของประชาชนทั่วประเทศ ได้ร่วมกันกำหนดวิสัยทัศน์ร่วมของสังคมไทยที่พึงประสงค์ในอนาคต เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและสร้างคุณค่าที่ดีในสังคมไทย บนพื้นฐานของการอนุรักษ์วัฒนธรรมและเอกลักษณ์ของความเป็นไทย โดยมุ่งพัฒนาสังคมไทยสู่ “สังคมที่เข้มแข็งและมีคุณภาพ” ใน ๓ ด้าน คือ

๑. “สังคมคุณภาพ” ที่ยึดความสมดุล ความพอดี และพึ่งตนเองได้ โดยการสร้างคนดี คนเก่ง มีวินัยเคารพกฎหมาย และมีความรับผิดชอบ ถึงพร้อมด้วยคุณธรรมจริยธรรม มีการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน พัฒนาเมืองและชนบทให้มีความน่าอยู่ มีการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดี มีระบบการเมืองการปกครองที่โปร่งใส มีกระบวนการยุติธรรมเป็นที่พึ่งของประชาชน และมีความเป็นธรรมในสังคม

๒. “สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้” โดยพัฒนาคนให้คิดเป็น ทำเป็น เรียนรู้ตลอดชีวิต มีเหตุผล และพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง มีการเสริมสร้างฐานทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มีนวัตกรรมความคิดริเริ่มสร้างสรรค์และสร้างทุนทางปัญญา เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศควบคู่ไปกับการสืบสานประเพณีวัฒนธรรมศาสนา และรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม

๓. “สังคมสมานฉันท์และเอื้ออาทรต่อกัน” ที่มีการดำรงไว้ซึ่งคุณธรรมและคุณค่าของสังคมไทยที่พึงพาเกื้อกูลกัน มีการดูแลกลุ่มผู้ด้อยโอกาสและคนยากจน รักษาไว้ซึ่งสถาบันครอบครัวเป็นสถาบันหลักของสังคม และพัฒนาเครือข่ายชุมชนให้เข้มแข็งเพื่อความอยู่ดีมีสุขของคนไทย

ตารางที่ ๒ แสดงผลการพัฒนาและผลลัพธ์ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
ฉบับที่ ๘-๕

ฉบับที่	แนวการพัฒนา	ผลได้	ผลเสีย
๘	<p>พัฒนาศักยภาพของคน</p> <p>- เสริมสร้างสมรรถภาพการพัฒนาของภูมิภาคและชนบท</p> <p>- การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม</p>	<p>- การศึกษาแผ่กระจายไปทุกส่วนภูมิภาค</p> <p>- ชุมชนมีส่วนร่วมในการรักษาสภาพแวดล้อมทางศาสนาวัฒนธรรมประเพณีไว้ได้จัดตั้งการปกครองท้องถิ่น เช่น อบต. ฯลฯ</p> <p>- นำทรัพยากรธรรมชาติเกี่ยวหนุนการดำรงชีวิตและพัฒนาประเทศ</p> <p>- พิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติไว้ได้</p> <p>- รัฐและประชาชนมีความสัมพันธ์เอื้ออาทรต่อกันมากขึ้น</p> <p>- โครงการบ้านเอื้ออาทร</p> <p>- โครงการ ๓๐ บาท รักษาทุกโรค</p> <p>- โครงการ ๑ ตำบล ๑ ล้านบาท</p>	<p>- ทรัพยากรธรรมชาติร่อยหรอลงไปมาก</p>
๕	<p>- มุ่งพัฒนาสังคมไทยสู่สังคมที่เข้มแข็ง และมีคุณภาพใน ๓ ด้าน คือ</p> <p>๑. สังคมคุณภาพโดยมุ่งสร้างคนดี</p> <p>๒. สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ โดยพัฒนาคนให้คิดเป็นทำเป็น</p> <p>๓. สังคมสมานฉันท์และเอื้ออาทรต่อกัน โดยทรงไว้ซึ่งคุณธรรมและคุณค่าของสังคมไทย</p>	<p>ยังไม่ได้ประเมินเนื่องจากยังอยู่ระหว่างการดำเนินการตามแผน</p> <p>ฯลฯ</p>	

การพัฒนาตามหลักการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ ได้ให้ความสำคัญกับคนมากที่สุด เพราะเป็นการพัฒนาเพื่อเป็นพื้นฐานของการพัฒนาทั้งปวงอาทิเช่น การพัฒนาสังคมสิ่งแวดล้อมและเศรษฐกิจ การพัฒนาคนเราพัฒนาเพื่อให้เกิดปัญญา ปัญหามีไว้เพื่อแก้ปัญญา

ปัญหาของมวลมนุษยชาติ คือ ความทุกข์ และคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีเพื่อการขจัดทุกข์ทั้งมวล คนจะมีปัญญาเพื่อขจัดปัญหา คือ ทุกข์ นี้ได้ต้องให้การศึกษา เพราะการศึกษาเป็นการสร้างคนดีให้กับสังคม การศึกษาทำให้คนฉลาด การศึกษาทำให้คนมีความรู้ การศึกษาเป็นการสร้างคนให้มีลักษณะตามที่สังคมต้องการ คนที่ได้รับการศึกษาเรียกว่า คนมีการศึกษา คนมีการศึกษาเป็นคนมีคุณภาพชีวิต คนมีการศึกษาไม่เป็นอนาถาของสังคม คนมีการศึกษาสามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ต่อการดำรงชีวิตให้มีความสุข สามารถนำความรู้ไปประกอบอาชีพได้เพราะการศึกษาทำให้คนมีคุณสมบัติ ๕ ประการ คือ

๑. มีความรู้ดี
๒. มีความสามารถดี
๓. มีความประพฤติดี
๔. มีหน้าที่ดี
๕. มีสังคมดี^{๑๑}

การศึกษาที่ถูกต้องนอกจากเพื่อนำเทคนิควิธีการไปใช้ประกอบอาชีพได้แล้ว จะต้องจัดการศึกษาเพื่อสร้างคนดีให้กับสังคม สร้างคนให้มีลักษณะตามที่สังคมต้องการ เป็นการศึกษาที่ทำให้คนฉลาดเฉลียว ทำให้เกิดความรู้ตามลำดับตามหลักไตรสิกขา คือ

๑. สีสสิกขา
๒. จิตตสิกขา
๓. ปัญญาสิกขา

การศึกษาเรื่องศีลสำคัญมากเพราะศีลเป็นคุณสมบัติที่ดีเยี่ยมในโลก ศีลมีกลิ่นที่มีคุณสมบัติหอมไปตามลม และหอมฟุ้งทวนลมได้ ศีลมีคุณสมบัติทำให้คนมีความสุขตั้งแต่เด็กจนกระทั่งแก่ชรา ศีลเป็นพื้นฐานของความดีทุกชนิด ศีลมีคุณสมบัติทำให้คนบริสุทธิ์ ผู้มีศีลจะไม่มีมัวเดือคร้อน ผู้รักษาศีลบริสุทธิ์จะมีความสุขในสัมปรายภพ ผู้มีศีลหากตั้งใจทำสิ่งใดมักจะสำเร็จ กลิ่นของศีลจะหอมฟุ้งโดยไม่มีวันสูญสิ้นไป ศีลมีพลังหาที่เปรียบมิได้ ศีลจัดเป็นอาวุธชั้นยอด

^{๑๑} กงอนุศาสนาจารย์, ศาสนาและศีลธรรม, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษาทหารบก, ๒๕๔๗), หน้า ๑๘๕.

คิดจัดเป็นเครื่องประดับที่ประเสริฐ คิดเป็นเกราะป้องกันภัย ผู้มีคิดเป็นผู้มีเกียรติได้รับการยกย่องเสมอ ผู้มีคิดมีเพื่อนมาก ผู้มีคิดย่อมยินดีปรีดาปราโมทย์ทั้งโลกนี้และโลกหน้า

การศึกษาเรื่องสมาธิมีประโยชน์มาก เพราะสมาธินำความสุขมาให้เราทั้งโลกนี้และโลกหน้า สมาธิทำลายกิเลสอย่างกลางได้ จิตที่มีสมาธิก็เป็นเหมือนบ้านเรือนมีหลังคา ฝา ประตู หน้าต่างที่ปิดมิดชิดดีแล้ว สมาธิที่มีพื้นฐานจากศีลย่อมมีผลมาก มีประโยชน์มาก ปัญญาที่มีพื้นฐานจากสมาธิจะมีผลมาก มีประโยชน์มาก จิตที่ได้รับการอบรมด้วยปัญญาจะมีผลมาก มีประโยชน์มาก จะหลุดพ้นจากอาสวะเมื่อจิตเกิดมั่นคงด้วยสมาธิแล้ว จะรู้ชัดเจนตามความเป็นจริง

การศึกษาเรื่องปัญญาสำคัญที่สุด เพราะแสงสว่างที่เสมอด้วยปัญญาไม่มีในโลก ปัญญาเป็นแก้วพิเศษของคน คนจะบริสุทธิ์ก็ด้วยปัญญา คนมีปัญญาแม้ประสบทุกข์ ก็ยังแสวงหาความสุขจนพบ ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก คนมีปัญญาย่อมได้รับความสุข คนมีปัญญาย่อมหาทรัพย์ได้ (แม้ไร้ทรัพย์ก็ยังชีพอยู่ได้) ถึงแม้ว่าศีลจะเป็นเลิศในโลก แต่คนมีปัญญาเป็นคนที่สูงสุดในโลก คนมีปัญญาเว้นสิ่งที่ไม่ดีประโยชน์ ถือเอาแต่สิ่งที่มีประโยชน์ เด็กที่ฉลาดมีปัญญาก็เป็นผู้ใหญ่ได้เหมือนกัน คนมีปัญญามีจาคีก็ทำเหมือนคนตาบอด มีหูดีทำเป็นเหมือนคนหูหนวก มีปากก็ทำเป็นเหมือนไม่มี มีกำลังก็ทำเหมือนคนอ่อนแอ ผู้มีปัญญาอยู่ครองเรือนก็เพื่อประโยชน์ของหมู่ชน ความเจริญด้วยปัญญายอดกว่าความเจริญทั้งปวง ปัญญาประเสริฐกว่าทรัพย์ ผู้ที่มีมานะและปัญญาชื่อว่าอยู่ใกล้พระนิพพาน เมื่อมีเรื่องราวเกิดขึ้นย่อมต้องการคนมีปัญญามาแก้ไข ถึงสิ้นทรัพย์ผู้มีปัญญาก็เป็นอยู่ได้ แต่ไม่มีปัญญาแม้มีทรัพย์ก็เป็นอยู่ไม่ได้ ผู้มีปัญญา มีความรู้ ฉลาดในการจัดการ รู้เวลา รู้สมัย พึ่งทำงานราชการได้ คนฉลาดยกย่องว่าปัญญาประเสริฐที่สุด ดูดวงจันทร์ประเสริฐกว่าหมู่ดาว แม้ศีล สิริ และธรรมของสัตบุรุษก็เป็นไปตามผู้มีปัญญา คนมีปัญญาได้ยศแล้วจะประพฤตสิ่งที่เป็นประโยชน์ตนไม่เบียดเบียนคนอื่น ชีวิตของคนที่เกี่ยวข้องด้วยปัญญาย่อมประเสริฐที่สุด คนจะเห็นเหตุผลสรรพธรรมก็ด้วยปัญญา คนมีปัญญาย่อมตั้งตัวได้ด้วยทรัพย์เพียงเล็กน้อย บรรดาความเสื่อมหากว่าปัญญาเสื่อมถือว่าร้ายที่สุด ผู้มีปัญญาควบคุมตัวเองได้ ผู้มีปัญญาไม่ฟุ้งซ่านไม่่งอนแง่นคลอนแคลนคุ้มครองตนได้ สรรวมอินทรีย์ มีมิตรที่ดีจะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ปัญญาสัมมาทิฐิย่อมนำมาสู่พระนิพพาน

ดังนั้น การศึกษาจึงเป็นการพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้ศึกษาไปในทางที่น่าปรารถนา น่ายินดี

การศึกษา คือ การพัฒนาคนนั่นเอง พัฒนาโดยการเรียนรู้จากการพัฒนาอินทรีย์ ตา หู จมูก ลิ้น กาย จากการฝึกฝน จากความรู้ที่เกิดจากใจ จากวิชา จากญาณ นำความรู้นั้นมาทำงาน มาแก้ปัญหา งานจะดีจะด้อยขึ้นอยู่กับคนทำงานเพราะคนเป็นผู้คลบ้นคาลทุกอย่างมิใช่รอให้โชคช่วย เทวดามาพลอยผสมพระพรหมคอยลิขิต ดังนั้นเราจึงต้องเตรียมคนไว้ทำงาน การเตรียมคนไว้

ทำงาน คือการพัฒนาคน การพัฒนาคนต้องพัฒนาที่ใจ เตรียมใจคนให้พร้อมให้มีคุณภาพรองรับงานที่ทำได้

การศึกษาที่นำสู่การพัฒนากายและใจ คือ การศึกษาที่มีมูลฐาน พื้นฐานจากไตรสิกขา คือศีลสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขาตามหลักการทางพระพุทธศาสนา

การศึกษาที่ปราศจากคำสอนทางศาสนาข่มอ่อนแอ นำสู่ความหายนะสร้างปัญหา การศึกษาตามแนวทางศาสนา นำสู่ความมีคุณธรรม ซาติโคไรซึ่งคุณธรรมชาตินั้นจะต้องพินาศหายนะถึงกาลล่มสลาย กลายเป็นข้ารับใช้ชาติที่ชนะ ที่มีคุณธรรม วัฒนธรรม มีระเบียบวินัยสูงกว่า และบริบูรณ์กว่า และชาติที่มีระบบศีลธรรมวัฒนธรรม ระเบียบวินัยสูง แม้ถึงคราแพ้จะไม่พ่ายอย่างหมดรูป ผู้ชนะยังต้องยอมรับระบบศีลธรรมวัฒนธรรม ระเบียบวินัยของเขาไปใช้ คนจึงไม่ควรอยู่โดยปราศจากธรรมเพราะว่าธรรมเป็นดวงประทีปส่องสว่างทางชีวิตเสมอ

หากว่า คนปราศจากระเบียบวินัยและพระธรรมคำสั่งสอนทางศาสนาเสียแล้ว จะมีชีวิตอยู่อย่างมืดบอด เหมือนกับสัตว์โลกชนิดอื่น ๆ ผู้ได้รับการพัฒนาแล้วเท่านั้นควรแก่การงาน มีเมตตากรุณาปราณี และเป็นคนที่ดีที่สุด ธรรมเท่านั้นเป็นเครื่องมือพัฒนา เป็นเครื่องฝึกฝน ช่วยถ่วงถอนความชั่วร้าย ทำให้คนดีกว่าสัตว์และคนด้วยกัน

การศึกษาแนวพุทธศาสนา คือ ไตรสิกขา จะนำพาผู้ศึกษาให้รู้เท่าทันโลกและชีวิตจะนำผู้ศึกษาให้เป็นคนเก่ง คือ เก่งการดำเนินชีวิต คือ จุดประสงค์ของการศึกษา คนที่เก่งดำเนินชีวิตต้องเข้าใจคนอื่น ต้องเห็นใจคนอื่น ต้องมีความจริงใจต่อคนอื่น ต้องเอาใจคนอื่นมาใส่ใจตน จะเห็นว่าคนที่เก่งในการดำเนินชีวิตทั้งชีวิตของเขามีแต่คนอื่น ตัวของเขาเป็นผู้ให้ เป็นผู้เสียสละเมื่อให้หมดสละหมด ในที่สุดจะได้มาทั้งหมด คือได้น้ำใจปวงชนได้ความรักจากปวงชน ได้ความภักดีชั่ววันรันดร ดังพระโอวาทของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ว่า “อัมหากัง จาโค อัมหากัง ลาโภ” การให้ คือการได้ของเรา”

ดังนั้น การศึกษาไตรสิกขาตามหลักการพระพุทธศาสนา จึงหมายถึงตัวการปฏิบัติคือเป็นทั้งศาสตร์ คือ หลักการ ทฤษฎี และศิลป์ คือ การปฏิบัติ การนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันด้วย เราจึงจะได้รับประโยชน์จากการศึกษาไตรสิกขาอย่างแท้จริง ผู้มีการศึกษาในหลักการนี้จะมีบุคลิกภาพ ปรากฏเด่นชัด ๓ ประการ คือ

๑๑ สมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๑๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สถิต ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๑๑ - ปัจจุบัน

๑. ประพฤติตนอยู่ในศีลธรรมเป็นอย่างต่ำ
๒. ดำรงตนอยู่ในกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นอย่างกลาง
๓. พอกจิตของคนให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากกิเลสเป็นอย่างสูง

จากบุคลิกภาพที่ปรากฏเด่นชัด ๓ ประการดังกล่าวมา จะเกิดผล ๓ ประการ ต่อจิตใจของคนผู้พัฒนาแล้ว คือ

๑. เป็นคนที่มีสมรรถภาพจิต
๒. เป็นคนที่มีคุณภาพจิต
๓. เป็นคนที่มีสุขภาพจิต

คนที่มีสมรรถภาพจิตจะเป็นคนเก่งที่มีปัญญา ใฝ่รู้ รู้จักคิด มีเหตุมีผล ขยันขันแข็ง รู้จักพึ่งตนเองมีความสำนึกรับผิดชอบส่วนรวม

คนที่มีคุณภาพจิตจะเป็นคนที่มีความเมตตา กรุณา กตัญญูรู้คุณค่า รู้คุณค่าของแผ่นดิน รู้รักสามัคคี มีความซื่อสัตย์สุจริต ละ ลด งด เว้น เลิกเคียดแค้นจากอบายมุขทุกชนิด มีระเบียบวินัย มีจรรยาบรรณ รักและเข้าใจพร้อมทั้งมีประชาธิปไตย รู้จักกระชับมิตรพิชิตศัตรู รู้จักพอใจในสิ่งที่ควรมี

คนที่มีสุขภาพจิตจะเป็นคนที่มีความสุขที่เกิดจากใจที่มั่นคง ไม่หวั่นไหวในโลกธรรมมีจิตเป็นสมาธิสงบเยือกเย็น แจ่มใสร่าเริง ยิ้มสู้อุปสรรคขัดขวาง ยิ้มได้เมื่อภัยมา พอใจในสิ่งที่ตนมี ยินดีในสิ่งที่ตนได้

การพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๕ จึงจะนำหลักธรรมที่ปรากฏในมงคลสูตรมาสนับสนุนอีกแรงหนึ่ง โดยการบรรจุเข้าในนโยบายของพรรคการเมือง และนโยบายของรัฐบาลในการพัฒนาบ้านเมืองให้เกิดความสงบสุข เจริญก้าวหน้าตามที่มุ่งหวัง

๒.๑๑ ความแตกต่างของแผนพัฒนา ฯ ฉบับต่าง ๆ

การพัฒนาตลอดระยะเวลา ๔ ทศวรรษที่ผ่านมาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาตามความจำเป็นเร่งด่วน และเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าเพื่อให้การวิจัยมีสารัตถะสมบูรณ์ และมองเห็นภาพแห่งการพัฒนาประเทศที่ผ่านมามีชัดเจนขึ้น ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาความแตกต่างของแผนพัฒนาฯ ตั้งแต่ฉบับที่ ๑ - ๕ ดังนี้

๒.๑๑.๑ แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑ (พ.ศ. ๒๕๐๔ - ๒๕๐๘) จากการศึกษาพบว่า

- ชื่อของแผน คือ แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ เราจะสังเกตได้ว่าแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑ ไม่มีคำว่า "สังคม" อยู่เลยแสดงให้เห็นว่าในห้วงระยะเวลานั้น
- รัฐบาลยังไม่เห็นความสำคัญของการพัฒนาสังคม

- ปัญหาทางสังคมไม่มีหรือยังไม่เป็นปัญหาร้ายแรงเท่าปัจจุบัน
 - แผนการพัฒนาฯ กำหนดระยะเวลา ๖ ปี แบ่งเป็น ๒ ระยะ ๆ ละ ๓ ปี
 - รัฐบาลได้จัดตั้งกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ
 - ตั้งกรมพัฒนาชุมชน
 - ตั้งสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท
 - การพัฒนามุ่งเน้นเส้นทางคมนาคมทางบก เชื้อน โรงงานอุตสาหกรรมโดยมีปรัชญานำว่า “อุตสาหกรรมเป็นปัจจัยชี้ขาดของการพัฒนาเศรษฐกิจ”
 - ผลของการพัฒนา ทำให้ประเทศไทยก้าวเข้าสู่การพัฒนาอย่างแท้จริง จนถึงกับ นายกรัฐมนตรี^๒ ได้กล่าวแสดงความมุ่งมั่นว่า “การปฏิวัติครั้งนี้จะได้ผลสำเร็จหรือล้มเหลวก็อยู่ที่ การพัฒนาเศรษฐกิจนี้เอง การพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหัวใจของการปฏิวัติทั้งหมด”
- จากข้อความข้างบนนี้เราจะเห็นได้ว่า เรามุ่งพัฒนาแต่เพียงวัตถุประสงค์สร้างถนนหนทาง โดยได้ ทำลายป่าไม้สิ่งแวดลอมทั้งทางตรงและทางอ้อม ไม่สนใจการพัฒนาศีลธรรม คุณธรรมและ จริยธรรมหรือไม่สนใจการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดลอมนั่นเอง

๒.๑๑.๒ แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๒ (๒๕๑๐ – ๒๕๑๕) จากการศึกษาพบว่า

- ได้เพิ่มคำว่า “สังคม” เข้ามา
- เปลี่ยนชื่อจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติเดิมเป็น “แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๒”
 - เริ่มให้ความสำคัญกับสังคมบ้างเล็กน้อยโดยการกล่าวถึงเรื่องศีลธรรมวัฒนธรรม แต่ไม่ เน้นการพัฒนาอย่างจริงจังเพราะจากการศึกษาในเรื่องนี้ปรากฏว่าตามแผน ฯ ไม่ได้กำหนดวิธีการ ปฏิบัติที่ชัดเจนและจริงจังแต่อย่างใด
 - รัฐบาลก็ยังมุ่งการพัฒนาเศรษฐกิจมากกว่าการพัฒนาสังคมเช่นเดิม

๒.๑๑.๓ แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๓ (พ.ศ. ๒๕๑๕ – ๒๕๑๙) จากการศึกษาพบว่า

- ยังคงมุ่งไปในทิศทางเดิมไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงแม้จะพูดถึงปัญหาสังคมบ้าง แต่เน้น ทางด้านการลดการเพิ่มของประชากรเป็นหลัก

^๒จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ กล่าวปราศรัยในพิธีวางศิลาฤกษ์อาคารที่ทำการสภาพัฒน์ฯ เมื่อวันที่ ๒๑ สิงหาคม ๒๕๐๔

๒.๑๑.๔ แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๔ (พ.ศ.๒๕๒๐ – ๒๕๒๔) จากการศึกษาพบว่า

- มุ่งพัฒนาทางเศรษฐกิจตามแนวทางของแผน ๑ – ๒ – ๓ เดิม
- มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจการส่งออกโดยการร่งนำเอาทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะที่ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้ แหล่งแร่และพัฒนาแหล่งพลังงานในอ่าวไทยและภาคใต้ฝั่งตะวันออก
- ผลจากการพัฒนาตามแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๔ นี้เอง ประเทศไทยมุ่งมั่นจะก้าวไปเป็น เสือเศรษฐกิจตัวที่ ๕ แห่งเอเชียหรือ Nic (new indutriad country)
- ผลของการพัฒนาเราได้้นำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้เกือบหมด แม้เศรษฐกิจของประเทศอยู่ในเกณฑ์ดีแต่สังคมเกิดปัญหาการพัฒนาไม่ยั่งยืน เป็นก้าวแรกของระบบเศรษฐกิจ ฟองสบู่

๒.๑๑.๕ แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๕ (๒๕๒๕ – ๒๕๒๙) จากการศึกษาพบว่ามีการ

- เร่งรัดการขยายตัวทางเศรษฐกิจ
- เร่งรัดพัฒนาชนบทและชายฝั่งทะเลตะวันออก
- มุ่งรักษาเสถียรภาพทางการเงิน
- ปรับปรุงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ เช่น การเกษตร การอุตสาหกรรมเพื่อแก้ปัญหา ความยากจนในชนบท

การพัฒนาตามแผนนี้รัฐบาลยังคงมุ่งไปที่พัฒนาเศรษฐกิจเช่นเดิม แม้จะมุ่งแก้ปัญหา ความยากจน แต่มุ่งไปที่การแสวงหาปัจจัย ๔ หรือ ปัจจัยที่ ๕ และที่ ๖ เพื่อสนองตอบความ ต้องการที่ไม่สิ้นสุด และจากการที่เรามุ่งแก้ปัญหาความยากจนจึงได้นำเอาทรัพยากรธรรมชาติ เช่น แร่ธาตุ ป่าไม้ ก๊าซในอ่าวไทยมาใช้สนับสนุนกิจกรรมอุตสาหกรรมจนถึงกับคาดหมายว่าไทย จะเป็นเสือเศรษฐกิจ อุตสาหกรรมตัวที่ ๕ แห่งเอเชีย

๒.๑๑.๖ แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๖ (๒๕๓๐ – ๒๕๓๔) จากการศึกษาพบว่า

- เน้นการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจ
- เน้นการพัฒนาฝีมือแรงงานและคุณภาพชีวิต
- เน้นการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยการให้องค์กรเอกชนมีบทบาท
- พัฒนาชนบทซึ่งส่วนใหญ่เป็นการสร้างถนนหนทาง

การพัฒนาตามแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๖ นี้ ส่วนใหญ่ยังมุ่งมั่นอยู่กับเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง และถือเป็นอันดับหนึ่ง และเริ่มพูดถึงการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านจิตใจและวัฒนธรรม รวมทั้งสิ่งแวดล้อมด้วย

๒.๑๑.๖ แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๗ (๒๕๓๕ – ๒๕๓๙)^{๑๑} จากการศึกษาพบว่า

- เน้นการรักษาอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง และมีเสถียรภาพ พัฒนาอุตสาหกรรมการค้า พัฒนาและนำวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่เหมาะสมมาใช้
- เน้นการกระจายรายได้ และพัฒนาไปสู่ภูมิภาคและชนบท ยกกระดับคุณภาพชีวิตประชาชนในชนบท พัฒนาอาชีพและยกระดับคุณภาพชีวิตของคนยากจนในเมือง
- เน้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมการศึกษา และสาธารณสุข พัฒนาจิตใจ วัฒนธรรมและสังคมพัฒนาสิ่งแวดล้อมควบคู่กับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เราจะเห็นได้ว่าในแผนที่ ๗ นี้ รัฐบาลก็ยังคงมุ่งมั่นพัฒนาทางด้านวัตถุอย่างต่อเนื่อง และได้นำหลักการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาใช้กับสังคม ซึ่งหลักหรือแผนที่ นี้ ได้ริเริ่มนำมาบรรจุเป็นนโยบายในแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๖ แต่การปฏิบัติยังไม่จริงจัง มาเริ่มอย่างจริงจังในแผนพัฒนาฉบับนี้

ที่สำคัญที่สุดรัฐบาลเริ่มได้คิด หรือเริ่มรู้สึกตัวว่าได้ก้าวถลาลงไปไกลมากที่มุ่งเน้นการพัฒนาประเทศโดยมุ่งเศรษฐกิจอย่างเดียว เมื่อได้จัดทำแผนพัฒนา ฉบับที่ ๗ จึงได้บรรจุ เรื่องการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม พัฒนาจิตใจวัฒนธรรมและสังคมเข้ามา แต่ก็เป็นเพียงบรรจุเข้ามาในแผนพัฒนาฯ เท่านั้นยังไม่มีการพัฒนาตามแผนอย่างจริงจัง และที่สำคัญถูกจัดอยู่อันดับสุดท้ายเสียด้วย นั่นทำให้เข้าใจว่า ยังไม่ไ้กระตือรือร้นหรือสำคัญอะไร

๒.๑๑.๗ แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๘ (๒๕๔๐ – ๒๕๔๔) จากการศึกษาพบว่า

- เน้นการพัฒนาศักยภาพของคน การศึกษาและสาธารณสุข คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา
- พัฒนาสภาพแวดล้อมของสังคมให้เอื้ออาทรต่อการพัฒนาคน
- พัฒนาเศรษฐกิจเพื่อสนับสนุนการพัฒนาคนและคุณภาพชีวิต

เมื่อเราได้ศึกษาแผนพัฒนาฯ ตั้งแต่แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๑ จนมาถึงแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๘ เราจะได้เห็นความต่างกันของแผนพัฒนา ฯ แต่ละแผนชนิดพลิกแผ่นดิน หน้ามือเป็นหลังมือ คือระยะแรก ๆ เรามุ่งพัฒนาเศรษฐกิจหรือวัตถุเพียงอย่างเดียวไม่คิดพัฒนาจิตใจวัฒนธรรมและสังคมเลย เราเริ่มคิดถึงการพัฒนาคนพัฒนาจิตใจในแผนที่ ๗ ซึ่งก็คือเริ่มได้คิดถูกคิดอย่างแท้จริง แสดงให้เห็นว่าเริ่มมองเห็นปัญหาของการพัฒนาทางด้านวัตถุกันแล้ว ว่าก่อให้เกิดผลเสียอย่างไรต่อบ้านเมือง

^{๑๑} ฝ่ายวิชาการ, แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๕.

ต่อมาในการจัดทำแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๘ จึงได้บรรจุแผนพัฒนาคน ทรัพยากร สิ่งแวดล้อม และสังคมเป็นการเร่งด่วนอันดับ ๑ โดยกล่าวยืนยันว่า “การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาฯ ที่ผ่านมามีผลของการพัฒนาโดยส่วนรวมเศรษฐกิจอยู่ในระดับดีแต่สังคมมีปัญหาการพัฒนาไม่ยั่งยืน” แต่เมื่อพูดกันจริง ๆ แล้วเศรษฐกิจที่กล่าวกันว่าดีในขณะนั้นเป็นเศรษฐกิจลวงเศรษฐกิจ ฟองสบู่และฟองสบู่ก็แตกในปีที่เริ่มแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๘ นั้นเอง

๒.๑๑.๕ แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๘ (๒๕๔๕ – ๒๕๔๘) จากการศึกษาพบว่า

- การพัฒนา ฯ ต่อเนื่องจากแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๘ คือ การพัฒนาที่มุ่งเน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาในแผนพัฒนาที่ ๘ เพิ่มเติม “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” เข้ามาเป็นแรงเสริมอีกแรงหนึ่งโดยมีจุดประสงค์เพื่อให้เกิดสังคมที่พึงประสงค์ ๓ ประการ คือ

- สังคมคุณภาพ
- สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้
- สังคมสมานฉันท์และเอื้ออาทรต่อกัน

ในแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๘ เราได้ดำเนินการอย่างเต็มที่ในการพัฒนาคน พัฒนาจิตใจ วัฒนธรรมและสังคมโดยการนำมาบรรจุไว้ในแผนเป็นอันดับแรกส่วนเศรษฐกิจเป็นอันดับรองและ ถือว่าการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นเพียงเครื่องมือในการพัฒนาคนเท่านั้น ความเจริญก้าวหน้าขึ้นอยู่กับคนมิใช่เศรษฐกิจอีกต่อไป

ดังนั้นการพัฒนาชาติบ้านเมืองต่อไปนี้จะมุ่งมั่นพัฒนาคนเพื่อสร้างสรรค์สังคมไทย ที่พึงประสงค์ภายใต้เศรษฐกิจพอเพียงเพื่อเปลี่ยนทัศนคติเสียใหม่ที่ว่า เศรษฐกิจเป็นตัวนำความสุข ความเจริญมาให้คนหรือมนุษย์มาเป็นเศรษฐกิจเป็นเครื่องมือของมนุษย์เท่านั้น เพราะการพัฒนาที่แท้จริงต้องพัฒนาคน คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา การพัฒนาคนต้องพัฒนาพร้อมกันทุกด้าน คือ พัฒนากาย พัฒนาจิต พัฒนาปัญญา ซึ่งมีอยู่ในคำสอนของพระพุทธเจ้าของเราเป็นส่วนสนับสนุนให้การพัฒนาตามแผนพัฒนา ฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมงคลสูตรหากนำมาประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสมในวิถีชีวิตไทยจะเป็นตัวส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนาคน การพัฒนาจิตใจให้บรรลุ จุดประสงค์ตามที่สังคมไทยพึงประสงค์อย่างแน่นอน

บทที่ ๓ หลักธรรมในมงคลสูตร

๑. ความหมาย

คำว่า “มงคล” พระสิริมงคลจารย์ กล่าวไว้ในมงคลัตถปิณีว่า คือเหตุทำให้ถึงความเจริญ ด้วยสมบัติของมนุษย์ สมบัติในสวรรค์ และสมบัติในพระนิพพาน^๑

ในปรมัตตโชติกา กล่าวว่า “มงคล” คือคุณที่ให้บรรลุความสำเร็จ และความเจริญ^๒

ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ (ของพระราชวรมุนี) กล่าวว่า “มงคล” หมายถึง สิ่งที่ทำให้มี โชคดี และว่า ธรรมที่นำมาซึ่งความสุขความเจริญ^๓

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒ กล่าวว่า “มงคล” คือ เหตุที่นำมาซึ่งความเจริญ, สิ่งซึ่งถือว่าเป็นสิริและความเจริญมาสู่ และป้องกันไม่ให้สิ่งที่เลวร้ายมากล้ำกราย^๔

ในมงคลชีวิต พ.อ. ปิ่น มุทุกันต์ กล่าวว่า

สำหรับข้าพเจ้าชอบคำแปลอยู่คำหนึ่ง ที่ถูกใจที่สุด และคิดว่าตรงกับ ความหมายของคำว่า มงคล อย่างยิ่ง คือคำว่า “ทางก้าวหน้า” คำว่า มงคล ถ้าเราแปลว่า “ทางก้าวหน้า” เป็นเหมาะเจาะที่สุด ไม่เสียพีเสียนองศัพท์บาลี เดิมก็ไม่เสีย คำแปลก็่อมความได้หมด และประการสำคัญถูกใจคนสมัยใหม่ด้วย คำว่า “มงคล” ไม่ใช่คำที่ล้าสมัยเหมือนอย่างที่บางคนคิด แต่มีความทันสมัย อยู่เสมอ^๕

ในหลักพุทธศาสนา รองศาสตราจารย์ ชัยวัฒน์ อัดพันธ์ กล่าวว่า

สิ่งที่ทำให้บุคคลเจริญด้วยสรรพสมบัติ มีศีลธรรม วัฒนธรรม ประเพณี อันเป็นที่ยอมรับของสังคม ให้เลื่อนฐานะของบุคคลขึ้นสูงกว่าภาวะเดิม ทำให้มี

^๑ มงคล. ๑/๑๒/๑๑.

^๒ ชู. ข. อ. ๑/๑๖๕.

^๓ พระราชวรมุนี(ประยูรช ย์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๒๑๐.

^๔ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๘๒๕.

^๕ พ.อ. ปิ่น มุทุกันต์, มงคลชีวิต, (กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๒), หน้า ๒๖.

กิริยา วาจา ใจดีงาม ให้มีชีวิตเกษมปลอดภัยปราศจากอุบาทว์ และอุปสรรค
และให้มีการสงบกาย สงบวาจา สงบใจ นี้แหละ คือ “มงคล”^๖

๒. ประวัติและความเป็นมา

ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จออกมหาภิเนษกรรม บำเพ็ญเพียรแสวงหาโมกขธรรม และ
บรรลอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า นั้น ประชาชนชาวชมพูทวีปกำลังอภิปราย ได้วาที พุดคุยกันถึง
เรื่องราว “อะไรเป็นมงคล” ซึ่งคนทั่วไปต่างยึดถือสิ่งที่เป็นมงคลต่าง ๆ กัน บางคนบางกลุ่มยึดถือว่า
สิ่งที่ตาเห็นแล้วนั้นแหละเป็นมงคล บางคนบางกลุ่มยึดถือว่า สิ่งที่ได้ฟังแล้วเท่านั้นเป็นมงคล
บางคนบางกลุ่มก็พากันยึดถือว่าสิ่งที่ใจคิดเท่านั้นเป็นมงคลสิ่งอื่นนอกจากนี้ไม่มี ต่างกลุ่มต่างก็
ถกแถลงโต้เถียงกันโดยไม่มีใครยอมใคร

บางกลุ่มยึดถือเอาวัตถุสิ่งของ ๘ ชนิดว่าเป็นมงคล คือ ใบเงิน, ใบทอง, ใบนาค,
ใบพรหมจรรย์, หญ้าแพรก, ฝักส้มป่อย, ฝักชัยพฤกษ์, ฝีมะกรูด ใช้ใส่ในบาตรน้ำมนต์

อีกประการหนึ่ง ที่นิยมกันว่าเป็นวัตถุมงคลอีก ๘ อย่าง คือ กรอบหน้า, ตะบอง, สังข์,
จักร, ธงชัย, ขอช้าง, โคอุสภะ, และหม้อน้ำที่เต็ม โดยท่านได้ประพันธ์เป็นคาถาไว้ว่า

อุณฺหิสฺสจฺ จทา สงฺโข	จกั กั ธฺโซ คชงฺกุโส
อุสฺสโก ปุณฺณกฺุมฺโก จ	อิจฺเจเต อฏฺฐมฺงฺกลา.

ซึ่งแปลเป็นคำโคลงว่า

ศรีสังข์โสภาคอ้าง	อุณฺหิส
กุมภ์ คธา ไพจิตร	จักรแก้ว
คชังกุส อุสภพิศ	ไพลาศ
ชัยวัชชัญญูพิชแพรว	เพริศพร้อมมงคล.

และประพันธ์เป็นคำฉันท์ไว้ว่า

กรอบหน้า คธา จักร	วรทักษิณาสังข์
ธงชัย อุสภอึง -	กุสกุมภะวารี.

^๖รศ. ชัยวัฒน์ อัดพัฒน, หลักพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
รามคำแหง, ๒๕๒๕), หน้า ๑๖๐.

บางคนบางกลุ่มยึดถือว่ากาลเวลาเป็นมงคลฤกษ์ คือ เวลาที่โหราทำนายว่าปลอดอุปสรรคภัยอันตราย จะทำการใด ๆ ก็เป็นมงคลสำเร็จ โดยสวัสดิ์ นำผลดีมาให้^๑

การถกแถลงอภิปรายได้ตอบสนองทนาย เกี่ยวกับเรื่องมงคลได้ขยายผลแพร่หลายกว้างขวางมิใช่ แต่หม่อมมุนษย์เท่านั้น แม้แต่หม่อมทวยเทพก็ได้มีการขยายผลแห่งการสนทนาเรื่องมงคลจนถึงชั้นสุทธาวาส เทพสุทธาวาสจึงได้ทำการป่าวประกาศให้ทราบทั่วว่า อีกประมาณ ๑๒ ปีสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จะตรัสมงคลที่ถูกต้องแท้จริงผู้ใดอยากทราบว่าจะไรคือมงคลจงรออีก๑๒ปี

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นพระศาสดาของเราทั้งหลาย ได้ตรัสรู้อนุตรสัมมา สัมโพธิญาณแล้ว เสด็จโปรดเวไนยนิกรตามคามนิคมน้อยใหญ่ มี กาสี โภสถ วัชชี วัังสะ ฯลฯ สมัยหนึ่ง พระพุทธองค์ได้เสด็จประทับ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ณ เมืองสาวัตถี คิณหนึ่งเมื่อ ปฐมยามล่วงเลยไปแล้ว ได้มีเทวดาคนหนึ่งมีรัศมีงดงามยิ่งนักปรากฏกายเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงที่ประทับ ทว่าทั้งพระเชตวันสว่างไสวไปด้วยรัศมีของเทวดาคนนั้น เทวดาได้ถวายอภิวัต พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้าแล้วยืนอยู่ ณ ที่อันสมควรเหมาะสมแก่ตน แล้วได้กราบทูลให้พระ ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคล

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นนาถะที่พึงของชาวโลก ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณแผ่ไพศาล ตรัสมงคล ๓๘ ประการ แบ่งเป็นคาถาได้ ๑๐ คาถา ดังนี้

อเสวนา จ พาลานํ	ปณฺฑิตานญจ เสวนา
ปฺชชา จ ปฺชชนียานํ	เอตมฺมงฺกลมฺตฺตมํ ฯ
ปฏฺฐิรูปเทสวาโส จ	ปฺพุเพ จ กตปฺญตฺตา
อตุตฺตสมฺมาปณฺธิ จ	เอตมฺมงฺกลมฺตฺตมํ ฯ
พาทุสจฺจนฺจ สิปฺปญจ	วินโย จ สฺตฺติกฺขิโต
สุภาสิตา จ ยา วาจา	เอตมฺมงฺกลมฺตฺตมํ ฯ
มาตาปิตุอฺปฏฺจานํ	ปฺตฺตทาทสฺส สงฺคโ
อนากฺขลา จ กมฺมนฺตา	เอตมฺมงฺกลมฺตฺตมํ
ทานญจ ธมฺมจริยา จ	ถาตกานญจ สงฺคโ
อนวชฺชานํ กมฺมานิ	เอตมฺมงฺกลมฺตฺตมํ ฯ
อารตี วิรตี ปาปา	มชฺชปานา จ สญฺญโม

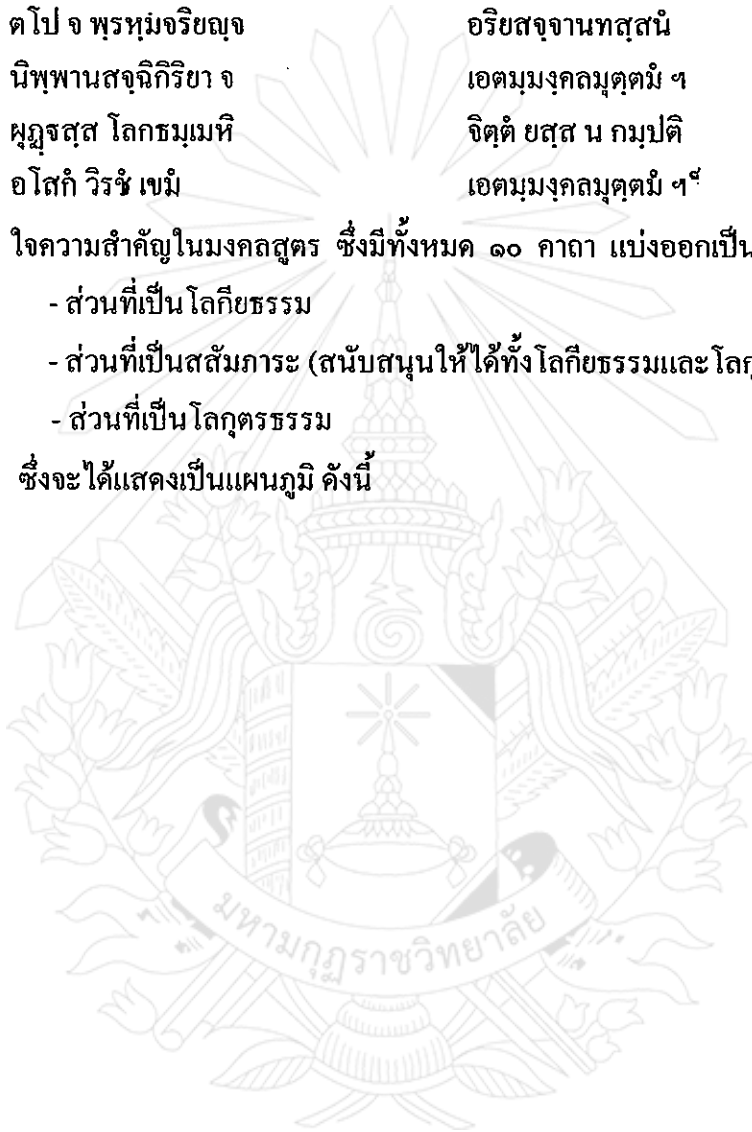
^๑สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายีเถร), มงคลในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๑๑), หน้า ก.

อปรมาโท จ รมเมสุ	เอตมมจกมลมุคตา
การโว จ นิวาโต จ	สนคฺฤฐิ จ กตณฺญาตา
กาเลน รมมฺสฺวานิ	เอตมมจกมลมุคตมฺ ๑
ขนฺตี จ โสวจสฺสตา	สมณานญจ ทสฺสนิ
กาเลน รมมฺสากฺญา	เอตมมจกมลมุคตมฺ ๑
ตโป จ พุรหฺมจริยญจ	อริยสจฺจานทสฺสนิ
นิพฺพานสจฺจิกิริยา จ	เอตมมจกมลมุคตมฺ ๑
ผุฏฺจสฺส โลกรมฺเมหิ	จิตฺติ ยสฺส น กมฺปติ
อโสภํ วิรชํ เขมํ	เอตมมจกมลมุคตมฺ ๑ ^๔

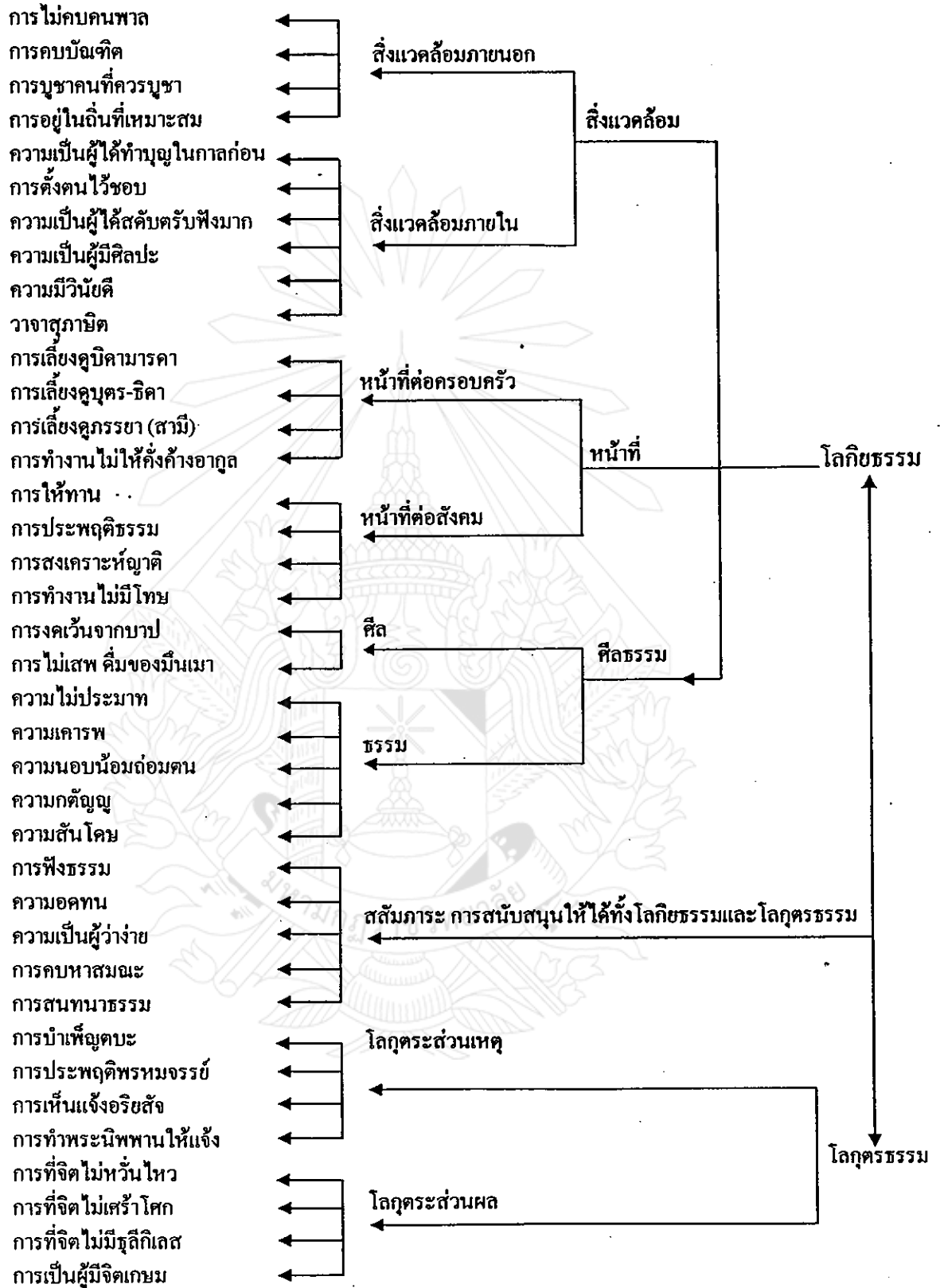
ใจความสำคัญในมงคลสูตร ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ คาถา แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ

- ส่วนที่เป็นโลกียธรรม
- ส่วนที่เป็นสัจธรรม (สนับสนุนให้ได้ทั้งโลกียธรรมและโลกุตระธรรม)
- ส่วนที่เป็นโลกุตระธรรม

ซึ่งจะได้แสดงเป็นแผนภูมิ ดังนี้

แผนภูมิมงคลสูตร

จากการศึกษามงคลสูตรตามแผนภูมิที่นำมาแสดงนี้ ยืนยันได้อย่างชัดเจนว่า มงคลสูตร คือหลักการพัฒนาที่แท้จริง การพัฒนาต้องให้เกิดความสมดุลกันทั้ง ๒ อย่าง คือ กายและใจ

ดังนั้น มงคลสูตรจึงถือได้ว่าเป็นหลักการพัฒนาอย่างแท้จริงซึ่งมีมาก่อนแก่นแก้วหลักการพัฒนาที่ใช้อยู่ในปัจจุบันและที่ยังไปกว่าหรือแตกต่างกันยิ่งหย่อนกว่ากัน คือหลักการพัฒนา ปัจจุบันมุ่งพัฒนาภายนอกหรือวัตถุเท่านั้น ไม่มีจุดมุ่งหมายพัฒนาภายในหรือจิตใจ แต่มงคลสูตรที่กำลังศึกษาอยู่นี้เป็นการพัฒนาทั้งภายนอกและภายใน ที่สำคัญคือมุ่งพัฒนาปัญญาที่ทำให้รู้เท่าทันโลก วิมุติ หลุดพ้นจากกิเลสอาสวะทั้งปวงซึ่งเป็นการพัฒนาอย่างยอดเยี่ยม เป็นความเจริญก้าวหน้าที่ไม่มีสอนในที่ใด ๆ มาก่อนนอกจากมงคลสูตรในพระพุทธศาสนาเท่านั้น

๓. การนำหลักธรรมในมงคลสูตรมาใช้พัฒนา

การนำหลักธรรมต่าง ๆ ในมงคลสูตรซึ่งเป็นหลักการพัฒนารอบด้าน คือ พัฒนาคณะ พัฒนาลังคมและพัฒนาลังแวดล้อม โครงสร้างหรือองค์ประกอบของการพัฒนาในมงคลสูตรแบ่งได้เป็น ๓ ส่วน คือ

๑. หลักธรรมพัฒนาระดับโลกียะ ซึ่งประกอบด้วย

- ๑.๑ การไม่คบคนพาล
- ๑.๒ การคบบัณฑิต
- ๑.๓ การบูชาคนผู้ควรบูชา
- ๑.๔ การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม
- ๑.๕ การเป็นผู้ได้ทำบุญไว้ในกาลก่อน
- ๑.๖ การตั้งตนไว้ชอบ
- ๑.๗ การเป็นผู้ได้สดับรับฟังมาก
- ๑.๘ การเป็นผู้มีสติละ
- ๑.๙ การเป็นผู้มีวินัยที่ศึกษาดีแล้ว
- ๑.๑๐ การเป็นผู้มีวาจาสุภาษิต
- ๑.๑๑ การบำรุงบิดามารดา
- ๑.๑๒ การสงเคราะห์บุตร - ธิดา
- ๑.๑๓ การสงเคราะห์ภรรยา
- ๑.๑๔ การทำงานไม่ให้ค้างค้ำ
- ๑.๑๕ การให้
- ๑.๑๖ การประพฤติธรรม

- ๑.๑๗ การสงเคราะห์ญาติ
- ๑.๑๘ การทำงานที่ไม่มีโทษ
- ๑.๑๙ การงดเว้นจากบาป
- ๑.๒๐ การงดเว้นจากการดื่มน้ำเมา
- ๑.๒๑ ความไม่ประมาท
- ๑.๒๒ ความเคารพ
- ๑.๒๓ ความอ่อนน้อม
- ๑.๒๔ ความกตัญญู
- ๑.๒๕ ความสันโดษ

๒. หลักธรรมที่เป็นสัมมถา คือ กิจกรรมเสริมการพัฒนาคนทั้งระดับโลกียะ และระดับโลกุตระ คือ

- ๒.๑ การเข้าหาสมณะ
- ๒.๒ การฟังธรรมตามกาล
- ๒.๓ การสนทนาธรรมตามกาล
- ๒.๔ การเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย
- ๒.๕ การอดทน

๓. หลักธรรมพัฒนาระดับโลกุตระซึ่งประกอบด้วยหลักธรรม ดังต่อไปนี้

- ๓.๑ การบำเพ็ญตบะ
- ๓.๒ การประพฤติพรหมจรรย์
- ๓.๓ การเห็นแจ้งอริยสัจ
- ๓.๔ การทำพระนิพพานให้แจ้ง
- ๓.๕ จิตไม่หวั่นไหวในโลกธรรม
- ๓.๖ จิตไม่โศกเศร้า
- ๓.๗ จิตหมดธุลีคือกิเลส
- ๓.๘ จิต

๓.๑ การพัฒนาระดับโลกียะ

พระพุทธองค์ตรัสมงคลธรรมโดยเริ่มต้นที่คน คือ การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต การบูชาคนที่ควรบูชาแล้วจึงตรัสถึงสถานที่ถิ่นที่อยู่อาศัย แสดงให้คนทุกคนตระหนักอย่างแจ่มแจ้งแน่ชัดว่าไม่ได้มีชีวิตอยู่โดดเดี่ยวลำพัง รอบ ๆ ตัวเราทุกคนยังมีคนอื่นสิ่งอื่น คนอื่นสิ่งอื่นเหล่านี้แหละจัดเป็นสิ่งแวดล้อมภายนอก โดยพระพุทธองค์ได้ชี้ชัดลงไปว่า “คน” มีความสำคัญที่สุด การพัฒนา

ประการแรกคือการพัฒนาคนหากคนไม่พัฒนาแล้วแม้เราจะพัฒนาสิ่งต่าง ๆ มากมายก็ไร้ประโยชน์ เพราะคนยังไม่ได้พัฒนา การพัฒนาคนนั้นจะต้องพัฒนาพร้อม ๆ กันหลาย ๆ ด้าน คือ

- พัฒนากาย
- การพัฒนาศีล
- พัฒนาจิต
- พัฒนาปัญญา

การพัฒนาทั้ง ๔ ประการนี้ จะได้ผลจริง ๆ ต้องอาศัยสิ่งแวดล้อม

- สิ่งแวดล้อมดี ทำให้คนดี
- สิ่งแวดล้อมไม่ดี ทำให้คนไม่ดี

พระพุทธองค์ได้ชี้ชัดลงไปว่าคนพาลเป็นสิ่งแวดล้อมที่ไม่ดีใครจับคบหาสมาคมด้วยก็จะกลายเป็นคนไม่ดีด้วย ขณะเดียวกันทรงตรัสว่าจงคบกับบัณฑิต บัณฑิตเป็นสิ่งแวดล้อมที่ดีคนผู้คบหาสมาคมด้วยจะกลายเป็นคนดีตามไปด้วย การบูชาคนที่ควรบูชาคือการยกย่องส่งเสริมคนดีของสังคม ส่งเสริมสภาพแวดล้อมที่ดี ๆ ของสังคมให้เกิดขึ้นมากขึ้นเมื่อสภาพแวดล้อมดีนั้นแหละคือถิ่นที่เหมาะสมเป็นปฏิรูปประเทศ มีบัณฑิตผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ผู้เป็นบัณฑิตเป็นบุคคลที่ควรยกย่องบูชาเพราะแนะนำให้ทำ นำปฏิบัติสิ่งที่ดี ๆ ต่อสังคมให้ดำเนินชีวิตด้วยบุญ

การพัฒนาตามหลักมงคลสูตร คือ ต้องพัฒนาคนเป็นอันดับแรกโดยเริ่มที่สภาพคนทั้งสภาพแวดล้อมที่เป็นคนด้วยกันและสภาพแวดล้อมทางวัตถุ คือถิ่นที่อยู่อาศัยซึ่งเขียนเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

สิ่งแวดล้อมภายนอก

- การไม่คบคนพาล
- การคบบัณฑิต
- การบูชาคนที่ควรบูชา
- การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม

สิ่งแวดล้อมภายใน

- การเป็นผู้ได้ทำบุญไว้ในการก่อน
- การตั้งตนไว้ชอบ
- การเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมามาก
- การเป็นผู้มีศิลปะ
- การเป็นผู้มีวินัยศึกษาคิแล้ว
- การมีวาจาสุภาพ

ข้อพิจารณาประการแรก การพัฒนาตามหลักมงคลสูตรพระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญกับคนเป็นลำดับแรกที่ยังจำเป็นต้องพัฒนา ซึ่งตรงกันข้ามกับการพัฒนาที่ผ่านมา ซึ่งเน้นการพัฒนาวัตถุ และรู้กันโดยทั่วไปว่าเป็นนโยบายที่ไม่ถูกต้อง จึงต้องหันกลับมาพัฒนาคน ถือว่าคนเป็น จุดศูนย์กลางของการพัฒนา การพัฒนาต้องพัฒนาคนให้มีความรู้คู่คุณธรรม ปัญหาจะไม่เกิด ปัญหาจะหมดไป พื้นฐานความคิดนี้ตรงกันกับพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในมงคลสูตรพอดี โดยไม่มีความขัดแย้งกัน

การไม่คบคนพาล

คนเป็นสัตว์สังคมต้องอาศัยกันเป็นกลุ่มก้อน เป็นพวกเพื่อช่วยกันป้องกันอันตราย หรือแก้ปัญหาที่พึงเกิดขึ้น ดังนั้น สังคมคนหรือชุมชนเกิดขึ้นเพื่อความเกื้อกูล เอื้ออาทรกันอยู่แล้วตามธรรมชาติ เมื่อคนอยู่อาศัยกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนเป็นหมู่เป็นคณะอย่างนี้ก็แสดงว่า คนเป็น สิ่งแวดล้อมของกันและกัน ตรงนี้ก็ตรงกับแนวคิดของมงคลสูตรอีกเช่นกัน ซึ่งในที่นี้ได้จัดไว้เป็น สิ่งแวดล้อมภายนอก ซึ่งต้องมาเกี่ยวข้องกับตัวของเราแต่ละคน สิ่งแวดล้อมที่มาเกี่ยวข้องภายนอกนั้น แบ่งเป็นประเภทใหญ่ ๆ มี ๒ คือ

- สิ่งแวดล้อมทางสังคม คือ คน เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน
- สิ่งแวดล้อมที่เป็นวัตถุ สถานที่ สิ่งของ หรือปัจจัย ๔

การพัฒนาคนให้ได้ผลลำดับแรก คือการพัฒนาสิ่งแวดล้อมก่อน หากสิ่งแวดล้อมดีทำให้คนดี หากสิ่งแวดล้อมไม่ดีก็เป็นเหตุทำให้คนไม่ดีด้วย ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “ไม่คบคนพาล” การไม่คบคนพาล ก็คือห้ามว่า “อย่าไปคบกับคนพาล” นั่นเอง เพราะการคบคนพาลเท่ากับนำเขาคบพาลมาเป็นสิ่งแวดล้อมที่ไม่ดีของตน จึงจกยังเปลี่ยนดี สัตว์หลายชนิดก็เปลี่ยนสีของมันตามสภาพแวดล้อม เพื่อมีชีวิตยืนยาวต่อไป แต่คนหากอยู่ในสภาพที่คนพาลแวดล้อมจะกลายเป็นคนพาลด้วย นั่นหมายถึงความพินาศหายนะของมวลมนุษยชาติ ดังพระพุทธพจน์ว่า “คนพาลได้

ความรู้เพื่อสิ่งมิใช่ประโยชน์ ความรู้นั้นย่อมทำลายคุณความดีและสติปัญญาของเขาให้ตกต่ำลง
ไป”^๕ อีกประการหนึ่ง “คนพาลทั้งหลายเมื่อได้เถียงกันย่อมแตกกันเหมือนภาชนะดิน หากเขา
ไม่เข้าถึงความสงบ (สันติภาพ) เลย”^๖

ตามพุทธสุภาษิตนี้ก็มีเหตุผลเพียงพอแล้วที่เราไม่ควรคบคนพาล คนคบคนพาลไม่สามารถ
พัฒนาตน พัฒนาสังคม พัฒนาจิต และพัฒนาปัญญาได้เลยเพราะว่าคนพาล

- คิดแต่เรื่องชั่วร้าย
- พูดแต่เรื่องชั่วร้าย
- ทำแต่เรื่องชั่วร้าย

อีกประการหนึ่ง คนพาล

- ชอบแนะนำสิ่งที่ไม่ควรแนะนำ คือแนะนำให้ทำชั่ว
- ชอบทำในสิ่งที่มีโทษุระหน้าที่ของตน
- เป็นมิถิยาทัญญู เข้าใจว่าความชั่วเป็นความดี
- เขาพูดดี ๆ ก็โกรธ
- ไม่รู้จักอุบายวิธีแนะนำ^๗ (ให้ทำดี)

คนจะมีความสุขความเจริญก้าวหน้าไม่ได้หากคบกับคนพาล สังคมจะเจริญก้าวหน้า
ไม่ได้หากคนพาลครองเมือง

การคบบัณฑิต

ดังนั้น โดยส่วนตัวเราต้องไม่คบกับคนพาล โดยส่วนรวมต้องไม่ให้นักพาลครองเมือง
ช่วยกันขจัดคนพาลให้หมดไปจากสังคม พยายามพัฒนาตัวเองและพัฒนาคนอื่น คนจะพัฒนาตน
ได้พัฒนาคนอื่นได้โดยอาศัยบัณฑิตแนะนำ ดังนั้นเราต้องคบกับบัณฑิต ชุมชน สังคม ประเทศ
จะมีความเจริญก้าวหน้าเพราะคนในชุมชน สังคม และประเทศนั้นมีการศึกษา คนที่มีการศึกษา
คือ มีความรู้ มีปัญญา วิถีชีวิตของเขาใช้ความรู้หรือปัญญามาแก้ปัญหา คนพาลใช้กำลังแก้ปัญหา
ส่วนคนมีการศึกษามีความรู้ไม่ใช้กำลังแก้ปัญหา แต่เขาใช้ปัญญาแก้ปัญหา เขาคำเนินชีวิตด้วย
ปัญญาเสมอ คนเหล่านี้เราเรียกว่า บัณฑิต

^๕พ.ธ. ๒๕/๑๕/๒๔.

^๖พ.ชา. ๒๗/๕๑๗/๑๓๖.

^๗มจกถ. ๑/๑๔/๑๗.

ลักษณะของบัณฑิต

- คิดแต่เรื่องดี ๆ
- พูดแต่เรื่องดี ๆ
- ทำแต่สิ่งดี ๆ^{๑๒}

ดังนั้น เราต้องผูกสัมพันธ์ไมตรีกับคนดีเพื่อได้สัมผัสกับความดีต่าง ๆ ได้เห็นตัวอย่างที่ดี ฟังเรื่องดี ๆ ทำสิ่งที่ดี ๆ บัณฑิตเถียงทะเลาะกันกลับประสานสัมพันธ์กันโดยเร็ว บัณฑิตไม่ทำบาป เพราะประโยชน์ของตนเองและคนอื่น ไม่ต้องการทรัพย์สิน อำนาจรัฐ ความสำเร็จโดยไม่ชอบธรรม เพราะไม่มีความสง่างาม บัณฑิตเป็นผู้มีศีล มีปัญญา จะทำอะไรก็ยึดธรรม กฎเกณฑ์กติกาศาสนาของชุมชน สังคมเป็นหลักเพราะเป็นเหตุให้เกิดความสง่างาม

ปัจจุบัน สังคมจะได้ยินแต่เสียงของคนพาล เห็นแต่คนพาลและได้รับการชี้แนะและให้ คิดแต่เรื่องพาล

รัฐต้องดำเนินการรณรงค์ให้คนในสังคมได้เห็นบัณฑิต พูดคุยกับบัณฑิต ฟังเสียงของ บัณฑิต ได้รับฟังความคิดของบัณฑิต คือรูปที่นำไปทำดี เสียงที่นำไปทำดี แนวคิดที่นำไปทำดี สื่อ ทุกชนิดต้องเป็นสื่อที่นำไปทำดี พูดดี คิดดี คนจะเจริญก้าวหน้ามีความสุขได้เพราะมีบัณฑิต เป็นมิตร บัณฑิตเป็นกัลยาณมิตรของคนที่มีมิตรดี สหายดี มีพวกดี นี้จัดเป็นพรหมจรรย์ทั้งหมด ที่เดียว

การบูชาบุคคลที่ควรบูชา

การบูชา คือ การยกย่องเชิดชูเคารพบนอบขอบไหว้ ทำตามคำสั่งสอนของท่านด้วยกิริยา อากาที่สุภาพทั้งต่อหน้าและลับหลัง เป็นการเตือนให้เราผูกใจไว้กับคุณธรรมอันสูงส่งของท่าน ก่อให้เกิดความรู้สึกอยากทำตาม นี่คือการพัฒนาคุณธรรมภายในประการหนึ่ง ใจของคนผู้บูชา อย่างนี้จะถูกยกสูงขึ้นไปไม่สิ้นไหลไปในทางตกต่ำชั่วร้าย

การบูชาจึงจัดเป็นกุศลโลบายฝึกจิตใจที่ยังแข็งกระด้างให้ละเอียดอ่อนโยนลง จนสามารถ ยอมรับความดีของผู้อื่นได้ นี่คือคุณสมบัติของผู้ที่ดำรงอยู่ในโลกได้

การบูชามี ๒ อย่าง คือ

- การบูชาด้วยอามิส สิ่งของต่าง ๆ โดยการมอบให้
- ปฏิบัติบูชา คือ การบูชาด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรม^{๑๓} ได้แก่ การปฏิบัติตนถึง พระรัตนตรัยรับเอาสิกขาบท สมาทานอุโบสถศีล (ปาริสุทธิศีล) การปฏิบัติในข้อนี้พระพุทธเจ้า

^{๑๒} มจก. ๑/๑๔/๑๗.

^{๑๓} ส.ส. ๑๕/๓๘๒/๑๒๗.

ทรงสรรเสริญเพราะสามารถพัฒนาคนให้ก้าวหน้าทางศีล สมาธิ และปัญญา ลดปัญหาได้โดยประการ
ทั้งปวง เป็นการกระทำเอื้ออาทรต่อผู้ใหญ่อายุที่มีพระคุณด้วยดังที่ปรากฏในอรรถกถาว่า

มนุษย์เหล่านั้น จักเกื้อกูลมารดาบิดา เกื้อกูลสมณะพราหมณ์ มีการ
อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุลเป็นปกติ จักสมาทานประพฤติกุศลธรรมนี้
มนุษย์เหล่านั้น จักเจริญด้วยอายุบ้าง วรรณะบ้าง เพราะเหตุสมาทานการ
อันเป็นกุศลโดยแท้^{๑๔}

ข้อที่น่าสังเกตประการหนึ่งนับเป็นหลักการที่สำคัญของความเจริญก้าวหน้าของคน ของ
สังคม คือคนจะเจริญด้วยอายุ วรรณะ ความสุข และผละกำลังก็เพราะการนอบน้อม เคารพ
นบนอบขอบไหว้ อภิวัตน์ผู้สูงอายุคนแก่คนเฒ่า

ในทุกวันนี้ทั้งภาครัฐและเอกชนกำลังรณรงค์เรื่องคุณภาพชีวิตของประชาชน เรื่องการมีอายุ
ยืน มีผิวพรรณสดชื่นเปล่งปลั่งแจ่มใส มีความสุขสมบูรณ์ มีพละนามัยทุกระดับ พุทธศาสนาได้เสนอ
แนวทางการพัฒนาชีวิตข้อนี้ไว้โดยไม่ต้องลงทุนลงแรงมากมาย เพียงแต่มุ่งใจเอื้ออาทรต่อคนผู้เฒ่า
คนสูงอายุ ยกย่องเคารพกันด้วยความจริงใจก็พอเพียงแล้ว

การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม

การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม คืออยู่ในสถานที่อันเจริญมีคนดี มีนักปราชญ์เรียกปฏิรูปเทศ

ลักษณะของปฏิรูปเทศ คือ

๑. สถานที่ที่มีภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา
๒. สถานที่ที่มีคนทำบุญด้วยบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการคือ ทานมัย สีลมัย ภวานามัย
อปจายนมัย เวชยาวัจจมัย ปัตติทานมัย ปัตตานุโมทนามัย รัชมัสสวานามัย รัชมเทศนามัย
และทิจจุชกรรม

๓. สถานที่ที่นวังคสัตถุศาสน์ของพระพุทธเจ้า คือ สุตตะ เเคยยะ ไวยาकरणะ คาถา
อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัมภุคธรรม และเวททัลละมีความเจริญรุ่งเรือง

๔. การอยู่ในมัธยมประเทศ หรือชมพูทวีปซึ่งเป็นสังฆเนยยสถาน คือ สถานที่ประสูติ
ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และเสด็จดับขันธปรินิพพานก็จัดว่าเป็นปฏิรูปเทศ

สถานที่ทั้ง ๔ นี้ เรียกถิ่นที่เหมาะสมแก่การอยู่อาศัยเพราะคนผู้อยู่อาศัยสามารถพบเห็น
สิ่งที่ยอดเยี่ยม ๖ ประการ คือ

^{๑๔}พ.ุ.อุ. หน้า ๑๕๔.

๑. ทศนานุตตริยะ การเห็นอันยอดเยี่ยม
๒. สวานุตตริยะ การฟังอันยอดเยี่ยม
๓. ลาภานุตตริยะ การได้อันยอดเยี่ยม
๔. สิกขานุตตริยะ การศึกษาอันยอดเยี่ยม
๕. ปริจรรย์านุตตริยะ การปรนนิบัติบำรุงอันยอดเยี่ยม
๖. อนุสสุตตานุตตริยะ การระลึกถึงอันยอดเยี่ยม^๕

การเป็นผู้ได้ทำบุญไว้ในกาลก่อน

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งบุญกุศล หลักในมงคลจึงได้ประกาศจุดยืนที่ขาดไม่ได้คือบุญ หากว่าขาดบุญโลกไม่สามารถดำรงอยู่ได้เลย คำว่า บุญ เป็นชื่อของความสุขดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในปญฺญสูตรว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเธออย่ากลัวบุญเลยเพราะคำว่า บุญ นี้เป็นชื่อของความสุข”^๖ คนใดมีความสุขแสดงว่าคนนั้นมีบุญ สถานที่ใด ถิ่นสถานใดมีความสุขแสดงว่าสถานที่นั้นถิ่นที่นั้นมีคนมีบุญอาศัยอยู่

บุญไม่ได้เกิดขึ้นมาลอย ๆ หรือเกิดขึ้นมาเองแต่เป็นผลของการกระทำของคน คนมีวิธีทำบุญมากมายหลายประการแต่เมื่อย่อกลงแล้วได้แก่บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ คือ

- ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการให้
- ศีลมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล
- ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยการฝึกจิตเจริญปัญญา
- เวชยาวัจจมัย บุญสำเร็จจากการชวนช่วยเหลือกัน
- อปจายนมัย บุญสำเร็จจากการประพาศื่ออ่อนน้อม
- ปัตติทานมัย บุญสำเร็จจากการอุทิศส่วนกุศล
- ปัตตานุโมทนามัย บุญสำเร็จจากการอนุโมทนาส่วนบุญที่คนอื่น
- รัम्मัสสวนมัย บุญสำเร็จจากการฟังธรรม
- รัम्मเทศนามัย บุญสำเร็จจากการแสดงธรรม
- ทิฏฐชุกกรรม บุญสำเร็จจากการทำความเห็นให้ตรงถูกต้อง^๗

^๕ที่.ป.า. ๑๑/๓๒๑/๒๖๒.

^๖บ.อ. ๒๕/๒๐๐/๒๔๐.

^๗ที่.ป.า. ๑๑/๒๒๘/๓๓๐.

คน ครอบครั้ว ชุมชน สังคม ประเทศพัฒนาก้าวหน้าไปไม่ถึงไหนเพราะขาดคนมีบุญ ขาดคนผู้มีวิถีชีวิต ดำเนินชีวิตตามครรลองของบุญ

ตามหลักการแห่งเหตุผล ผลย่อมเกิดจากเหตุ ผลดีย่อมเกิดจากเหตุดี บุญก็เกิดจากการ สร้างบุญ คนมีบุญแสดงว่าเขาเคยสร้างเหตุคือบุญมาก่อน เมื่อบุญเป็นชื่อของความสุขดังนั้นคนที่ มีบุญมีความสุขก็ต้องเคยสร้างบุญสร้างเหตุแห่งความสุขมาก่อน

หากคนมีวิถีชีวิตที่เต็มไปด้วยบุญทั้ง ๑๐ ประการนี้ รับรองว่าชีวิตของเขาต้องมีความ เจริญก้าวหน้าประสพแต่ความสุขที่ยั่งยืนแน่นอน นอกจากนี้มันก็มีคนทำบุญด้วย ๑๐ วิธีนี้ จัดเป็นปฏิรูปเทศ ถิ่นที่น่าอยู่อาศัยด้วย

การให้ทาน การรักษาศีล การภาวนาพัฒนาปัญญา การชวนช่วยช่วยเหลือเอื้ออาทร การอ่อนน้อมเคารพบนอบขอบไหว้ การให้ส่วนบุญกุศล การอนุโมทนาพลอยแสดงความยินดีต่อ บุญกุศลที่คนอื่นทำ การแสดงธรรมแนะนำสิ่งดี ๆ ต่อกัน การฟังธรรม ข้อเสนอแนะที่ดี ต่อการพัฒนากายและพัฒนาจิตใจ จนที่สุดการปรับเปลี่ยนทัศนคติความเห็นให้ตรงถูกต้องคือ ทิฏฐุชุกรกรรม

บ้านใด ครอบครั้วใด สังคมใด ชาตินี้ใด ธรรมรงค์ในเรื่องบุญกิริยาวัตร ได้ขึ้นแต่เสียงของ บุญกิริยาวัตร มีแต่คนที่นำเอาบุญกิริยาวัตรมาเป็นวิถีชีวิต บ้าน ครอบครั้ว สังคม ชาตินั้น ได้ชื่อว่าเป็นถิ่นที่น่าอยู่อาศัยเป็นสังคมแห่งภูมิปัญญา สังคมเอื้ออาทร สังคมพึ่งพาอาศัยกัน สังคม พึ่งตนเองที่เราแสวงหาโดยแท้ขอให้เรามาศึกษาดู

เมื่อนำหลักการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาตมาเทียบกับหลักแห่งการทำบุญ จะเห็นว่าโดยหลักการตรงกันทีเดียวโดยมีความประสานสอดคล้องกันโดยปราศจากเงื่อนไขขัดแย้ง โดยสิ้นเชิง

สังคมไทยมีลักษณะเป็นสังคมเปิดที่มีวัฒนธรรมยืดหยุ่น และมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สั่งสม กันมาเป็นปีกแผ่น

ข้อที่ควรศึกษา คือ ข้อความที่ว่าให้เห็นถึงเอกลักษณ์ของความเป็นไทยที่มีความอบอุ่น เอื้ออาทร เกื้อกูลช่วยเหลือ ซึ่งเป็นจุดแข็งที่สังคมไทยสามารถใช้โอกาสจากสิ่งที่มีอยู่เหล่านี้ต่อการ พัฒนาประเทศในระยะต่อไป

เอกลักษณ์ของความเป็นไทยที่มีความอบอุ่น เอื้ออาทร เกื้อกูลช่วยเหลือที่ถือเป็นจุดแข็งที่ โดดเด่นที่สามารถนำมาใช้พัฒนาประเทศได้นั้นมีครบครันอยู่แล้วในบุญกิริยาวัตร ๑๐ และบางข้อนั้น บุคคลที่ไม่เคยศึกษามาก่อนอาจจะคาดไม่ถึงเสียด้วยซ้ำว่า คำสอนเหล่านี้จะมีอยู่ในพระพุทธศาสนา คือ

- ปิตติทานมัย และ
- ปิตตานุโมทนามัย

แสดงให้ชาวโลกเห็นว่า แม้แต่ผู้ที่ได้ทำบุญความดีแล้วไม่ว่าบุญชนิดไหนก็ตามต้องแบ่งบุญความดีนั้นให้คนที่ไม่ได้ทำด้วย ประการต่อมาคนที่ปรารถนาจะร่วมทำบุญความดีแต่ไม่สามารถทำได้อีกก็ตั้งจิตยินดีต่อคนที่ทำได้ นี่คือการปรารถนาดีมีไมตรีจิตต่อกัน ดังนั้น ทุกคนต้องพัฒนาสังคมของเราให้เป็นดินแดนปฏิรูปเทคโนโลยีให้น่าอยู่อาศัยตลอดไป

การเป็นผู้ทำบุญในปางก่อนก็หมายถึงเราเคยทำบุญมาในอดีต ผู้ทำบุญได้ย่อมประสบพบความสุขเสมอ ดังพระพุทธคำที่ว่า

"อิธ นนฺทติ เปจฺจ นนฺทติ

กตปฺญญ โฉ อุภยตฺถ นนฺทติ

ปฺญญฺญ เม กตฺนฺติ นนฺทติ

ภิกฺขุ โย นนฺทติ คโต"^{๑๘}

การตั้งตนไว้ชอบ

การที่เขาได้ทำบุญเพราะเขาตั้งตนไว้ชอบ ตนในที่นี้หมายถึง

- กาย
- จิต

คนประกอบด้วยส่วนใหญ่ ๒ ส่วนนี้ จึงรวมเรียกว่า ตน การตั้งตนโดยชอบเป็นหลักการพัฒนาโดยแท้พัฒนาจากที่ไม่มีไปสู่การมี พัฒนาจากสิ่งไม่ดีสู่ความดีนี้คือการพัฒนาในพระพุทธศาสนา การตั้งตนไว้ชอบ คือ

- เป็นผู้ไม่มีศีลมาก่อน กลายมาเป็นผู้มีศีล
- เป็นผู้ไม่มีศรัทธามาก่อน มาเป็นผู้มีศรัทธา
- เป็นคนตระหนี่มาก่อน มาเป็นคนพร้อมที่จะบริจาค

ใครทำได้ ๓ อย่างนี้ชื่อว่าตั้งตนชอบ ลองพิจารณาคุณสังคมไทยมีปัญหามากมาย ปัญหาเหล่านั้นเป็นสาเหตุหนึ่งทีจู่ครั้งดึงสังคมไทยไม่ให้เจริญรุดหน้าไปเท่าที่ น่าจะเจริญ คือคนไม่มีศีลขาดศีลอย่างเดียวทำชั่วได้หมดทุกอย่าง เราต้องสูญเสียงบประมาณแผ่นดิน กำลังคน กำลังทรัพย์ กำลังมันสมอง กับการที่คนไม่มีศีลล่วงละเมิดศีลปีละหลายร้อยล้าน แทนที่จะนำเงินทอง กำลังต่าง ๆ เหล่านั้นไปทำถนนหนทาง ไฟฟ้า ประปา โรงเรียน แต่เราต้องเสียไปเพราะการขาดระเบียบทางสังคม คือ ศีล ประเทศเราจึงกลายเป็นประเทศที่ล้าหลังในสายตาของนานาชาติ

^{๑๘}พ.พ. ๒๕/๑๑/๑๗.

- ถ้ำหลังทางศีลธรรม
- ถ้ำหลังทางวัฒนธรรม
- ถ้ำหลังทางการศึกษา

อันมีสาเหตุจากการไม่มีศีล หรือการขาดระเบียบทางสังคมทั้งสิ้น

ประการต่อมา จากไม่มีศรัทธาเป็นมีศรัทธาข้อนี้สำคัญมาก คนเราจะทำอะไรก็ตามต้องมีศรัทธาก่อนศรัทธาหมายถึงความเชื่อ ความเชื่อที่สร้างสรรค์ในพระพุทธศาสนามี ๔ ประการ คือ

- เชื่อการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า (ตถาคตโพธิสัทธา)
- เชื่อกฎแห่งกรรม (กัมมสัทธา)
- เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง (วิปากสัทธา)
- เชื่อว่าเราจะต้องรับผลของกรรมที่ทำ (กัมมัสสกตาสัทธา)^{๑๕}

คนจะมีศรัทธาที่สร้างสรรค์ต้องมีสัมมาทิฐิหรือทิฏฐุกรรม คนจะมีสัมมาทิฐิหรือทิฏฐุกรรมเขาต้องได้พบเห็นสมณะหรือบัณฑิตมาก่อน ต่อจากนั้นได้ฟังได้สนทนาธรรมกันจนเกิดศรัทธาตามมา หากเป็นไปในด้านตรงกันข้ามเขาได้ประสบพบเห็นสังสรรค์เสวนากับคนพาลเขาก็เกิดความเชื่อที่ตรงกันข้าม คือเชื่อว่า

- ทานไม่มีผล (นตฺถิ ทินฺนํ)
- การบูชาไม่มีผล (นตฺถิ ยิถุจฺจํ)
- การบวงสรวงไม่มีผล (นตฺถิ หุตฺตํ)
- ผลของกรรมดีกรรมชั่วไม่มี (นตฺถิ สุกฺกทุกฺกฏานํ ผลํ วิปาโก)
- โลกนี้ไม่มี (นตฺถิ อยํ โลกโ)
- โลกหน้าไม่มี (นตฺถิ ปฺรโลโก)
- (คุณ) ของแม่ไม่มี (นตฺถิ มาตา)
- (คุณ) ของพ่อไม่มี (นตฺถิ ปิตา)
- สัตว์ที่เกิดผุดขึ้นไม่มี (นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา)
- สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีโดยชอบจนบรรลุมรรคผลไม่มีในโลก (นตฺถิ โลก

สมณพราหมณา สมฺมาปฏฺิพฺนนา)^{๑๖}

^{๑๕} อัง.สตุตตก. ๒๓/๔/๓.

^{๑๖} ที.สี. ๘/๕๖/๗๒.

ความเชื่อที่ไม่สร้างสรรค์ไม่นำไปสู่การพัฒนาจิตนี้เรียกว่า มิจฉาทิฎฐิ เป็นความเห็นที่ผิด ก่อให้เกิดความเชื่อที่ผิดแล้วก็ทำผิดต่อไป

ตั้งตนเป็นคนตระหนี่มาก่อนภายหลังเป็นคนไม่ตระหนี่ คำว่า ตระหนี่มาจากคำว่า มัจฉริยะซึ่งมีอยู่ ๕ อย่าง คือ

- อวาสมัจฉริยะ ตระหนี่หวงที่อยู่อาศัย
- กุลมัจฉริยะ ตระหนี่ตระกูล
- ลาภมัจฉริยะ ตระหนี่ลาภ หวงผลประโยชน์
- วัฒนมัจฉริยะ ตระหนี่ผิวพรรณ ตระหนี่ความดี
- รัชมัจฉริยะ ตระหนี่ธรรม หวงวิชาความรู้^{๒๐}

การตระหนี่ทั้ง ๕ ประการนี้เกิดจากการตั้งตนหรือการตั้งใจที่ไม่ถูกเป็นสาเหตุของปัญหาต่าง ๆ ด้วย

- ขาดความร่วมมือสามัคคี
- ขาดความเคารพกันและกัน
- แบ่งพรรคแบ่งพวก
- ทะเลาะทำร้ายกัน
- ทุจริตโดยประการต่าง ๆ

คนตระหนี่จะไม่เอื้ออาทรต่อคนอื่น จะไม่เห็นใจคนด้อยโอกาส ไม่มองว่าคนอื่นเป็นคนเหมือนตนขาดการสงเคราะห์อนุเคราะห์กันและกัน

คนตั้งตนในทางที่ผิดเพียงแต่ไม่มีศีลก็ก่ออาชญากรรม กระทำทุจริต สร้างปัญหาต่อสังคม คนไม่มีศรัทธาไม่เชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรม ส่วนมากจะก่อกรรมสร้างความทุกข์ เจ็บแค้นให้คนอื่น สุดท้ายคนไม่มีศีลไม่มีศรัทธาก็ต้องดับอนาคตความเจริญก้าวหน้าของตนเอง

^{๒๐}ที่.ป.า. ๑๑/๒๘๒/๒๔๖; อญ.ปญจก. ๒๒/๒๕๔/๓๐๑; อภิ.วิ. ๓๕/๕๗๘/๕๐๕.

การเป็นผู้ได้ระดับรับฟังมาก

สังคมที่พัฒนาแล้วหรือยังไม่ได้พัฒนาคุณได้จากการศึกษา การศึกษาเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตประการหนึ่ง พาหุสัจจะการเป็นผู้ได้ระดับรับฟังมาก ผู้เป็นพาหุสัจจะถูกขนานนามต่าง ๆ เช่น นักวิชาการ ผู้คงแก่เรียน ปัญญาชน บัณฑิต ทุกประเทศในโลกจึงส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อให้คนของตนเป็นคนฉลาด มีปัญญาโดยการจัดการบริการการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบ เพื่อพัฒนาปัญญาของสังคม คนเรียนรู้มามากเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่ประมادمามีได้ ใครมีความรู้เท่าเทียมมีทรัพย์สินแล้ว ทรัพย์สินอย่างอื่น แก้ว แหวน เงิน ทอง เสมอเหมือนความรู้ไม่ได้ วิชาความรู้โจรบโฉบไปไม่ได้ ความรู้ติดตามไปได้ทุกหนทุกแห่ง ความรู้เป็นกัลยาณมิตรนำความสุขความเจริญก้าวหน้ามาให้ มิตรเสมอด้วยความรู้ไม่มี เป้าหมายของพาหุสัจจะมีใช่การเพิ่มพูนความรู้ การเป็นคนช่างของวิชาการเท่านั้น แต่ยังเป็นการแสวงหาสัจธรรมและขัดเกลากฎปฏิบัติเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมความประพฤติให้ถูกต้องเที่ยงตรงมีชีวิตที่ดียิ่งขึ้น ซึ่งคุณลักษณะของคนผู้ได้ระดับรับฟังมากมีดังนี้

- พหูสุตต	รู้วิชามาก เรียนมาก ฟังมาก
- ธตา	ทรงจำสิ่งที่ได้เรียน ได้ฟังมาก
- วจสา ปริจิตา	พูดคล่องไม่ติดขัด ชัดเจนไม่คลุมเครือ
- มนสานุเปกขิตา	เข้าใจเรื่องราวต่าง ๆ ทะลุปรุโปร่งเหมือนตาเห็น
- ทิฏฐิยา สุปฏิวิทสา	เห็นทะลุปรุโปร่งด้วยปัญญาตั้งแต่ต้นจนจบ ^{๒๒}

คนที่มีคุณสมบัติอย่างนี้อยู่ที่ใดก็ไม่ดกอับ ย่อมได้รับเกียรติเสมอในฐานะผู้ชำระงานาณูวิชาการ สามารถนำหลักวิชาความรู้มาพัฒนาตนเองแล้วยังนำความรู้นั้นมาพัฒนาคนอื่นด้วย ทำสถานที่ที่ตนอยู่อาศัยให้เจริญรุ่งเรืองด้วย เหมือนดังที่ตรัสไว้ในอังคุตตรนิกาย จตุตถนิบาต ว่า "ผู้ใดฉลาดแก่ล้าวกด้า ฟังมาก ทรงธรรม ประพฤติธรรม สมควรแก่ธรรม เรียกว่าคนผู้ทำหมู่คณะให้สง่างาม"^{๒๓}

อีกประการหนึ่งท่านยกย่องคนพหูสูตว่า "บัณฑิตพึงทำความเป็นเพื่อนกับคนมีศรัทธามีศีล มีปัญญา เป็นพหูสูตเพราะการสมาคมกับคนดีนำความเจริญมาให้"^{๒๔}

แสดงว่าคนผู้คงแก่เรียนอยู่ในที่ใด อยู่กับคณะบุคคลใด ด้วยคุณสมบัติที่มีอยู่ก็สามารถนำหมู่คณะให้มีความสง่างามตามไปด้วย คนผู้คงแก่เรียนเป็นคนมีศีลมีปัญญาสามารถแก้ปัญหาของสังคมของคนได้ เขาอยู่ที่ใดที่นั้นก็เจริญเพราะใช้ปัญญาแก้ปัญหา คนผู้คงแก่เรียนเป็นคนมี

^{๒๒} อ.ง.ปญจก. ๒๒/๘๗/๑๒๕.

^{๒๓} อ.ง.จตก.ก. ๒๑/๗/๑๐.

^{๒๔} อ.ง.เถร. ๒๖/๓๕๗/๔๐๕.

ความรู้มีปัญญาผู้คิดชอบชั่วดี ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เข้าไปสู่สมาคมใดก็ทะนงองอาจกล้าหาญ
แก่งัดกล้าสามารถเพราะมีปัญญา เป็นคนมีความเพียร มีความสำเร็จก้าวหน้าในชีวิต คนมีศีลเป็น
คนน่ารักเขาจึงเหมาะที่จะเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน

ปัจจุบันคนไม่รักเรียน ไม่รักรู้ ไม่รักการศึกษา ขาดการใฝ่เรียน ใฝ่รู้ คิดว่าชีวิตไม่เรียน
ก็ได้ ไม่เรียนไม่ศึกษาก็มีชีวิตอยู่อย่างสุขสบายเพราะความหลงผิด

ดังนั้นทุกคนต้องให้ความสำคัญกับการศึกษา สถาบันทางสังคมทุกสถาบันต้องเร่งรณรงค์
เรื่องการศึกษาให้การศึกษาแก่ชุมชน รัฐต้องดำเนินการทุกวิถี ทุกทาง ทุกเวลา ทุกสถานที่ ทุกสื่อ
เพื่อการศึกษาต้องดำเนินการด้านการศึกษาคลอบชีวิต ศึกษาทุกสาขาวิชาตามที่คุณเรียนต้องการ ทั้ง
วิทยาศาสตร์ วิชาการใหม่ ๆ ทันสมัย และศาสนาทั้งสองอย่างต้องควบคู่กันไปขาดอย่างใดอย่าง
หนึ่งไม่ได้ ความรู้วิชาการต่าง ๆ แบบสมัยใหม่หากขาดศาสนาเหมือนคนตาบอด ในขณะที่เดียวกัน
ถ้าเรียนรู้ทางศาสนาแต่ขาดวิทยาศาสตร์ก็เหมือนคนง่อยเปลี้ยขาดพละนาภาพ เพื่อให้เกิดพละนาภาพ
ทุกทิศทางสถาบันทางสังคมต้องให้การศึกษา จัดการศึกษาให้ทั่วถึง ปลุกจิตสำนึกทางการศึกษา
ให้สังคมให้คนทุกคนเห็นความสำคัญของการศึกษา โดยศึกษาด้านวิชาชีพเพื่อประกอบอาชีพและ
ต้องศึกษาเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อการอยู่ร่วมกันกับเพื่อนมนุษย์ได้อย่างสุขสบาย การศึกษา
เรื่องศีล สมาธิ และปัญญา มิใช่รู้ จำ แต่ต้องนำมาปฏิบัติอย่างจริงจัง และจริงจัง รัฐและคณะผู้
บริหารงานแผ่นดินต้องรณรงค์ให้คนในแผ่นดินมีศีล สมาธิ และปัญญา ทุกตารางนิ้วของแผ่นดินนี้
พาหุสัจจะนี้แหละจึงจำเป็นต่อการศึกษาที่สร้างคนให้มีความรู้เพื่อการพัฒนาในทุก ๆ ด้าน

การเป็นผู้มีศีลปะ

การเป็นผู้มีศีลปะคู่กันกับพาหุสัจจะ ความเป็นผู้คงแก่เรียน นักวิชาการผู้ชำของชำนาญ
วิชาการ พาหุสัจจะเป็นศาสตร์ หรือทฤษฎี หรือหลักการ ศีลปะหรือสิปปะ หมายถึง ฝีมือ
ความสามารถ การฉลาดในการนำไปใช้ คนมีศีลปะคือคนคิดเป็น พุดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น
คนมีศีลปะคือ คนรู้วิธีการถ่ายทอด ดังนั้นพาหุสัจจะกับสิปปะจึงเป็นคู่แฝดขาดอย่างใด
อย่างหนึ่งไม่ได้ ต้องมีความสัมพันธ์อย่างเหมาะสมในการนำไปใช้เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ต่อ
สังคม นับเป็นพระปัญญาคุณหาที่สุดมิได้ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ได้ตรัสสอนเรื่องนี้
พระองค์ได้เน้นความสำคัญเรื่องนี้ก่อนใคร ๆ ในโลก นับเป็นความก้าวล้ำสมัยในแวดวง
วิชาการอย่างแท้จริงเพราะตรงกับทศนะสมัยใหม่ได้อย่างเหมาะสมเจาะ โลกปัจจุบันกำลังต้องการคน
มีฝีมือ กำลังรณรงค์ให้การฝึกปรือช่างฝีมือ แรงงานฝีมือ พระพุทธศาสนาโดยพระพุทธเจ้าทรงให้
ความสำคัญหลักธรรม ๒ ประการนี้ว่าต้องคู่กันขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ จะไม่สำเร็จประโยชน์
หากหลักธรรม ๒ ประการนี้ถูกนำมาใช้อย่างจริงจังจะก่อประโยชน์มากมาย

การเป็นผู้มีวินัยที่ศึกษาดีแล้ว

วินัยได้แก่อุบายเครื่องรักษาตนและหมู่คณะให้อยู่เป็นปรกติสุขทั่วถึงกัน ไม่มีใคร
ประพฤติดะไรให้เป็นที่เดือดร้อนเสียหายแก่ใคร

วินัยหมายถึงระเบียบ กฎเกณฑ์ ข้อบังคับสำหรับควบคุมความประพฤติทางกายของคน
ในสังคมให้เรียบร้อยดีงามเป็นแบบแผนอันหนึ่งอันเดียวกัน จะได้อยู่ร่วมกันด้วยความสุขสบาย
ไม่กระทบกระทั่งกัน และให้ห่างไกลจากความชั่วทั้งหลาย

ผู้มีวินัยที่ศึกษาดีแล้ว หมายถึง ผู้รักษาปฏิบัติตามวินัยทั้งทางโลกและทางธรรมอย่างถูกต้อง
ไม่บกพร่องตกหล่นและอย่างเคร่งครัด

วินัยมี ๒ อย่าง คือ

๑. อาคาริยวินัย วินัยของผู้ครองเรือน มี ๔ ประเภท

๑.๑ ไตรสรณคมน์ การเข้าถึงพระรัตนตรัย

๑.๒ เบญจศีล คือ ศีล ๕

๑.๓ อุโบสถศีล คือ ศีล ๘

๑.๔ กุศลกรรมบถ ๑๐ ทางแห่งการทำบุญกุศล ๑๐

๒. อนาคตริยวินัย วินัยของผู้ไม่ครองเรือนหรือวินัยของนักบวช มี ๔ อย่าง คือ

๒.๑ ปาฏิโมกขสังวรศีล

๒.๒ อินทริยสังวรศีล

๒.๓ อาชีวาปาริสุทธีศีล

๒.๔ ปัจจยัตถนิสสิตศีล^{๒๕}

ผลที่เกิดขึ้นจากไว้ระเบียบวินัย เช่น

- ครอบครัวขาดความอบอุ่น
- ชุมชนอ่อนแอ
- สังคมล่มสลาย วุ่นวายโกลาหล
- ชาติไม่มีความมั่นคง

เพราะคนไว้ระเบียบวินัย คือ ไว้ระเบียบวินัยในการดำเนินวิถีชีวิต การกิน การอยู่
การหลับนอน การทำงาน การพักผ่อน การเดินทาง

ครอบครัวใดไว้ระเบียบวินัย ครอบครัวนั้นขาดความอบอุ่น จะเป็นครอบครัวที่เร่าร้อน
สุกเกรียมแตกร้างและสลายในที่สุดไปกันคนละทิศละทาง เหมือนดังคนตาบอดหรือควายตาบอด

^{๒๕} มัจจกถ. ๑/๑๕๗, ๑๖๐, ๑๖๒, ๑๗๖ - ๑๗๘.

เที่ยวไปในป่าอย่างไร้จุดหมาย ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า "ถ้าความรู้ของตนและวินัยที่ศึกษาค้นแล้ว ไม่พึงมีประโยชน์ไซ้ร้ คนเป็นอันมากจะประพฤติดัวเหมือนกระบือบอดในป่า"^{๒๖}

วินัยจึงเป็นเครื่องฝึกฝนกายและใจให้มีคุณภาพขึ้น คนมีคุณภาพจะทำให้ครอบครัวอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง สังคมมั่นคง ชาติก็มั่นคง วินัยช่วยถ่วงถอนความโหดเหี้ยมดุร้ายของคน วินัยช่วยให้คนคิดว่าประเสริฐกว่าสัตว์และคนด้วยกัน ดังที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกว่า "คนที่มีความวิเศษและจรณะสมบูรณ์ท่านกล่าวว่าประเสริฐสุดในหมู่เทวดาและมนุษย์"^{๒๗}

คนที่มิระเบียบวินัยเป็นที่ต้องการของใครต่อใคร ของทุก ๆ สถาบัน ของสังคม เขาอยู่ทีใดก็ทำให้ที่นั่นเจริญรุ่งเรือง ยิ่งทำงานเพื่อความเจริญมั่นคงของแผ่นดิน ชาติจะมั่นคงมากยิ่งขึ้น เพราะคนที่มิระเบียบวินัยเพียงอย่างเดียว ความคิดอื่น ๆ จะเกิดตามมาอีกมากมาย เช่น ทำประโยชน์ ทั้งของตนและคนอื่นเที่ยงตรงไม่ลำเอียงหรือมีอคติ รักเสมอเหมือนกันหมด อุปนิสัย อหยาศัย อ่อนโยนมีมารยาท เป็นคนสะอาดทั้งกาย วาจา และใจไม่ประมาทผลอขาดสติ มีสติอยู่เสมอ มีความขยันหมั่นเพียร สังคมไทยกำลังขาดคนที่มีลักษณะอย่างนี้มาก แนวทางการแก้ปัญหาต้อง รณรงค์สร้างคนในชาติให้มีระเบียบวินัยปัญหาจะหมดไป วินัยจึงเป็นการสร้างชาติให้มั่นคงอย่างแท้จริง วินัยจึงเป็นเครื่องฝึกฝนกายและใจคน วินัยช่วยถ่วงถอนความดุร้าย วินัยช่วยให้คนคิดว่าประเสริฐ กว่าคนด้วยกัน ดังพระพุทธพจน์ว่า "ผู้มีระเบียบวินัย มีศีลปะ ฝึกฝนดีแล้ว ทำประโยชน์เป็นผู้ เที่ยงตรงมีอหยาศัยอ่อนโยน ไม่ประมาท เป็นคนสะอาดบริสุทธิ์ ขยันหมั่นเพียร ไม่จี้เกียจ พึ่งอยู่ในราชการได้"^{๒๘}

คนที่มิวินัยจะเพียบพร้อมด้วยความประพฤติดีเรียกว่าจรณะ คนมีจรณะเพราะมีวิชาความรู้ คนที่มีวินัยชื่อว่าคนมีวิชาและจรณะนั่นเอง คนมีวิชาจรณะสมบูรณ์ท่านกล่าวว่าประเสริฐสุด ในหมู่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

การเป็นผู้มีวาจาสุภาษิต

วาจาสุภาษิต คือ วาจาที่เว้นจากโทษมิมุสาวาทเป็นต้น อีกอย่างหนึ่งวาจาที่ไม่เพื่อเจือ ชื่อว่า วาจาสุภาษิต

^{๒๖} พ.ช. สดุดก. ๒๗/๑๐๔๘/๒๒๔.

^{๒๗} ที.ปา. ๑๑/๗๒/๑๐๗.

^{๒๘} พ.ช. ๒๘/๕๖๗/๓๓๘.

พระผู้มีพระภาคเจ้าขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ตรัสกับพระภิกษุทั้งหลาย ว่า วาจาที่เป็นสุภาษิตมี ๔ อย่าง

- คำที่เป็นสุภาษิต
- คำที่ก่อให้เกิดความรัก
- คำที่เป็นจริง
- คำที่เป็นธรรม^{๒๕}

วาจาสุภาษิตตามนัยนี้จึงมีองค์ประกอบ ๔ อย่าง ขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ คือ

- ต้องเป็นคำสุภาษิตคือ ไพเราะ อ่อนหวาน นุ่มนวล ชวนฟัง เพลินฟังสบายหู สบายใจ
- การพูดที่ก่อให้เกิดความรัก เมตตา กรุณา ก่อเกิดสัมภรณ์สามัคคี
- เป็นคำจริง ตรงซัด ไม่หลอกลวง เหลาะแหละส่อเสียด เพื่อเจ้อ มายา
- เป็นคำที่เป็นธรรม ก่อให้เกิดความดีงาม

อีกประการหนึ่งพระพุทธองค์ตรัสไว้ในอภัยกุมารสูตรว่า การตรัสของพระองค์ต้องมี องค์ประกอบ ๔ ประการ หากไม่ครบกระบวนการเหล่านี้ จะไม่ตรัสองค์ประกอบ ๔ ประการ

- วาจาจริง
- วาจา มีประโยชน์
- วาจาเป็นธรรม
- เวลาเหมาะสมที่จะตรัส^{๒๖}

การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า หากว่าองค์ประกอบทั้ง ๔ อย่างนี้พร้อมก็จะตรัส แม้ อย่างนี้ก็จัดเป็นวาจาสุภาษิต

วาจาสุภาษิตเป็นวาจาหรรษ วาจาที่ทำให้เกิดความรักไม่ใช่วาจาหักกรัก หรือวาจาหาเรื่อง ให้เกิดการทะเลาะ

อีกประการหนึ่งวาจาที่ปลูกเร้าให้เกิดคุณธรรม ปลูกจิตสำนึกในการปฏิบัติภารกิจให้สำเร็จ เช่น คำพูดของนายกุมภโมสกว่า "พ่อทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงลุกขึ้น จงตระเตรียมเกวียน ทั้งหลาย จงเทียมโคผู้ในเวลาตีศัต์วาหนะต่าง ๆ มีช้างและม้าไปเพื่อต้องการกินหญ้า แม่ทั้งหลาย แม้ท่านทั้งหลาย ก็จงลุกขึ้นดัมยาอุ หุงภัต"^{๒๗} แม้คำพูดของ โทณพราหมณ์ที่พูดเตือนสติ

^{๒๕} พ.ศ. ๓๕๖/๔๑๐.

^{๒๖} ม.ม. ๑๓/๕๔/๕๑-๕๒.

^{๒๗} พ.ศ. ๒/๖๗.

กองกำลังติดอาวุธจากรัฐต่าง ๆ เพื่อขอแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ แต่มีลลภษัตริย์ยังรีรออยู่นอกเขตต่อ เหตุการณ์บุกชิงด้วยกำลังประหัตประหารกันว่า

คณานิกรเจ้าผู้เจริญ สมเด็จพระพุทธเจ้าผู้เบิกบานแล้ว ด้วยสรรพคุณเป็น สรรณะที่พึ่งแห่งเราทั้งหลาย พระองค์ทรงเป็นขันตีวาทกล่าวสรรเสริญขันตีความ อคคลิ้น ทนทานต่อพาทิรทุกข์และกำลังกิเลส ซึ่งจะมาปรารถ ส่วนสรีระแห่ง พระองค์ผู้อัศจรรย์อันอุดมเป็นต้นเหตุแล้วจะเกิดสัมประหารต่อสู้กันด้วยศาสตราวุธ ภัยพิบัติเป็นสงครามขึ้นไม่ดีไม่งามเลย เราทั้งปวงจง พรักพร้อมสามัคคี ชื่นชม เกษมศานต์แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วน เสมอกันทุกพระนคร ขอ สลุปบรรจุพระสารีริกธาตุ จงแพร่หลายกว้างขวางทั่วทุกทิศ สำเร็จประโยชน์และ สุขแก่นิกรสัตว์สิ้นกาลนาน^{๗๒}

วาทสุภายิต จึงเป็นวาทซึ่งถือเป็นหลักการพัฒนา คุณภาพชีวิตที่แท้จริง เพราะ

- ปลูกเร้าคุณธรรม
- เป็นเหตุให้คนเกิดจิตสำนึก
- เร้าให้เกิดความขยันขันแข็งหน้าที่ของตน
- เร้าให้เกิดสำนึกดีงาม
- ระวังการประหัตประหารฆ่าฟันกัน
- ลดความขัดแย้งทางสังคม
- สร้างความปรองดองสามัคคี
- สร้างความเข้าใจอันดีต่อเพื่อนมนุษย์
- สร้างความกล้าหาญทางคุณธรรม

สังคมปัจจุบัน เป็นสังคมมุสาวาท คดีต่าง ๆ เกิดขึ้นเพราะมุสาวาทมากมาย คนทำร้าย ประทุษร้ายกันเพราะมุสาวาท คนแสวงหาผลประโยชน์เพื่อตนโดยมุสาวาท มุสาวาททำลาย ความดีทุกอย่างของสังคม เพราะยุบส่งเสริมปลูกเร้าให้เกิดความหลงใหลเห็นชอบกับการทำบาป ให้คนเห็นชั่วเป็นชอบ เห็นผิด คือ เห็นกงจักรเป็นดอกบัว

^{๗๒} สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (สา ปุสฺส- เทว), ปฐมสมโพธิ, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๖), หน้า ๒๔๕.

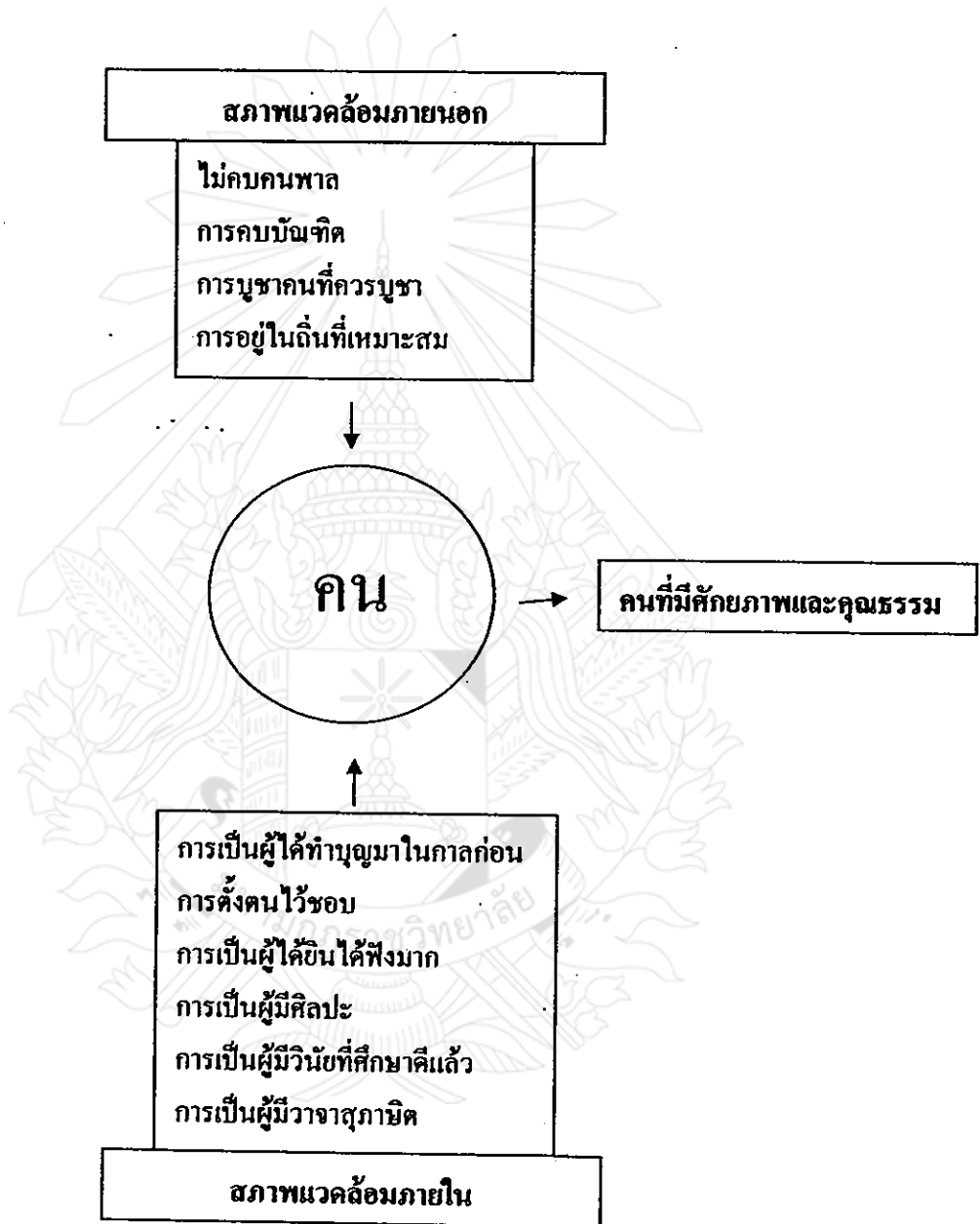
สังคมต้องส่งเสริมการพูดดี พูดเพื่อให้เกิดความดี พูดเพื่อให้คนทำดี ละชั่ว พูดให้เกิด
 สมานสามัคคี ขจัดการโฆษณาประชาสัมพันธ์ชั่วให้เกิดกิเลสตัณหา ทั้งภาครัฐและเอกชนต้อง
 รณรงค์อย่างจริงจังทั่วถึง ต้องกระทำการปลูกเร้าคุณธรรมซึ่งนำเชิญชวนไม่ให้คบคนพาล ให้คบบัณฑิต
 ให้บูชาคนผู้ควรบูชา พัฒนาถิ่นที่อยู่เหมาะสม ให้ทำบุญ ให้ตั้งตนไว้ชอบ ให้รักการเรียนรู้
 ให้พัฒนาฝีมือแรงงาน ให้มีวินัยกฎกติกา ให้อุปถัมภ์บำรุงบิดามารดา สงเคราะห์บุตรธิดา ภรรยา
 ทำธุระหน้าที่ครบถ้วนสมบูรณ์ไม่ค้างคาอาชุลี ให้ยินดีในการให้ทาน การสงเคราะห์ญาติ การทำงาน
 ไม่มีโทษ สมาทานศีลประพฤติธรรม งดเว้นจากบาป สวรรวมจากการค้ำน้ำเมา ปลูกเร้าให้เห็นแจ้ง
 อริยสัจและบรรลุนิพพาน นั่นคือไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย ทุก ๆ ตารางนิ้วในแผ่นดินต้องให้
 ได้ยินแต่วาจาสุภาษิตดังกล่าวมา เสียงของคนพาลที่ชักนำไปให้ทำชั่ว คิดชั่ว พูดชั่วจะต้องถูกขจัดออกไป
 การพัฒนาจะประสบผลสำเร็จแน่นอน

ขวานที่ใช้ฟันกฤษณาและจันทร์แดง จะได้รับกลิ่นหอมตอบแทนดีคมขวานไปด้วย
 คนจึงควรมอบสิ่งที่ดีต่อกัน คือ พูดดี พูดอ่อนหวานกับคนผู้หยามกระด้างต่อตน ไม่ประทุษร้ายต่อ
 คนผู้ประทุษร้ายตน โลกจะเต็มไปด้วยความดีความสุขความเจริญอย่างสูงยิ่ง

วาจาสุภาษิตเป็นคำพูดของคนมีการศึกษา คนมีอารยธรรมวัฒนธรรมดีงาม เป็นคำของ
 นักปราชญ์ราชบัณฑิต ของคนที่มีความเจริญผู้ผ่านการอบรมกาย วาจา ใจมาอย่างต่อเนื่อง

การที่คนไม่คบคนพาล คบกับบัณฑิต บูชาคนที่ควรบูชา อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม ได้ทำบุญไว้
 ตั้งตนไว้ชอบ เป็นผู้คงแก่เรียน มีศิลปะวิทยา ปฏิบัติตนตามวินัยของสังคมและพูดวาจาสุภาษิต
 เพราะเขาเข้าไปหาสมณะได้ฟังธรรม ได้สนทนาธรรม ได้รับการชี้แนะ ชี้นำแนวทางและเป็น
 ผู้ว่าง่ายสอนง่ายไม่ดื้อดึง ไม่มีมายา จึงเป็นคนก้าวหน้าประสบความสุขความเจริญอย่างสูงยิ่ง

ภาพที่ ๑ แสดงการพัฒนาคนตามหลักธรรมในมงคลสูตร

การบำรุงบิดามารดา

การบำรุงพ่อแม่มี ๒ อย่าง คือ

- บำรุงภายนอก
- บำรุงภายใน

บำรุงภายนอก ๕ อย่าง คือ

๑. นอนน้อมด้วยกาย วาจา
๒. นำเสื้อผ้า อาหาร มามอบให้
๓. รับใช้ใกล้ชิด
๔. รักษาหัวใจ
๕. ช่วยทำกิจธุระ

บำรุงภายใน คือ

๑. ดำรงวงศ์ตระกูล
๒. ประพฤติตนสมควรได้รับทรัพย์มรดก
๓. นำท่านให้มีศรัทธา ศีล
๔. นำไปวัดทำบุญ ฟังธรรม
๕. นำไปปฏิบัติสมถวิปัสสนากัมมัฏฐาน

คำสอนในมงคลสูตรแสดงให้เห็นว่า หน้าที่ คือ กิจที่ต้องทำ เป็นสิ่งที่ธรรมชาติมอบให้ พร้อมกับการถือกำเนิดของคนทุกคน ได้ถูกกำหนดโดยสภาวะของเพศ ภูมि โภคะ ผู้ใดผู้หนึ่งจะหลีกเลี่ยงไม่ได้ หากปล่อยปละละเลย ไม่ปฏิบัติตามหน้าที่ ครอบครัวก็จะแตกสลาย สังคมก็จะเกิดความอ่อนแอ ในมงคลสูตรได้กำหนดหน้าที่ที่ทุกคนต้องปฏิบัติไว้ ๒ ประการ คือ

๑. หน้าที่ต่อครอบครัว
๒. หน้าที่ต่อสังคม

ครอบครัวจัดเป็นสถาบันที่มีความสำคัญต่อความสุข สงบ มั่งคั่ง มั่นคง ความเจริญก้าวหน้าของสังคมของมวลมนุษยชาติ เพราะว่าหากคนในครอบครัวมีสัมพันธภาพที่ดีต่อกันทุกคนได้ปฏิบัติตามหน้าที่ที่ตนมีอยู่อย่างถูกต้อง ครบถ้วน ครอบครัวจะมีความร่มเย็นเป็นสุข ความร่มเย็นเป็นสุขของครอบครัวนี้เอง ก่อให้เกิดความสงบสุขแก่สังคมและมวลมนุษยชาติ

องค์ประกอบของครอบครัว

- พ่อ - แม่
- ลูก
- สามี - ภรรยา

หน้าที่ประการแรก คือ การบำรุงมารดาบิดา ซึ่งถือว่าเป็นหน้าที่ของบุตร-ธิดาพึงปฏิบัติ มี ๕ ประการ คือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
๒. ช่วยทำกรงานของท่าน
๓. ดำรงวงศ์สกุล
๔. ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปทำบุญอุทิศให้^{๓๓}

การสงเคราะห์บุตร-ธิดา

พ่อแม่เป็นผู้ออกแบบลูก เป็นวิศวกรสร้างลูก เป็นเจ้าหลอมชีวิตจิตใจลูก ลูกจะมีวิถีชีวิตจิตใจอย่างไร จึงขึ้นอยู่กับพ่อแม่ผู้เลี้ยงดูเป็นสำคัญเพราะแม่พ่อเป็นผู้สร้างผู้เสริม เป็นผู้ส่ง เป็นผู้เสียสละ เป็นผู้สอน คนโบราณท่านกล่าวถึงวิธีการสอนลูกไว้วิธีหนึ่งว่า “รักวัวให้ผูก รักลูกให้ตี” วิธีนี้ไม่ใช่สูตรสำเร็จ ยังมีอีกหลายวิธีสำหรับสอน อบรม บ่มนิสัยลูกให้เป็นคนดีเป็นคนบำเพ็ญประโยชน์ตามที่สังคมต้องการ ในความเป็นจริงคำว่า “รักวัวให้ผูก รักลูกให้ตี” นั้น หมายถึงให้ว่ากล่าวตักเตือนในเมื่อทำผิด และยกย่องชมเชยเมื่อทำดีทำถูกต้องดังที่กล่าวไว้ว่า

ถ้ารักวัวอย่ากลัวท่านให้ผูก
ถ้ารักลูกก็อย่าปล่อยคอยว่าขาน
หากพ่อแม่พนอนลูกไม่ถูกกาล
ก็เหมือนหว่านพืชฉิบหายในแผ่นดิน

การที่พ่อแม่คอยเอาใจใส่ว่ากล่าวตักเตือนลูกของตน โดยการห้ามไม่ให้ทำสิ่งที่ผิด เรียกว่า “ตีด้วยปาก ถากด้วยวาจา” ส่วนไม่เรียวหากจะมีขอให้เป็นวิธีสุดท้ายอย่าเลี้ยงด้วยวิธีรุนแรง เพราะความรุนแรงไม่เคยสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามแต่เป็นความหายนะและทำลาย ท่านอยากได้ลูกชนิดไหน

อบรมด้วยความเป็นอมิตร	จะคิดต่อต้าน
อบรมด้วยความเป็นมิตร	จะสนิทรักโลก
อบรมด้วยความด่าซ้ำ	จะไม่กล้าในชีวิต
อบรมด้วยการดูดำ	จะซำดี้อด้าน
อบรมด้วยการชม	จะหลงลมระเริงใจ
อบรมด้วยการตีแทรกการชม	จะนิยมสิ่งถูกต้อง

^{๓๓}ที่.ป้า. ๑๑/๑๕๘-๒๐๔/๒๐๒-๒๐๖.

อบรมด้วยการให้ความมั่นใจ จะไม่หวั่นไหวในโลกธรรม
 อบรมด้วยการให้กำลังใจ จะมีความมั่นใจในตนเอง
 อบรมด้วยความยุติธรรม จะเลิศล้ำเหนือมนุษย์^{๑๔}

การสงเคราะห์ลูกหญิงลูกชายตามหลักพระพุทธศาสนาท่านว่าไว้ดังนี้

- ห้ามปรามป้องกันลูกออกจากความชั่ว
- เอาใจใส่ดูแลฝึกอบรมให้ตั้งอยู่ในคุณธรรมอันดี
- ส่งเสริมส่งเสริมให้ศึกษาวิชาการชั้นสูงยิ่ง ๆ ขึ้นไป
- เป็นธุระช่วยเหลือคุ้มครองให้ลูกชาย – หญิง เมื่อได้เวลาเหมาะสม
- มอบทรัพย์สมบัติให้ใน โอกาสอันสมควร^{๑๕}

พระพุทธศาสนากล่าวว่า การสร้างสัมพันธภาพที่ดีที่สุด คือ การปฏิบัติตามหน้าที่ การปฏิบัติตามหน้าที่ คือ การปฏิบัติธรรม การสงเคราะห์บุตร – ธิดา จึงถือเป็นหน้าที่ที่ถูกต้องเหมาะสม สมควรอย่างยิ่งของพ่อ – แม่ เมื่อทำถูกต้องชอบธรรมแล้ว จัดว่าเป็นมงคล คือความเจริญก้าวหน้าของชีวิตและสถาบันครอบครัวชั่ววันรินคร . . .

การสงเคราะห์ภรรยา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาเพื่อความปรองอมสุขของมนุษยชาติโดยแท้ มีหลักปฏิบัติสำหรับคนทุกประเภททุกชั้นวรรณะของสังคมเพื่อยกย่องให้เกียรติแก่กันและกัน โดยมีสมมติฐานที่ว่าสรรพสัตว์ทั้งหลาย รัก สุข เกลียด ทุกข์ สตรีอินเดียโบราณถูกกดขี่ข่มเหงชีวิตจิตใจเหมือนมิใช่คน สมัยนี้ก็ดูเหมือนว่ามีโชแค่สตรีอินเดียเท่านั้น แต่สตรีทั้งโลกสตรีหลายล้านคนยังมิได้รับเกียรติจากบุรุษ

พระพุทธเจ้าตรัสกับสิงคาลมานพว่า สามิควรสงเคราะห์ อนุเคราะห์ภรรยา โดยมีเงื่อนไขดังนี้

- ยกย่องให้เกียรติ ประกาศต่อชุมชนอย่างเหมาะสมในฐานะภรรยา
- ไม่ลบหลู่ ดูหมิ่น เหยียดหยาม ประณามเกียรติศักดิ์ศรีกุลสตรี
- ไม่นอกใจ ไปมีความสัมพันธ์ทางเพศกับหญิงคนอื่น
- มอบหน้าที่ดูแลบ้านเรือนให้ทั้งหมด
- มอบของขวัญของฝากให้บ้างบางโอกาส^{๑๖}

^{๑๔} พระเทพคิลก(จันทร์ กุสโล), มงคลชีวิต, (กรุงเทพฯ: บรรณาการ, ๒๕๒๓), หน้า ๓๒.

^{๑๕} ที.ปา. ๑๑/๑๕๘/๒๐๒-๒๐๖.

^{๑๖} ที.ปา. ๑๑/๑๕๘/๒๐๒-๒๐๖.

ภรรยาเป็นศรีเรือน เหมือนรากแก้วที่มีแล้วก่อให้เกิดความมั่นคงแก่ไฟศาล หากขาดแม่บ้าน เหมือนต้นไม้ขาดรากแก้ว ไม่มั่นคงดำรงตนอยู่ได้

ฝ่ายภรรยาเมื่อได้รับการยกย่องให้เกียรติหรือไม่ได้รับการยกย่อง แต่ประสงค์จะทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด ไม่ขาดตกบกพร่องในกิจกรรมครอบครัวท่านว่า ต้องมี ๔ เก่ง ๔ ยอด คือ

- เก่งครัว กับข้าว คาวหวาน งานครัวสะอาด
- เก่งคลัง การเงิน การทองเศรษฐกิจรู้จักคิดใช้จ่าย ประหยัด
- เก่งช่าง เย็บปักถักร้อย ปรับปรุง เปลี่ยนแปลง เครื่องตกแต่งบ้านเรือนเครื่องแต่งกาย
- เก่งพยาบาล รู้วิธีพยาบาลขั้นต้น เจ็บป่วยเล็ก ๆ น้อย ๆ ไม่ต้องไปหาหมอให้ เสียเวลา
- ยอดหา สรรหาสิ่งที่เป็นประโยชน์ แสวงหาบุญ หางานทำ หาเงิน หาอาหาร
- ยอดทำ ทำงานเก่งดี เรียบร้อย ทำอาหารมีรส โอชา อร่อย
- ยอดคำ พูดจาอ่อนหวาน ไพเราะ โอภาปราศรัยด้วยมิตรไมตรี
- ยอดใจ จิตใจเต็มเปี่ยมด้วยเมตตา ปราณี มีคุณธรรม

ประการสุดท้ายการสงเคราะห์ภรรยา คือ ให้กำลังใจขยันหารายได้ลดรายเสีย ห่างอบายมุข ทุกชนิด ห่วงบ้าน ห่วงลูก ห่วงภรรยาตน

หน้าที่ทำให้ชีวิตของเรามีเกียรติ มีศักดิ์ศรี ต้องไม่ละทิ้งหน้าที่ ต้องพอใจในหน้าที่ ต้องปฏิบัติหน้าที่ให้ดียิ่งขึ้น การปฏิบัติหน้าที่ที่ดีมี ชื่อว่าเป็นสิริมงคลแก่ตน หน้าที่ดีก็มีหน้าชูราศรี มีศักดิ์ศรี ศักดิ์ศรีของคนอยู่ที่การปฏิบัติหน้าที่ หากปฏิบัติหน้าที่ไม่ดี ศักดิ์ศรีก็ไม่มี

พ่อต้องปฏิบัติหน้าที่ของพ่อ

แม่ต้องปฏิบัติหน้าที่ของแม่

ลูกต้องปฏิบัติหน้าที่ของลูก

สามีต้องปฏิบัติหน้าที่ของสามี

ภรรยาต้องปฏิบัติหน้าที่ของภรรยา

เมื่อทุกคนได้ปฏิบัติหน้าที่ที่มีอยู่ทั้งหมด โดยอุดมสมบูรณ์ครบถ้วน ได้ชื่อว่าเป็นคนที่รู้หน้าที่ของตน ๆ คนที่รู้หน้าที่เช่นนี้ย่อมไม่ทิ้งงานเพราะเป็นคนรับผิดชอบ กิจการงานของเขาจึงไม่คั่งค้างอาภูล ครอบครัวย่อมมีความสุขเข้มแข็ง ชุมชน สังคมนั้น ๆ ก็พลอยได้รับผลมีความสุข เข้มแข็งพึ่งตนเอง

ด้วยคุณธรรมเหล่านี้ ที่แต่ละคนในชุมชน สังคม ครอบครัวนำมาประยุกต์ปฏิบัติจนเป็นวิถีชีวิต จะเกิดพลังให้เป็นสังคมมีสุข สังคมเข้มแข็ง ชุมชนน่าอยู่ เท่ากับทำให้เป็นถิ่นสถานที่อยู่อาศัยเป็นปฏิรูปเทสอีกโสดหนึ่งด้วย

คนจะทำหน้าที่ของคุณต่อครอบครัว และหน้าที่ต่อสังคมได้ เขาต้องเข้าไปแหล่งข้อมูล ข่าวสาร คือ เข้าไปหาสมณะผู้เป็นบัณฑิต ฟังธรรม สนทนาธรรมกับท่าน ว่าง่ายสอนง่าย น้อมนำคำแนะนำของท่านมาปฏิบัติพัฒนาปรับปรุงตนเอง ด้วยความอดทนอย่างขอดเยี่ยม

การทำงานไม่ให้คั่งค้าง

การงานไม่คั่งค้าง อนาคต จ กุมนุตา หากเราจะถือว่า งานคือหน้าที่ หน้าที่คือการทำงาน การทำงานคือการปฏิบัติธรรม และการปฏิบัติธรรมคือการปฏิบัติหน้าที่ แล้วการปฏิบัติหน้าที่ของพ่อแม่ ลูก สามี และภรรยา เป็นการเสริมสร้างสัมพันธภาพในครอบครัวให้มีความอบอุ่น มีความสุข เข้มแข็ง เพราะพ่อบ้านแม่เรือน ลูกบ้าน ได้ทำหน้าที่ของตนโดยไม่ขาดตกบกพร่อง ต้องทำหน้าที่ของตนสมบูรณ์ทุกอย่าง นี่คือการงานที่ไม่คั่งค้าง การทำงานไม่คั่งค้างจะนำไปสู่ความสุขความเจริญก้าวหน้าของชีวิต

ลักษณะของงานที่คั่งค้าง คือ

- ทำไม่ถูกเวลา
- ทำไม่เหมาะสม
- ไม่ทำเลย
- ทำย่อหย่อน เหยาะเหยยะ

ลักษณะของงานที่ไม่คั่งค้างอาภูล คือ

- ทำถูกเวลา
- ทำเหมาะสม
- ทำสม่ำเสมอ
- ทำอย่างขยันขันแข็ง

คนใดก็ตามทำงานผิดเวลา คือเวลาทำกลับไม่ทำ ไพรไปทำอย่างอื่นเสีย หรือทำแต่ทำไม่เหมาะสมตามฐานะ ทำงานที่ไม่ควรคืองานที่มีโทษ ขี้เกียจ อ่างเหตุผล เงื่อนไขต่าง ๆ นานา เช่น ยังมีเวลาอีกมาก ยังเป็นเวลาเช้าอยู่ ร้อน หนาว หิว ค่ำดั่งไม่มี หรือทำแต่ทำย่อหย่อน เหยาะเหยยะ ยืดขาด โยกโย้ การทำงานในลักษณะอย่างนี้ย่อมไม่มีผลมาก

อีกประการหนึ่ง คนทำการงานคั่งค้างเปรียบเหมือนคนขี้เกียจ คนเกียจคร้านทำการงาน แม้มีทรัพย์ อยู่ดีกินดี แต่นานเข้าก็ต้องล่มจม

คนที่เกียจคร้าน อ่างเงื่อนไขต่าง ๆ แล้วไม่ทำงานปล่อยให้วันเวลาล่วงไปโดยเปล่า ย่อมห่างไกลจากประโยชน์ ดังที่ตรัสว่า "บุคคลไม่ควรทำวันคืนไม่ให้ว่าง เพราะวันคืนผ่านไป

ชีวิตของเขาย่อมพร่องจากประโยชน์”^{๓๗}

“ค่าของคนอยู่ที่ผลของงาน” อมตวาทนี้ได้เน้นให้เห็นว่า คนสามารถเพิ่มค่าของตนที่ผลแห่งการทำงานของตน คนมีค่ามากขึ้นเพราะการทำงาน แต่มีข้อพิจารณาว่า แม้คน ๆ นั้นจะทำแต่งานที่ทำไม่เสร็จคนนั้นก็ด้อยค่าทันที แต่หากทำงานเสร็จสำเร็จทุกครั้งก็ได้รับการยอมรับจากคนทั่วไปว่า “เอาการเอางาน” พุทธศาสนาเรียกคนชนิดนี้ว่า “ธูรวา” เอารูระ ไม่ทอดทิ้งธุระ

งานมีหลายชนิด เช่น งานอาชีพ งานตามหน้าที่ งานอดิเรก

- งานอาชีพ เช่น ทำนา ทำไร่ ทำสวน งานกรรมกร ค้าขาย ลูกจ้าง ช่างฝีมือ การรับราชการ

- งานตามหน้าที่ เช่น หน้าที่ต่อครอบครัว หน้าที่ต้องทำมาเพื่อต่อสังคม

- งานอดิเรก ไม่ใช่งานทั้ง ๒ อย่างที่กล่าวมาแล้ว แต่เป็นงานที่ตนเองชอบมากไม่ทำก็ไม่เป็นโทษแก่ใคร ๆ หากทำได้ก็เป็นประโยชน์ต่อคนที่ทำ

งานทั้งหมดนี้พุทธศาสนาเห็นว่า ต้องทำโดยสุจริตเท่านั้น จึงจะเพิ่มค่าราคาคนและผลของงานได้ หากทำงานที่ทุจริตแล้วแม้จะเพิ่มเม็ดเงินให้มากมายมหาศาล แต่คนที่ทำยังไร้ค่าในสายตาของชาวโลกอยู่นั่นเอง

ในหลักพระพุทธศาสนา รศ.ชัชวพันธ์ อัดพัฒน ได้กล่าวถึงลักษณะงานที่คั่งค้างและไม่คั่งค้างว่า การทำงานที่คั่งค้างมีลักษณะ ดังนี้

การทำงานที่คั่งค้างมีลักษณะ ดังนี้

- ทำไม่ถูกเวลา
- ทำไม่เหมาะสม
- ไม่ทำเลย
- ทำย่อหย่อน เหยาะเหยอะ

การทำงานที่ไม่คั่งค้างมีลักษณะ ดังนี้

- ทำถูกเวลา
- ทำเหมาะสม
- ทำสม่ำเสมอ
- ทำอย่างขยันขันแข็ง^{๓๘}

^{๓๗} จุ.เถร. ๒๖/๓๕๕/๓๓๕.

^{๓๘} รศ. ชัชวพันธ์ อัดพัฒน, หลักพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๕), หน้า ๑๕๖.

คนบางคนไม่ทำงานก็เกือบมักพูดว่า มีเวลาอีกมาก ยังไม่ถึงเวลา ทันถมถัด ไม่สำคัญ
ทำเมื่อไรก็ได้แล้วไม่ทำ

- ทำไม่เหมาะสมกับเวลา ยังไม่ถึงเวลาทำ ทำไม่ทันตามกำหนดเวลา จะทำงาน
อย่างหนึ่งกลับไปทำอีกอย่างหนึ่งเวลาทำนานกลับไปเขียนหนังสือ

- ทำย่อหย่อนไม่เอาจริงเอาจึงยืดขาดยืดขาด ผลที่สุดงานก็เสร็จไม่ทันตามเวลา

- ไม่ทำเลย แน่นอนงานคั่งค้าง

ผลของการทำงานคั่งค้างไม่เสร็จตามเวลา หากเป็นระดับชาติอาจถูกปรับเป็นเงินมากมาย
เป็นแสนแสนล้านบาท เป็นเหตุให้ต้องเสียเงินโดยไม่ได้ประโยชน์อะไรแก่องค์กรและประชาชนโดย
ส่วนรวม หากนำเงินส่วนนี้ไปขุดสระน้ำเราจะได้สระน้ำเป็นร้อย ๆ สระ หากนำไปสร้างถนนเรา
จะได้ถนนเป็นร้อย ๆ กิโลเมตร หากนำไปสร้างที่พักอาศัยเราจะได้เป็นพัน ๆ ห้องทีเดียว

การพัฒนาจะดำเนินการไม่ได้เลย หากคนในสังคมทำงานคั่งค้างอาตุตั้งแต่หน่วยเล็ก ๆ
คนปัจเจกชนก็ไม่ก้าวหน้า ครอบครัวก็ไม่ก้าวหน้า ชุมชน สังคม และประเทศชาติจะถดถอย

คนใดมักหลับก็เกือบชอบคุยเรื่องไร้สาระ มุทะลุ ทำงานย่อหย่อนหละหลวม ทั้งหมดนี้
เป็นเหตุของผู้เสื่อม

สังคมต้องปลูกเร้าปลูกจิตสำนึกในการทำงาน รับผิดชอบงาน ให้รักการทำงานในทุกวิถี
ทุกวัน ทุกเวลา ทุกสถานที่ ทุก ๆ สื่อโดยให้เห็นประโยชน์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกที่ว่า "คนขยัน
ในหน้าที่การงานไม่ประมาท จัดการเลี้ยงชีพเหมาะสมย่อมรักษาทรัพย์ได้"^{๓๕}

การให้ (ทาน)

สิ่งที่ดีบรรดามีในโลกนี้ยังมองไม่เห็นสิ่งใดนอกจากการให้ สิ่งที่ให้กันได้เมื่อจัดออก
เป็นหลักการใหญ่ ๆ แล้วมี ๓ อย่าง คือ

๑. อามิสทาน การให้สิ่งของ

๒. ธรรมทาน การให้ธรรม วิชาความรู้เป็นทาน^{๓๖}

๓. อภัยทาน การให้อภัยต่อกันและกัน ไม่ถือโทษต่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง^{๓๗}

การให้ทั้ง ๓ อย่างนี้ก่อให้เกิดผลประโยชน์ และความสุขมากมายมหาศาลทั้งผู้ให้และผู้รับ
ก่อให้เกิดกานินคณดี สิ่งที่ดี ๆ ต่อสังคมต่อโลกนับไม่ถ้วน ผู้ให้ย่อมเป็นที่รักของคนทั่วไป การให้

^{๓๕} วจ.อฎฐก. ๒๓/๒๘๕.

^{๓๖} วจ.ทูก. ๒๐/๓๘๖/๑๑๔.

^{๓๗} วจ.อฎฐก. ๒๓/๑๒๕/๒๔๕.

ข่อมผูกมิตรไมตรีไว้ได้เพราะแสดงถึงการมีน้ำใจ คนมีน้ำใจเป็นคนมีเพื่อนและมิตรสหายมาก คนแล้งน้ำใจจะไร้เพื่อนฝูง โบราณกล่าวว่าเพื่อนมาเพราะน้ำใจมี เพื่อนหนีเพราะน้ำใจลด เพื่อนหมดเพราะน้ำใจแห้ง

การให้มีผลต่อผู้รับในปัจจุบันตามวัตถุที่ให้ดังนี้ "การให้อาหารชื่อว่าให้กำลัง การให้ผ้าผ่อนท่อนสไบชื่อว่าให้ผิวพรรณ ให้ยานพาหนะชื่อว่าให้ความสะดวกสบาย ให้แสงสว่างดวงไฟชื่อว่าให้ดวงตา ให้ที่พักอาศัยชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง ส่วนคนที่เป็นอนุศาสนาจารย์สอนธรรมชื่อว่าให้อมฤตธรรม การให้ธรรมเป็นการให้ที่ชนะการให้ทุกชนิด"^{๔๒}

การให้มีผลต่อผู้ให้ในปัจจุบันและอนาคตดังต่อไปนี้ "ผู้ให้ของที่นำพอใจจะได้รับของที่นำพอใจ ผู้ให้ของที่เลิศย่อมได้รับของที่เลิศ ผู้ให้พรย่อมได้รับพร ผู้ให้สิ่งที่ประเสริฐย่อมได้รับสิ่งที่ประเสริฐ ผู้ใดให้สิ่งที่ดี ที่เลิศ ที่ประเสริฐผู้นั้นไม่ว่าเกิด ณ สถานที่ใด ๆ ย่อมมีอายุยืน มียศศักดิ์สูงเสมอ"^{๔๓}

การให้ด้วยการแสดงกริยามารยาทที่ดีงาม ยกย่องผู้อื่นก็มีผลต่อผู้กระทำเช่นกันดังที่กล่าวว่า "ผู้บูชาเขาก็ได้รับการบูชาตอบ ผู้ไหว้เขาก็ได้รับไหว้ตอบ ผู้ไม่ประทุษร้ายมิตรย่อมได้รับเกียรติยศ ผู้สักการะ เขาย่อมได้รับสักการะตอบ ผู้เคารพเขาย่อมได้รับการเคารพตอบ"^{๔๔} เรายิ้มกับโลก โลกก็ยิ้มกับเรา เราทำลายสิ่งแวดล้อมโลกเท่ากับเตรียมโลงศพใส่ตัวเราเอง ดังโคลงโลกนิติว่า

ให้ท่านท่านจักให้	ตอบสนอง
นบท่านท่านจักปอง	นอบไหว้
รักท่านท่านควรครอง	ความรัก เรามา
สามสิ่งนี้เว้นไว้	แต่ผู้ทรชน" ^{๔๕}

ในทานานิสั่งสุตร กล่าวประโยชน์ของการให้ไว้ว่า

- เป็นรักที่ชอบใจของชนเป็นอันมาก
- สัตบุรุษย่อมคบหาสมาคม

^{๔๒} ตี.ศ. ๑๕/๑๓๘/๔๔.

^{๔๓} อญ.ปญจก. ๒๒/๔๔/๕๖.

^{๔๔} พุ.ชา. ๒๘/๔๐๑/๑๕๔.

^{๔๕} กรมสมเด็จพระราชาธิบดี, โคลงโลกนิติ, (กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, ๒๕๓๕), หน้า ๘๘.

- ชื่อเสียงอันงามฟุ้งขจร
- เป็นผู้ไม่คลาดจากธรรมของกฤหัสถ์
- เบื้องหน้าแต่ตายเข้าถึงสุคติ^{๔๖}

การประพฤติธรรม

การประพฤติธรรม คือ การน้อมนำธรรม อาศัยธรรม มีธรรมเป็นธงชัย ในวิถีชีวิตประจำวัน เจตนารมณ์แห่งพุทธศาสนาต้องการพัฒนาศักยภาพทั้งหมดที่คนมีอยู่มาสร้างสรรค์ความดีงาม โดยเฉพาะสร้างความสัมพันธ์อันงดงามต่อกันในสังคม คือความสัมพันธ์ระหว่างคนด้วยกัน ในสาเลขยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสกับชาวบ้านสาธคามว่าการประพฤติธรรมก็คือการปฏิบัติตามธรรม การปฏิบัติโดยไม่ปราศจากธรรม การปฏิบัติสม่ำเสมอ ธรรมในที่นี้คือกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ คือ

- การไม่ฆ่า
- การไม่ลักขโมย
- การไม่ละเมิดทางเพศ
- การไม่พูดเท็จ
- การไม่พูดส่อเสียด
- การไม่พูดคำหยาบ
- การไม่พูดเพ้อเจ้อ
- การไม่โลภ
- การไม่พยาบาท
- การไม่เห็นผิดจากคลองธรรม^{๔๗}

การแสดงหลักธรรมข้อนี้ของพระพุทธเจ้าน่าจะต้องการแสดงเจตนารมณ์ว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของคนในสังคม เป็นหลักการสร้างความสัมพันธ์อันดีงามต่อสภาวะแวดล้อม โดยเฉพาะคนด้วยกัน ดังนั้นสถาบันทุกสถาบันของสังคมต้องนำกุศลกรรมบถไปปฏิบัติอย่างจริงจังและจริงใจ โดยเฉพาะหลักการนี้ต้องไปอยู่ในนโยบายแห่งรัฐ การจะไปอยู่ในนโยบายแห่งรัฐได้ต้องอยู่ในนโยบายของพรรคการเมืองก่อน

^{๔๖} อ.ปญจก. ๒๒/๓๕/๔๓.

^{๔๗} ม.ญ. ๑๒/๔๘๕/๕๑๕-๕๒๔.

และคณะผู้บริหารราชการแผ่นดินต้องมีวิถีชีวิตอย่างนี้ก่อน ที่สำคัญที่สุดต้องดำเนินการอย่างเร่งด่วน คือ การให้มีทัศนคติถูกต้องเห็นชอบตามคลองธรรม คือ เห็นว่าการทำทานมีผล ผลของกรรมดีกรรมชั่วมี สัตว์โอปปาติกะมี สมณะผู้ปฏิบัติศรัทธาปฏิบัติชอบมีอยู่ในโลก ความเห็นหรือทัศนคติเหล่านี้ ต้องปลูกฝังให้เกิดขึ้นในสังคมไทย มิฉะนั้นการพัฒนาจะไม่สามารถดำเนินการไปได้ ต้องให้ทุกคนได้ตระหนักถึงภัยที่เกิดขึ้นจากการไม่มีกุศลกรรมบถเป็นวิถีชีวิต และความสุขความเจริญก้าวหน้าของการมีหลักธรรมนี้ เป็นวิถีชีวิตว่า มีมากมายแค่ไหน การปฏิบัติสามารถเป็นไปได้อหากเราณรงค์สื่อทุกสื่อทุกประเภทให้แผ่นดินนี้มีแต่สื่อที่สร้างสรรค์ คือรูปภาพของการทำความดี เสียงแห่งธรรมเสียงของการทำความดีงดเว้นสื่อที่ก่อให้เกิดโรคภัย โยงได้ สื่อที่ก่อให้เกิดโทษ และสื่อที่ก่อให้เกิดหลงระเริงกับสิ่งให้โทษทำให้เห็นผิด รู้เท่าทันโลก รู้เท่าทันธรรมชาติโลก ต้องปฏิบัติทุก ๆ วิธี ทุก ๆ เวลา ทุก ๆ สถานที่และทุก ๆ คน สังคมไทยต้องเป็นสังคมวิถีพุทธ โรงเรียนวิถีพุทธ ครอบครัววิถีพุทธ พรรคการเมืองวิถีพุทธ

การสงเคราะห์ญาติ

ญาติ คือ คนที่เกี่ยวข้องกัน รู้จักกัน คู่กันเคยกัน มี ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ

- ญาติสายโลหิต สายตระกูล ทั้งฝ่ายพ่อแม่ ๗ ชั่วคน
- ญาติทางธรรม เป็นญาติโดยการนับถือศาสนาเดียวกัน

ญาติทั้ง ๒ สายใหญ่ ๆ นี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับเราไม่มากนักน้อย

อีกประการหนึ่ง พระพุทธศาสนาองโลกไกลออกไปมาก โดยมีทัศนคติเกี่ยวกับญาติทางธรรมนี้หมายถึง ผู้ร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย เวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏนี้ ดังนั้น เราจึงมีญาติทั่วโลก ชาวพุทธจึงควรใจกว้างมีน้ำใจสงเคราะห์โดยไม่เลือกสีผิว ศาสนา เพราะโลกทั้งผองพี่น้องกัน

การสงเคราะห์ (ช่วยเหลือ) มี ๒ อย่าง

- การช่วยเหลือด้วยวัตถุสิ่งของ เรียกว่า อามิสสังคหะ
- การช่วยเหลือด้วยการพูดคุย แนะนำ เรียกว่า ธรรมสังคหะ

การช่วยเหลือกัน เอื้อเฟื้อ สงเคราะห์ เป็นหน้าที่ของคนที่มีน้ำใจดีงาม สังคมต้องสร้างคนมีน้ำใจดีงามให้มากทุกมุมโลก องค์การของโลก เช่น องค์การสหประชาชาติ สถาปนาขึ้นมามีเป้าหมายคือช่วยเหลือชาวโลก พระพุทธเจ้าตรัสสอนธรรมวินัย ก็เพื่อช่วยเหลือชาวโลก องค์การสหประชาชาติ ช่วยเหลือเพื่อนร่วมโลกโดยไม่เลือกสีผิว เชื้อชาติ ศาสนา พระพุทธเจ้าก็เช่นกันไม่เลือกสีผิว เชื้อชาติ ศาสนา พระองค์ทรงอนุเคราะห์ก็เอื้อด้วยน้ำพระทัยเสมอเหมือนกันหมด องค์การสหประชาชาติช่วยเหลือคนได้เฉพาะชาตินี้ แต่พระพุทธเจ้าช่วยเหลือคนผู้ปฏิบัติตามให้มี

ความสุขถึงโลกหน้าด้วยที่สำคัญที่สุดให้พ้นจากทุกข์มีสุขที่ยั่งยืน แต่องค์การสหประชาชาติช่วยให้
 พันทุกข์ได้ชั่วคราวเท่านั้น

พระพุทธเจ้าตรัสมงคลข้อนี้สืบเนื่องมาจากมงคลข้อที่ว่าด้วยทาน ชาวพุทธมีพื้นฐานที่
 มั่นคงมาจากการให้ เห็นผลประโยชน์ของการให้มาแล้ว มีวิถีชีวิตด้วยการให้มาตลอดแต่ใน
 มงคลพระพุทธองค์ทรงเน้นที่ญาติเป็นพิเศษ สัมใคร่ก็สัมได้แต่อย่าลืมญาติของเรา เป็นการกระทำ
 ของญาติที่พึงมีต่อญาติ เป็นการสร้างความสนิทสนมกันให้สนิทแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น เป็นการส่งเสริม
 ความสามัคคีให้เกิดมีขึ้น พระพุทธองค์ตรัสว่า "ความคุ้นเคย เป็นญาติอย่างยิ่ง"^{๔๔} ตามพระ
 พุทธพจน์แล้วให้เห็นว่า หากเราไม่ได้เอื้อเพื่อช่วยเหลือก็ก่อกลิ่นความคุ้นเคยก็ไม่มี แต่หากได้
 เอื้อเพื่อช่วยเหลือกลิ่นความสนิทสนมคุ้นเคยก็มี การคุ้นเคยจะมีได้ต้องอาศัยสื่อ คือการสงเคราะห์
 ด้วยสิ่งของด้วยการพูดคุยชักนำให้ทำดี

สังคมปัจจุบันคนมีชีวิตที่โศกเคียดมากขึ้น โดยเฉพาะสังคมเมือง สังคมอุตสาหกรรม สัม
 สังคหผละธรรมเสียสิ้นจนถึงคูหมันญาติของตน

สังคม ชุมชน สถาบันทางสังคม ต้องธรรงศ์อย่างต่อเนืองให้เห็นความสำคัญของญาติ
 ต้องนำสังคหผละธรรมกลับสู่สังคม

ตามหลักการของพระพุทธศาสนา คือ สังคหผละ กำลังแห่งการสงเคราะห์อันจะยึดเหนี่ยว
 น้ำใจคนประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคีด้วยกิจกรรม ๔ อย่าง คือ

- ทาน การให้ปัน จัดเป็นอามิสสังคหะ
- เปยยวัชระ พุดจับใจ จัดเป็นธรรมสังคหะ
- อัถถจริยา บำเพ็ญประโยชน์ ช่วยเหลือรับใช้ทำงานสร้างสรรค์ส่งเสริมให้ทำความ
 ดีงามจัดเป็นธรรมสังคหะ

- สمانัตตดา เสมอภาค ทำงานสม่ำเสมอ เสมอต้นเสมอปลาย ร่วมสุขร่วมทุกข์^{๔๕}

สังคหผละนี้ถือเป็นหลักประกันของชีวิต ผู้ที่มีวิถีชีวิตอย่างนี้จะเป็นคนที่ดำเนินชีวิตด้วย
 ความมั่นใจเพราะมีพลังในตนเอง

การสงเคราะห์ญาติจัดเป็นมงคลเพราะ

- เป็นมหากุศล
- ใด้น้ำใจ ยึดเหนี่ยวจิตใจของกันและกัน

^{๔๔} พ.ธ. ๒๕/๒๕/๔๒๑.

^{๔๕} อจ. อภฺรภูท. ๒๓/๑๑๔/๒๒๒; อจ. นวก. ๒๓/๒๐๕/๓๗๗.

- ได้ความสนิทสนมกัน
- เกิดความสามัคคี
- เป็นตัวอย่างของคนรุ่นหลัง
- เกิดความจงรักภักดีต่อกัน
- เป็นทางสู่สวรรค์
- เป็นประโยชน์ทั้งโลกนี้และโลกหน้า
- เป็นกำลังแก่ทาน ศีล ภาวนา
- ไม่มีเวรไม่มีภัย
- เป็นประเพณีดีงามของบัณฑิต
- เป็นวัฒนธรรมสูงส่งของชาวโลก และเป็นกำลังสู่พระนิพพาน

การทำงานที่ไม่มีโทษ

การทำงานที่ไม่มีโทษ พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงงานที่คนทำแล้วมีประโยชน์ฝ่ายเดียวมีประโยชน์แก่คนทั่วไปด้วยเป็นงานสร้างสันติสุขให้สังคม ลดปัญหาของสังคม หากปฏิบัติกันทั่วถึงชุมชนจะเข้มแข็งสังคมมั่นคงแน่นอน สังคมไร้ปัญหาคนจะอยู่เย็นเป็นสุขทุกถ้วนหน้า หมู่บ้านใดชุมชนใดประเทศใดมีสิ่งเหล่านี้ คือ

- การรักษาอุโบสถศีล
- การชวนช่วยช่วยเหลือกัน
- การปลูกต้นไม้สร้างสวนป่า
- การสร้างแหล่งน้ำกินน้ำใช้
- การสร้างถนนหนทาง
- การสร้างศาลาที่พัก
- การสร้างสะพาน

หมู่บ้านนั้น ชุมชนนั้น ประเทศนั้นน่าอยู่อาศัยเพราะงานที่ไม่มีโทษ ๗ อย่างนี้ นับว่ามีความสำคัญมากเป็นงานที่ทุกคนช่วยกันสร้างชุมชนให้น่าอยู่อาศัย การรักษาศีลอุโบสถจัดเป็นการพัฒนาจิตใจให้สูงขึ้นให้สะอาดบริสุทธิ์ปราศจากมลทินต่าง ๆ โดยส่วนตัวก็สะอาด โดยส่วนรวมก็หมดปัญหา การฆ่าฟันทำร้ายทำลายชีวิตกันก็ลดลงและไม่มีการฉกชิงวิ่งราว จี้ปล้นก็ไม่มี คนไม่กล่าวโกหกหลอกลวงใส่ร้ายป้ายความผิดให้ผู้อื่น งดเว้นการล่วงเกินทางเพศ ความลำเอียงทางเพศ กินอาหารตามเวลารู้ประมาณการกิน กินอาหารมีประโยชน์ สร้างเสริมสุขภาพดี ๆ ให้ตนเอง ไม่ดื่ม

น้ำมาหรือเครื่องดื่มที่ผสมแอลกอฮอล์อันเป็นเหตุให้มันเมาหลงลืมสติทำสิ่งที่ก่อให้เกิดโทษ ไม่พึง
 ทัดทรงคอกไม้ดูใบไม้ของหอมเท่ากับเราไม่ทำลายธรรมชาติ ดอกไม้นั้นเป็นของสำหรับสาธารณะ
 ควรให้คนทั้งหลายได้ชื่นชมเป็นส่วนรวม การงดเว้นการนอนที่นอนสูงใหญ่ ฟูกหนา ๆ เท่ากับ
 สร้างสุขภาพให้ตนเอง เพราะที่นอนที่ยัดนุ่นฟองน้ำหนา ๆ ก่อให้เกิดโรคทำลายสุขภาพร่างกาย
 ของคน

การช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเป็นสิ่งที่ต้องรณรงค์ให้เกิดในสังคมไทยให้มาก เป็นการพัฒนา
 จิตใจของตน ช่วยเหลือสงเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงามเป็นสังคมที่อบอุ่นไว้วางใจกัน มีเมตตา กรุณา
 คนหากไม่มีเมตตา ระวังก้าวร้าวจะไม่ช่วยเหลือใคร การชวนช่วยช่วยเหลือกัน จัดเป็นงาน
 อาสาสมัครก็เกิดจากความสมัครใจ คนใดทำได้นับว่ามีน้ำใจที่งดงามจริง ๆ สังคมต้องการ
 อาสาสมัครอีกมากมาสร้างสังคมช่วยเหลือสังคมในด้านต่าง ๆ จะช่วยให้สังคมอบอุ่น เป็นสังคม
 ที่พึ่งตนเองเพราะคนในสังคมช่วยเหลือกันและกัน

การปลูกต้นไม้สร้างสวนป่าเป็นการสร้างเสริมบำรุงสุขภาพให้แก่โลก โลกกำลังร้อน
 นำเป็นห่วงต้นไม้ช่วยได้ ลดความร้อนลง ช่วยให้ฝนตก ช่วยให้อากาศเย็นลง การปลูกต้นไม้
 สร้างสวนป่าจึงเป็นการสร้างประโยชน์สาธารณะที่ยิ่งใหญ่จริง ๆ พระพุทธเจ้าตรัสว่า "คนนั่ง หรือ
 นอนได้ร่มเงาด้านไม้ใด ไม่พึงหักรานกิ่งต้นไม้เพราะผู้ประทุษร้ายมิตร คือคนแล้ว"^{๕๐}

พระพุทธศาสนาส่งเสริมสรรสร้างรักษาธรรมชาติโดยเฉพาะต้นไม้ ป่าไม้ โดยเปรียบ
 ต้นไม้เป็นมิตรของคน จริงที่เดียวเพราะสังคมรู้ประโยชน์ของต้นไม้ว่าคู่อากาศพิษที่คนไม่ต้องการ
 ต้นไม้จึงเป็นมิตรเพราะคู่อากาศพิษแทนคน การสร้างแหล่งน้ำก่อเกิดประโยชน์มหาศาลเท่ากับ
 สร้างความเย็นให้สังคมเป็นการส่งเสริมงานเกษตรให้เจริญ โลกขาดแคลนน้ำการพัฒนาการเกษตร
 หยุคชะงัก คนชนบทไม่มีงานทำเพราะภัยแล้งพากันแสวงโชคตามเมืองใหญ่ ๆ ก่อให้เกิดปัญหาอีก
 ดังนั้นการลดปัญหาประการหนึ่งคือสร้างแหล่งน้ำให้พอ ประชาชนตามชนบทจะได้ทำงานปลูก
 พืชไร่มีผลผลิตด้านการเกษตรมีงานทำ สร้างเศรษฐกิจพอเพียง การสร้างถนนเพื่อการเดินทาง
 สบายไปมาสะดวก ในสมัยพุทธกาลรถยนต์พาหนะทันสมัยอย่างปัจจุบันไม่มี แต่พระพุทธองค์
 ทรงเป็นนักพัฒนาที่ยอดเยี่ยมมาก ทรงสอนถึงการสร้างถนนหนทางว่าเป็นการงานที่ปราศจากโทษ
 เพราะเป็นงานสร้างความสะดวก การสร้างศาลา หอประชุม ที่พักคนเดินทางไกลล้วนก่อประโยชน์
 สาธารณะทั้งสิ้น ก่อให้เกิดประโยชน์อย่างใหญ่หลวงต่อการพัฒนาชุมชน หากเรารณรงค์ให้คน
 ในสังคมทำงานด้านนี้เท่ากับปลูกจิตสำนึกสาธารณะมากขึ้น สร้างสันติสุขให้ชุมชน สังคม และชาติ

^{๕๐} พ.ชา. ๒๗/๑๔๖๕/๒๕๗.

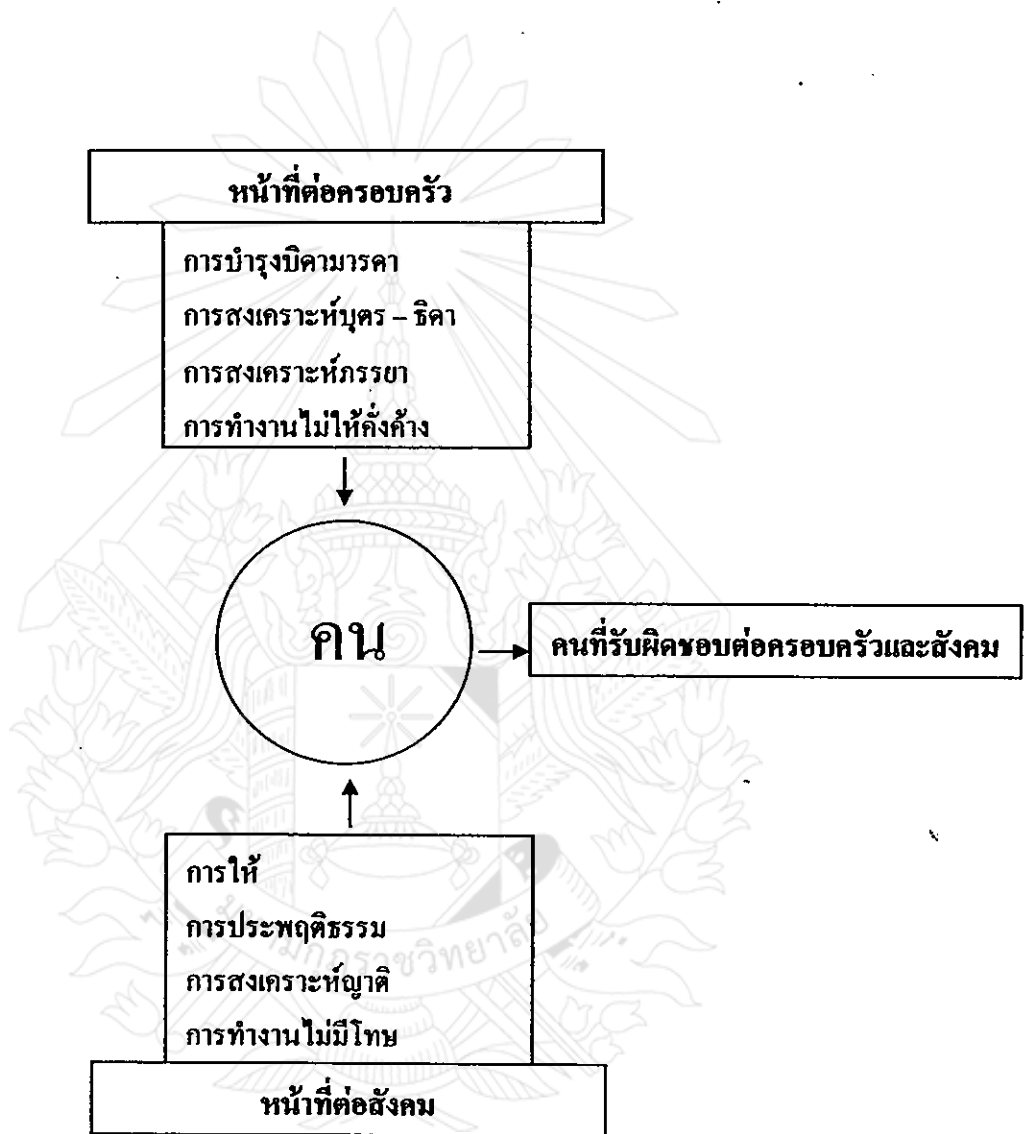
บ้านเมืองได้ พระพุทธองค์ตรัสว่า "คนเหล่าใดสร้างอาราม ปลูกหมุ่ไม้ สร้างสะพาน สร้างโรงน้ำ
เป็นทาน และบ่อน้ำรวมทั้งที่พักอาศัย คนเหล่านั้นย่อมมีบุญ เจริญในกาลทุกเมื่อทั้งกลางวันและ
กลางคืน"^{๕๑}

ข้อพิจารณาคือผลของการทำงานที่ไม่มีโทษ พระพุทธองค์ตรัสว่า ย่อมมีบุญเจริญทุกเวลา
บุญนั้นเป็นชื่อของความสุขนับว่าเป็นความสุขที่กว้างใหญ่ไพศาลเพราะเป็นความสุขของสาธารณะ
พระพุทธเจ้าทรงมีเจตนารมณ์ที่จะให้คนที่อยู่ในสังคมได้สร้างสังคมนำอยู่อาศัย สร้างสิ่งแวดล้อม
รักษาสีงแวดล้อม มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมในด้านดีงาม ซึ่งในที่นี้คือคนและธรรมชาติ
รอบ ๆ ตัวคนนั่นเอง

^{๕๑} ส.ส. ๑๕/๑๔๖/๔๖.

ภาพที่ ๒ แสดงการพัฒนาครอบครัวและสังคมตามหลักการในมงคลสูตร

การงดเว้นจากบาป

หลักธรรมเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมในฐานะเครื่องมือรักษาสังคมไม่ให้เน่า มีคำสอนในมงคลสูตรแสดงไว้ดังนี้

๑. การงดเว้นจากบาป หมายถึงการลด ละ เลิกอย่างเด็ดขาดจากการทำบาป ความชั่ว สิ่งชั่วทุกประการทั้งทางกาย วาจา และใจ

บาป หรือความชั่วที่ต้องลด ละ เลิกนั้นมี ๑๐ ประการ เรียกว่า อกุศลกรรมมถ ๑๐ คือ

- ฆ่าสัตว์
- ลักทรัพย์
- ประพฤตินิโคตติในกาม
- พูดเท็จ
- พูดต่อเสียด
- พูดคำหยาบ
- พูดเพ้อเจ้อ
- คิด โลกมากเกิน
- คิดพยาบาท
- เห็นผิดจากธรรม

๒. การสำรวมจากการดื่มของมึนเมา หมายถึง

- การเว้นขาด
 - การระมัดระวัง
- } จากการเสพ - ดื่ม - ดูด - กินของมึนเมาทุกชนิด

ทั้ง ๒ ประการนี้เรียกว่า ศีล สภาวะรักษาความเป็นปกติ (ของสังคม)

- ศีล คือ มาตรฐานของสังคม
- ศีลมีเป้าหมายเพื่อคุ้มครองสิทธิมนุษย
- ศีลส่งเสริมหน้าที่
- ศีลทำให้มีชีวิตปลอดภัย
- เป็นสังคมในอุดมคติ

บาปตรงกันข้ามกับบุญ บุญเป็นชื่อของความสุก บาปเป็นชื่อของความทุกข์ ที่ใดมีบาปมากที่นั่นทุกข์มาก ที่ใดคนมีบาปมากที่นั่นคนมีทุกข์มาก เพื่อสร้างสรรค์ความงาม พัฒนากาย พัฒนาวาจา คนจึงควรงดเว้นจากบาปโดยการไม่ทำอกุศล ๔ อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในสังคัลสูตรว่า

กรรมกิเลสเหล่านี้เป็นบาปกรรมอันพระอริยสาวกนั้นละได้แล้ว คู่ก่อน
 กฤหบดีบุตร คือ ปาณาติบาตเป็นกรรมกิเลส อทินนาทานเป็นกรรมกิเลส
 กามสูมิจจาจารเป็นกรรมกิเลส มุสาวาทเป็นกรรมกิเลส และได้ครัสต์ต่อไปว่า
 บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่สรรเสริญกรรม ๔ อย่าง คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน
 มุสาวาท การถึงภริยาของชายอื่น^{๕๒}

กรรมทั้ง ๔ อย่างนี้ เป็นกรรมที่ทำให้คนทำเศร้าหมอง ทำให้สถานที่เศร้าหมองไม่น่าอยู่
 เป็นสถานที่ที่ตกต่ำไร้ระเบียบวินัย ไร้วัฒนธรรมที่ดีงาม คนผู้ปรารถนาความสุขความเจริญ จึงควร
 งดเว้นบาปกรรม ๔ อย่างนี้ คนใด ครอบครวัใด ชุมชนใด ประเทศใด ละ อด งดเว้นเสียได้
 เท่ากับมีหลักประกันชีวิตหลักประกันสังคม เป็นเกราะป้องกันชุมชนและสังคม เจตนารมณ์ของ
 พระพุทธเจ้าในการสั่งสอนพระธรรมนั้นเพื่อประโยชน์และความสุขแก่คนหมู่มาก ประโยชน์ใน
 ปัจจุบัน ชาวบ้านต้องการความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินเป็นอันดับแรก การไม่ฆ่า การไม่
 ขโมย การไม่ล่วงละเมิดภริยา(สามี)กัน และการไม่กล่าวเท็จ จึงเป็นหลักประกันความปลอดภัยที่
 ยิ่งใหญ่ พระพุทธศาสนาจึงเป็นแดนเกิดแห่งความปลอดภัยของโลกของสรรพสัตว์ที่อยู่ในโลกนี้
 เป็นการอยู่ร่วมกันด้วยอัธยาศัยไมตรี ไร้วางใจกัน มอบความปลอดภัยและความสุขแก่กันและกันดังที่
 ครัสต์ไว้ในพระธรรมบทว่า “สัตว์เกิดมาอยากสุขสบาย ผู้หาความสุขเพื่อตนไม่ควรทูปดีสัตว์อื่น
 ตายไปจะไม่ได้ความสุข ผู้ต้องการความสุขแสวงหาความสุข โดยการไม่ทูปดีสัตว์อื่นตายไปแล้ว
 ย่อมมีความสุขแน่นอน”^{๕๓} อันที่จริงการไม่ฆ่าเป็นต้น จะมีความสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า

การสำรวมจากการดื่มน้ำเมา

การสำรวม (สัณญมะ) คือการระมัดระวัง การระมัดระวังคือไม่ให้ประมาท หมายถึงการมี
 สติรู้ตัวอยู่ตลอดเวลาไม่เผลอ การสำรวมจากการดื่มน้ำเมาตามความหมาย คือ ให้ระมัดระวัง ให้มีสติ
 ในการดื่มน้ำเมา ทำไมต้องระมัดระวัง ต้องมีสติไม่เผลอเพราะน้ำเมาเมื่อเกิดทุกข์แก่ผู้ดื่มทำผู้ดื่ม
 ให้ประมาทขาดสติการระมัดระวัง ดังที่ปรากฏในเบญจศีลข้อสุดท้ายว่า

สุราเมรยขบพมาทภูฐานา เวมณี เจตนางตเว่นจากการดื่มสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความ
 ประมาท

^{๕๒} ที.ปา. ๑๑/๑๗๒/๑๕๔.

^{๕๓} พุ.ท. ๒๕/๒๐ /๓๒.

เมื่อบุคคลดื่มด้วยประมาทแล้วย่อมมีโทษดังที่ตรัสไว้ในสิงคาลสูตรว่า ดูก่อนนคฤหบดี การประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการดื่มสุราเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทนั้นเป็นเหตุให้โทษเสื่อม ดูก่อนนคฤหบดี โทษของการดื่มสุราเมรัยมี ๖ ประการ คือ

- เสื่อมทรัพย์ทันตาเห็น
- ก่อการทะเลาะวิวาท
- ก่อให้เกิดโรค
- เสียวชื่อเสียง
- ขาดความละเอียด
- ปัญญาเสื่อมถอยลง^{๕๔}

โทษทั้ง ๖ นี้ เป็นโทษที่เกิดจากการดื่มสุราเมรัย ที่เกิดแก่คนดื่มในชีวิตปัจจุบัน ใน สัพพทลสูตรพระพุทธเจ้าตรัสว่า “ดูก่อนนคฤหบดีทั้งหลาย การดื่มสุราเมรัยอันบุคคลสั่งเสพแล้ว ทำให้เจริญแล้ว ทำให้มีมากแล้ว ย่อมอำนาจผลให้เกิดในนรกในกำเนิดดิรัจฉานในเปตติวิสัย วิบากแห่งการดื่มสุราและเมรัยที่มากกว่าวิบากหังปวง ย่อมอำนาจผลเป็นคนบ้าให้แก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์^{๕๕}”

ความไม่ประมาท

ความไม่ประมาท คือ การมีชีวิตอยู่ด้วยการมีสติทุกอิริยาบถ ทุกอย่างก้าว ไม่พลั้งเผลอ หลงลืม ความไม่ประมาทถือเป็นหลักคำสอนชั้นยอดของพระพุทธศาสนา บรรดาคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่กล่าวกันว่ามี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ เมื่อจัดเป็น ๘ คือ นวังกัตตฤศาสน์ เมื่อจัดลงเป็น ๓ คือ สติ สมาธิ ปัญญา หรือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกเมื่อจัดลงเป็น ๒ ได้แก่ พระธรรม และพระวินัย จัดเป็นรสมิ ๑ คือ วิมุติรส ทั้งหมดรวมลงที่จุดๆ เดียว คือ อปฺปมาทธรรม

อปฺปมาทธรรม พระพุทธองค์ตรัสไว้ในพระธรรมบท ขุททกนิกาย เป็นอมตบทว่า “อปฺปมาโท อมตํ ปทํ ความไม่ประมาทเป็นทางให้ถึงอมตะ”^{๕๖} อมตะในที่นี้หมายถึงพระนิพพาน

^{๕๔}ที.ปา. ๑๑/๑๗๕/๑๕๖.

^{๕๕}อง.อฎฐก. ๒๓/๑๒๕/๒๕๑.

^{๕๖}ขุ.ธ. ๒๕/๑๘/๑๒.

การที่พระพุทธเจ้าตรัสหลักธรรมข้อนี้ในมงคลสูตร นอกจากไม่ให้ประมาทในชีวิตประจำวันแล้ว ผลที่หวังได้ประการสุดท้าย คือ การบรรลุนิพพาน เจตนารมณ์ของพระพุทธศาสนาหรือมงคลสูตร จึงประสงค์ให้ผู้ปฏิบัติประสบความสุขความเจริญ ความก้าวหน้า ได้ประโยชน์ทั้ง ๓ อย่าง คือ ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ในภพหน้าและประโยชน์สูงสุด คือ ปรมัตถประโยชน์จึงตรัสเน้นว่า ต้องไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย คือ

- ไม่ประมาทในการละกายทุจริต บำเพ็ญกายสุจริต
- ไม่ประมาทในการละวจีทุจริต บำเพ็ญวจีสุจริต
- ไม่ประมาทในการละมโนทุจริต บำเพ็ญมโนสุจริต
- ไม่ประมาทในการละความเห็นผิด ทำความเห็นถูก^{๕๗}

อีกอย่างหนึ่งศาสนานี้เป็นศาสนาการระงับดับทุกข์ ถ่วงพ้นจากทุกข์ คนจึงถ่วงทุกข์ได้ เพราะความเพียร ท่านจึงไม่ให้ประมาทในการบำเพ็ญเพียรด้วย (ชาคริยานุโยค)^{๕๘} จากการสังเกต โดยทั่ว ๆ ไปคนที่มีความเพียรพยายามสุดท้ายมักจะเจริญก้าวหน้าเสมอ แม้จะต้องมีอุปสรรคมากมาย แต่อุปสรรคเหล่านั้นก็ขัดขวางคนมีความเพียรไม่ได้ จงอย่าประมาทในการบำเพ็ญเพียร ความไม่ประมาท คือ การมีชีวิตด้วยการมีสติอยู่ทุกลมหายใจ ทุกอิริยาบถ ทุกวินาที คนที่ตั้งจิตตรงดำรงสติมั่นในธรรมดังที่กล่าวนี้ จะเป็นผู้สร้างสรรค์ประโยชน์มหาศาล ไม่เป็นภัยต่อสังคม จะเป็นผู้ส่งเสริมสนับสนุนความสงบสุขของโลกคนหนึ่ง

การไม่ประมาทในการรักษาศีล เพราะศีลนำประโยชน์มาให้ คือ ศีลนำคนสู่สุคติ สร้างสรรค์ทั้งบนดินในโลกนี้ทั้งโลกหน้า ศีลนำโภคทรัพย์มาให้คน ศีลนำไปบรรลุนิพพานได้ ประโยชน์ทุก ๆ ประการตามปรารถนา

การไม่ประมาทในการสำรวมอินทรีย์ คือ การรู้เท่าทันเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นที่ผ่านมา ในชีวิต ผ่านตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ตกเป็นทาสของรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อารมณ์ พระพุทธศาสนามีทัศนะต่อสิ่งเหล่านี้ว่า เป็นเพียงสิ่ง หรือเครื่องมือสร้างสรรค์ความดีงาม ไม่ใช่หลงไหลปรนเปรอเกินความพอดีจนเกิดปัญหา ชาวโลกส่วนมากหลงไหลจนเกิดปัญหาและปัญหาของชุมชนสังคมส่วนใหญ่เกิดจากการไม่สำรวมอินทรีย์นี้เอง

การไม่ประมาทรู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร พระพุทธองค์เน้นการกินอาหารเพื่อการปฏิบัติธรรม มีผลกำลังเพื่อบำเพ็ญประโยชน์เพื่อตนและคนอื่น รับประทานคุณค่าที่แท้จริงของอาหาร การกินโดยไม่รู้จักประมาณนั้นก่อทุกข์ให้โทษมากมาย โลกกำลังขาดแคลนอาหารหาก

^{๕๗} มงคล. ๒/๒๕๔/๑๘๕.

^{๕๘} มงคล. ๒/๒๕๘/๑๘๕.

คนหลายพันล้านคนบริโภคแก่อิ่มในแต่ละมื้อไม่กินเหลือเศษทิ้งขว้าง โลกจะมีอาหารเผื่อแผ่ถึงคนอีกหลายร้อยล้านคน พระพุทธองค์ทรงทราบว่าโลกกำลังขาดอาหารจึงตรัสว่า จงรู้ประมาณในการบริโภค ส่วนเหลือเผื่อแผ่เจือจานเพื่อนร่วมโลก ร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตายด้วย

การไม่ประมาทในการบำเพ็ญเพียร บำเพ็ญในที่นี้ คือ เพียรระวังไม่ให้น้ำป่าเกิดขึ้น คือ การบำเพ็ญบุญ รักษาศีล สำนวมนิทรีย์ รู้ประมาณในการบริโภค บาปอกุศลจะไม่มีโอกาสเกิดขึ้น การรักษาศีล สำนวมนิทรีย์ ฯลฯ เป็นประโยชน์อีกด้านหนึ่ง คือ จัดเป็นการขจัดละบาปที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไปที่ละน้อยๆ จนหมด เพียรให้บุญที่ไม่เกิดขึ้น คือ การบำเพ็ญบุญ ๓ ข้อข้างต้นดังกล่าวแล้ว และเพียรพยายามรักษาบุญกุศลที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อมสูญ คนแต่ละคนต้องการความดี ชุมชนสังคมโลกต้องการคนคิดตามระบบของความเพียร ๔ ประการนี้มากที่สุด

ความเคารพ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ทำให้เกียรติยกย่องเชิดชูเพื่อนมนุษย์ รวมถึงสิ่งแวดล้อมรอบตัวมนุษย์เองเพื่อสร้างสัมพันธ์อันงดงามต่อกัน ที่สำคัญที่สุดใจที่งดงาม ความมีน้ำใจแสดงถึงความเป็นผู้ที่ได้ศึกษาฝึกฝนพัฒนาคนในกิริยามารยาทของสังคม การแสดงความเคารพมีหลายรูปแบบ พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับศุภมานพว่า

หญิงชายในโลกนี้กระด้างกระเดื่อง เย่อหยิ่ง ถือตัวจัด ไม่กราบไหว้ ไม่ลูกรับ ไม่ให้อาสนะ ไม่ให้ทาง ไม่สักการะ ไม่นับถือ ไม่บูชาแก่คนที่ควรบูชา กราบไหว้ ควรลูกรับ ควรแก่การจัดอาสนะ ควรแก่การให้ทาง ควรแก่การสักการะ ควรแก่การเคารพ ควรแก่การนับถือ ควรแก่การบูชา ตายไปแล้วจะเข้าถึงอบายทุกคติ วินิบาต นรก หากเขาไปสู่ออบาย แต่กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีกเขาจะเกิดในตระกูลที่ต่ำต้อย หากเขามีความเคารพ จะเกิดในสวรรค์และกำเนิดอย่างต่ำ จะเกิดในตระกูลสูง^{๕๕}

ดังนั้น การเคารพก็คือการแสดงอาการไม่กระด้าง ไม่เย่อหยิ่ง ไม่ถือตัว การกราบไหว้ การลูกรับ การให้อาสนะ การให้ทาง การสักการะ การนับถือ การบูชา ต่อผู้ที่ควรแก่การเคารพ และสิ่งที่ควรแก่การเคารพ

ในหนังสือมงคลในพระพุทธศาสนา สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายีเถร) ได้กล่าวไว้ว่า "สิ่งที่ควรเคารพมี ๒ อย่าง คือ บุคคลและคุณธรรม บุคคลที่ควรเคารพนั้นได้แก่ ผู้ใหญ่

^{๕๕} ม.อ. ๑๔/๕๕๒/๓๘๒.

คือผู้เจริญกว่าโดยคุณความดี โดยวัย โดยอายุ และโดยชาติกำเนิดสูง เช่น พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ครูอาจารย์ มารดาบิดา ญาติผู้ใหญ่ พระมหากษัตริย์ ชนรรมที่ควรเคารพนั้นจำแนก เป็น ๒ คือ คุณความดีและหน้าที่ กล่าวโดยสรุปมี ๗ อย่าง คือ

๑. พระพุทธเจ้า
๒. พระธรรม
๓. พระสงฆ์
๔. ไตรสิกขา
๕. สมานี
๖. การปฏิสันถาร
๗. ความไม่ประมาท^{๖๐}

การเคารพในที่นี้จึงหมายถึง ตัวการปฏิบัติโดยตรง โดยกล่าวถึงการไม่เคารพว่าเมื่อ พระศาสดาคำรงพระชนม์อยู่ ไม่ไปสู่วินาศทั้ง ๓ ภาค พระพุทธเจ้าไม่ทรงฉลองพระบาททรงกรม ก็สวมรองเท้าทรงกรม พระพุทธเจ้าทรงกรมในที่ต่ำก็ทรงกรมในที่สูงกว่า พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในที่ต่ำก็อยู่ในที่สูง การห่มคลุมไหล่สองข้าง กั้นร่ม สวมรองเท้า อาบน้ำ ถ่ายอุจจาระถ่ายปัสสาวะ ในที่ที่พระพุทธองค์ทรงทอดพระเนตรเห็น

การไม่เคารพในพระธรรม คือ ฟังโดยไม่ตั้งใจ ไม่ศึกษา ไม่จดจำ ไม่บอกโดยเคารพ

การไม่เคารพในพระสงฆ์ คือ พระเถระไม่เชื่อเชิญให้แสดงธรรม ก็แสดงธรรม กล่าวปัญหา เดิน ยืน นั่งเบียดเสียดผู้แก่เฒ่า นั่งเอาผ้าหรือมือรัดเข่า ห่มคลุมไหล่ กั้นร่ม สวมรองเท้าท่ามกลาง สงฆ์ แม้การไม่ทำความเคารพภิกษุเพียงรูปเดียวก็จัดว่าไม่เคารพพระสงฆ์เช่นกัน การปฏิบัติให้ บกพร่องในไตรสิกขา คือ ศีล สมานี และปัญญาชื่อว่า ไม่เคารพในไตรสิกขาและการไม่สามารถ ให้สมาบัติ ๘ เกิดขึ้นชื่อว่า ไม่มีความเคารพในสมานี

ผู้ไม่เพิ่มพูนสติสัมปชัญญะ อาตมปี ชื่อว่า ไม่เคารพในความไม่ประมาทและการไม่ทำ ปฏิสันถารทั้ง ๒ อย่าง คือ อามิสปฏิสันถาร การต้อนรับแขกอาคันตุกะด้วยสิ่งของและธรรม ปฏิสันถารการต้อนรับแขกอาคันตุกะด้วยธรรม คือ การกล่าวพูดคุยโดยปวิจาตามความเหมาะสม แก่ บศ วัย ฐานะ พูดคุยสนทนาแลกเปลี่ยนทัศนะ ชื่อว่า ไม่เคารพในการปฏิสันถาร

การทำความเคารพดังที่กล่าวมานี้ถือเป็นมารยาททางสังคมที่ค้ำจาม บุคคลใดทำได้ปฏิบัติ ได้ถูกต้องชื่อว่า มีกาย วาจา ใจที่ค้ำจาม เป็นผู้รู้ และมีวัณนธรรม พระพุทธเจ้าตรัสมงคลข้อนี้ไว้

^{๖๐} มงกค. ๒/๑๕๗.

ก็แสดงว่า พระองค์ต้องการสร้างวัฒนธรรมแห่งการเคารพให้เป็นสมบัติของโลก ให้สังคมได้ตระหนักในคุณค่าประโยชน์ของความเคารพว่า สามารถสร้างสรรค์สังคมและสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันซึ่งชาวโลกทั่วไปปรารถนา

การเคารพนั้นเป็นการแสดงออกถึงอัธยาศัยไมตรี ที่สังคมที่มีความเจริญเขาปฏิบัติกัน สังคมไทยได้มีการปฏิบัติโดยสม่ำเสมอมามิขาดสายเพราะได้รับอิทธิพลแห่งคำสอนในมงคลสูตรนี้จนเป็นวิถีชีวิตแล้วดังเราเห็นได้จากชีวิตของคนไทยที่นับถือพระพุทธศาสนา ดังนี้

ไปหาท่าน เราก็ก้มมือไหว้
 ท่านมาหา เราก็ก้มมือไหว้
 ท่านกลับ เราก็ก้มมือไหว้
 เราลากลับ เราก็ก้มมือไหว้
 เรามอบของให้ท่าน เราก็ก้มมือไหว้
 รับโอวาทจากท่าน เราก็ก้มมือไหว้
 ขอโอกาสท่าน เราก็ก้มมือไหว้
 ขอความกรุณาจากท่าน เราก็ก้มมือไหว้
 พบกันโดยบังเอิญ เราก็ก้มมือไหว้
 ท่านสิ้นชีวิตไป เราก็ก้มมือไหว้ขอขมาศพ

การแสดงความเคารพมีหลายแบบ เช่น

อภิวาท คือ การกราบ
 วันทนะ คือ การยกมือไหว้
 อัญชลี คือ การประนมมือ
 อุฏฐานะ คือ การลุกขึ้นยืนต้อนรับ^{๖๐}

ผู้จะทำความเคารพผู้อื่นได้คนนั้นคือ ยอดของคน สิ่งที่ยอดต้องอ่อนเช่น ยอดไม้ กิ่งและใบต้องอ่อน ความแข็งกระด้างแสดงถึงความตาย คนผู้เป็นยอดคนก็เช่นกันต้องอ่อนน้อมถ่อมคนไม่แข็งกระด้าง ไม่มีทิฐิภูมิมานะ มีแต่ความอ่อนโยนและปรารถนาดีมีไมตรีต่อกันคนจะเป็นเช่นนี้ได้ต้องได้รับการพัฒนาทั้ง กาย ศีล จิต และปัญญามาเป็นลำดับ ซึ่งพระพุทธศาสนาได้เน้นย้ำความสำคัญที่ตรงนี้อย่างละเอียด หนักแน่น มั่นคง

^{๖๐}จันทร์ ไพจิตร, ประมวลพิธีมงคลของไทย, (กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๒๑.

การอ่อนน้อมถ่อมตน

การอ่อนน้อมถ่อมตนเป็นพฤติกรรมของคนมีการฝึก ศึกษา พัฒนากาย วาจา ใจมาแล้ว เป็นอย่างดีเป็นมารยาทของสังคม เป็นวัฒนธรรมของชาวโลก

ในอรรถกถาขุททกปาฐะ กล่าวว่าความเป็นผู้มีใจอ่อนน้อม คือ ประพฤติถ่อมตน ชื่อว่า นิวาตะ^{๖๒}

นิวาตะ คือ การไม่พองลมไม่เบ่งเพราะลมไม่มี เมื่อไม่เบ่งไม่พองลมมานะความถือตัว ความเย่อหยิ่งความคิดทิฐิว่าสูงกว่าคนอื่น มีอำนาจมากกว่าคนอื่น มียศสูงกว่าคนอื่น มีทรัพย์มากกว่าคนอื่นแล้วไม่เคารพบนอบยอมไหว้คนอื่นก็หมดไป

คนที่มีความอ่อนน้อมถ่อมตนมีบุคลิกภาพดี ไม่ถือตัว ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสเปรียบเทียบว่า เหมือนผ้าเช็ดเท้าเพราะรองรับความสกปรกหยาบคาย กระด้างได้ ทำให้คนอื่นสะอาดเหมือนโคผู้ที่เขาหักและเหมือนงูพิษที่ถูกถอนเขี้ยวเสียแล้ว เพราะไม่เป็นอันตรายต่อใครอีกต่อไป

ตามหลักมงคลสูตรแสดงว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการอ่อนน้อม อ่อนโยน ไม่หยาบกระด้าง ไม่แสดงความรังเกียจเคียดแค้นต่อเพื่อนมนุษย์ เป็นศาสนาที่สอนให้ให้เกียรติแก่เพื่อนมนุษย์ มอบความอ่อนหวานหอมหวานให้แก่กันและกัน มอบความไว้วางใจกันและกัน พุทธศาสนาสอนให้อ่อนน้อมแม้แต่ศัตรู ให้ทุกคนเป็นเหมือนไม้จันทน์และไม้กฤษณาที่มอบความหอมจริงใจ แม้แต่มีดหรือขวานที่ใช้ฟันเนื้อไม้ นั่นหมายถึงว่าให้ชาวพุทธมีความอ่อนน้อม มีมารยาทที่ดีแสดงการเคารพบนอบ เป็นมิตรแม้แต่ศัตรูผู้มุ่งร้าย

คนใดก็ตามที่ไม่มีความถ่อมตน ไม่มีความอ่อนน้อม จะไม่มีความเจริญก้าวหน้าเลย จะมีแต่ความเสื่อมดังที่ตรัสว่า คนกระด้างไม่อ่อนน้อมแม้ญาติของตน ถือตัว มานะจัด ย่อมนำความหายนะมาให้ ดังเจ้าศากยะพระประยูรญาติกับพระเจ้าวิฑูทกะว่า "นระโค กระด้างโดยชาติ โดยทรัพย์ โดยโคตร ดูหมิ่นแม้ญาติของตน กรรมทั้ง ๔ อย่างนี้ ของคนนั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม"^{๖๓} ส่วนในสังคาลสูตรตรัสว่า "บุคคลผู้เป็นบัณฑิตประพฤติถ่อมตน และไม่กระด้าง เช่นนั้นย่อมได้ยศ"^{๖๔}

^{๖๒} พุ.จ.อ. ๑/๑๓๘.

^{๖๓} พุ.สุ. ๒๕/๓๐๔/๓๔๗.

^{๖๔} ที.ปา. ๑๑/๒๐๕/๒๐๖.

ความกตัญญู

การรู้สึกสำนึกในคน สัตว์ วัตถุสิ่งของว่ามีประโยชน์ มีคุณ มีอุปการะ เป็นสิ่งก่อเกิด
 เกื้อกูลให้ความสุขความเจริญแก่ตน เรียกว่า กตัญญู

เมื่อคนเกิดความสำนึกรู้อย่างนี้แล้วทำการอุปถัมภ์ บำรุง ดูแล รักษาซ่อมแซม จัดเป็น
 กตัญญูกตเวที ถิ่นสถานใดมีกตัญญูกตเวทีมาก ที่นั่นจะมีความสุขสงบสุข ร่มเย็น น่ายู่ น่ายาศัย
 เป็นอย่างยิ่ง ที่ตั้งแห่งความกตัญญู คือ

- กตัญญูต่อบุคคล
- กตัญญูต่อวัตถุ สถานที่
- กตัญญูต่อหน้าที่การงาน
- กตัญญูต่อศัตรู

กตัญญูต่อบุคคล คือ มารดาบิดา อุปัชฌาย์ ครูอาจารย์ บุคคลอื่นที่ช่วยเหลือเกื้อกูล
 นอกจากนี้พระพุทธศาสนายังเน้นให้เห็นแม่คุณของศัตรูผู้ไม่หวังดีในฐานะที่ทำให้เราอดทน ออกสู้
 จนผ่านพ้นวิกฤตินั้นได้

กตัญญูต่อวัตถุสิ่งของ สถานที่ เช่น แม่น้ำ ดินไม้ ศาลาที่พักคนเดินทาง ฯลฯ พระ
 พุทธองค์เป็นสัพพัญญูจริงที่มองทุกสิ่งทุกอย่างในฐานะเกื้อกูล และจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของ
 สัตว์โลก ของมวลมนุษยชาติทั้งหลาย โดยตรัสถึงการทำงานที่ไม่มีโทษว่า ได้แก่ การปลูกต้นไม้
 สร้าง รักษา บำรุงแหล่งน้ำ สร้างที่พัก สร้างถนน สะพาน หากคนในสังคมมีสำนึกสาธารณะใน
 คุณประโยชน์ ทุกคนจะไม่ทำลายแหล่งน้ำโดยการทิ้งขยะมูลฝอย สิ่งปฏิกูล ทำให้น้ำเน่าเสีย ปลา
 บู่ กุ้ง หอยตายสิ้น ไม่สามารถใช้สอยประโยชน์ได้ เรารู้คุณประโยชน์ของต้นไม้ เราก็ช่วยกัน
 รักษา บำรุงดูแลต้นไม้ให้ทรงสภาพอยู่ได้ เราจะไม่ขาดแคลนป่าไม้ มองไปที่ใดจะเห็นความ
 เขียวชอุ่มของต้นไม้ ป่าไม้ ป่าไม้นั้นมีคุณประโยชน์ต่อคนและสัตว์มาก

กตัญญูต่อหน้าที่คือเห็นคุณประโยชน์ของงานที่ทำ ภารกิจที่ปฏิบัติประจำหรืองานอาชีพ
 งานเพื่อชีวิต เมื่อรู้คุณค่าของงานเราจะตั้งใจทำให้ดีที่สุด ไม่ทำให้งานค้างคั่ง ไม่สั๊กแต่ว่าทำ
 ทำด้วยใจรัก ผลงานจะออกมาประณีตกลายเป็นประกาศนียบัตรประกาศฝีมือของผู้นำ ช่วยสนับสนุน
 ให้เจริญก้าวหน้าต่อไป

การรู้คุณของอุปสรรค เป็นการเห็นการรู้ที่ยากที่สุด แต่ให้ผลดีแก่ผู้รู้เห็นมากที่สุด
 เหมือนกันเมื่อมองเห็นคุณแล้ว อาจสามารถถือเอาประโยชน์ได้จากทุกสิ่งทุกอย่างในโลกได้

การมีอุปสรรคหรือศัตรู ทำให้เราเกิดคุณสมบัติ คือ

- เข้มแข็ง แกร่งกล้า
- วิริยะ ความเพียร
- ฉันทะ พอใจจะทำงานนั้นให้สำเร็จ
- มีความคิดสุขุมรอบคอบมากขึ้น
- เพิ่มสติปัญญามากขึ้น
- ไม่ประมาท

การเห็นแม้แต่คุณประโยชน์ของอุปสรรคหรือศัตรู ดีที่เพิ่มศักยภาพของเราให้มีมากขึ้น
นี่คือ ประโยชน์ที่ได้จากการกตัญญู สังคมของเรามีความต้องการ

- การยอมรับนับถือกันและกัน
- การเห็นคุณค่าของกันและกัน
- การเคารพยกย่องให้เกียรติกันและกัน
- การรักใคร่ปรารถนาดีต่อกัน
- คนที่มีอุปนิสัยสร้างสรรค์ จรรโลงสิ่งดีงาม

สิ่งเหล่านี้เกิดจากความกตัญญูทั้งสิ้น พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งกตัญญู แนะนำ
สอนเรื่องกตัญญู เน้นให้ความสำคัญเป็นพิเศษ การกตัญญูเป็นเหตุให้เกิดความดีงามด้านอื่น ๆ อีกมาก
เช่น

- เป็นเหตุแห่งการเกิดเมตตา กรุณา
- เป็นเหตุเกิดหรือได้รับคุณพิเศษต่าง ๆ
- เป็นที่สรรเสริญ ยกย่องจากชาวโลก
- เป็นที่รักขอบใจของคนทั้งหลาย
- เป็นคนมองโลกในแง่ดี
- เป็นที่เกศของหิริ โอตตปปะ
- ทำให้จิตใจแจ่มใสเบิกบาน
- ทำให้ไม่ประมาท

ดังนั้น คนจึงควรรำเพ็ญธรรมช้อกตัญญูให้มากเป็นไปอย่างทั่วถึง

ความสันโดษ

สันโดษมาจากคำว่า "สันตุฎฐิ" แปลว่ายินดี พอใจ อิ่มใจ สุขใจ กับของของตน หรือ
กับสิ่งของที่เป็นของตน สันโดษมีลักษณะ ๓ อย่าง คือ

- สแกน สนุคุณฐิ ยินดีตามที่ตนมี
- สแตน สนุคุณฐิ ยินดีตามที่ตนมีสิทธิได้
- สเมน สนุคุณฐิ ยินดีตามที่สมควร เหมาะแก่ตน

พระพุทธองค์ตรัสไว้ในธรรมบท ขุททกนิกายว่า "สนุคุณฐิ ปรมิ ฐนั ความพอใจ อิมใจ สุขใจ กับสิ่งที่ตนมีเป็นทรัพย์อันประเสริฐ คนมีคุณธรรม คือ สัน โคษ จึงชื่อว่าเป็นคนมีทรัพย์"^{๖๕}

สนุคุณฐิ ตรงกันข้ามกับ อสนุคุณฐิ ซึ่งมีนัยตรงกันข้าม สนุคุณฐิ คือ อสนุคุณฐิ มีลักษณะ ๓ อย่าง คือ

- โลภะ อยากได้ อยากมี อยากเป็น โดยไม่เลือก
- มหิจฉตา มักมาก (อยากได้มาก) อยากใหญ่ ใฝ่สูง เกินฐานะของตน
- ปาปิฉฉตา ใฝ่ต่ำ ต้องการ หรือปรารถนาสิ่งบาป เลวทราม

ลักษณะของอสนุคุณฐิ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ฐมมธโร) อธิบายไว้ในมงคลยถาชีวิตว่า

- โลภ คือ อยากในทางกำคุณ
- มหิจฉตา มักมากแบบไม่มีขอบเขต ทะเลแม้จะลึกแสนลึก กว้างแสนกว้าง ยัง

มีขอบเขต แต่ความมักมากวัดไม่ได้ ไม่มีขอบเขตทั้งลึกทั้งกว้าง

- ปาปิฉฉตา ใฝ่ต่ำทางชั่วเลวทราม ทางบาป อกุศลคอยรุกปลุกเร้าใจให้คิดแต่ความไม่ดี เช่น กลัวทุกข์แต่สร้างเหตุแห่งทุกข์ อยากมีความสุขแต่ไม่สร้างเหตุแห่งความสุข อยากเป็นคนดีแต่ประพฤติชั่ว ไม่ทำดีแต่อยากให้สังคมชมว่าดี^{๖๖}

ดังนั้น คนมีสัน โคษจึงเป็นคนอยากดีรักดี เกลียดชั่ว ทำดีไม่ทำชั่ว เป็นคนตั้งใจทำดีให้ตรงกับอยากปากกับใจตรงกัน เกลียดชั่วก็ละ ลด งด เว้นจากการทำชั่ว ส่วนคนไม่มีสัน โคษเป็นคนอยากเป็นคนดีแต่ทำชั่วประกาศโฆษณาประชาสัมพันธ์ว่าตนเป็นคนดี ทั้ง ๆ ที่ไม่มีความดีอยู่เลย

ความเป็นผู้มีสัน โคษนั้นจะไม่นิ่งดูตายในการพัฒนาตน สังคม หมู่คณะ แม้จะยินดีปลื้มหลีกเร้นไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ แต่เมื่อสังคมหมู่คณะต้องการความช่วยเหลือก็ไม่นิ่งดูตาย ธุระไม่ใช่ แต่รับชวนช่วยรับปฏิบัติภาระธุระนั้นจนสำเร็จนำความสุขความเจริญ ความก้าวหน้ามาสู่

^{๖๕} พ.บ. ๒๕/๒๕/๔๒.

^{๖๖} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ฐมมธโร), มงคลยถาชีวิต, (กรุงเทพฯ : ชวนพิมพ์, ๒๕๑๘), หน้า ๔๒๘-๔๓๐.

หมู่คณะและพระศาสนา ดังเช่น พระมหากัสสปเถระถึงแม้ว่าพระเถระเป็นพระป่าอยู่ป่าเป็นวัตรได้รับการยกย่องจากสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าเป็นยอดของภิกษุผู้ถือธุดงค์ทรงผ้าบังสุกุล ปลีกหลักเรือนอยู่แต่ผู้เดียว แต่เมื่อมีเหตุแห่งความเสื่อมแก่พระศาสนาก็ไม่นิ่งดูคายนปล่อยให้หายนภัยเข้ามาใกล้ทำลายพระศาสนา ท่านได้เป็นประธานคณะสงฆ์จัดทำสังคายนาร้อยกรองพระธรรมวินัยไว้เป็นหลักปฏิบัติสืบต่อมาจนกระทั่งบัดนี้

คุณของสันโดษ

- ลดปัญหาความไม่ปลอดภัยในทรัพย์
- ลดปัญหาความไม่ปลอดภัยในชีวิต
- ลดปัญหาอาชญากรรม
- ลดปัญหาอัตวินิบาตกรรม
- ลดปัญหาฆาตกรรม
- ลดปัญหาคอรัปชั่น

ทุก ๆ ปีรัฐต้องสูญเสียกำลังมันสมอง กำลังความคิด กำลังคน กำลังทรัพย์เพื่อรณรงค์ป้องปรามปัญหาเหล่านี้มากมายนับไม่ถ้วน กำลังดังที่กล่าวมาแทนที่จะนำไปพัฒนากิจการด้านอื่น ๆ เพื่อพัฒนาสังคม ต้องจมหายไปกับปัญหาคือความไม่สันโดษเหล่านี้อย่างน่าเสียดายยิ่ง ความไม่สันโดษจึงเป็นปัญหาอุปสรรคของการพัฒนาคน สังคมไทย เป็นอย่างมาก

สันโดษ จึงเป็นวิธีการปฏิบัติเพื่อขจัดปัญหาทั้งหมดของคน ชุมชน สังคม หากเราทุกคนมีจิตสำนึกสาธารณะจนเป็นวิถีชีวิต สันโดษคือจิตสำนึกในการพึงตนเองโดยแท้ ผู้มีสันโดษในวิถีชีวิตจะเอื้อเพื่อเกื้อกูล เพื่อแม่ แบ่งปัน เอื้ออาทรชุมชน ไม่คิดเพียงประโยชน์ตนเองไม่น่าประโยชน์สาธารณะมาบำรุงปรนเปรอตนเอง เขายินดีสิ่งที่เป็นสิทธิของเขาและเคารพสิทธิของผู้อื่น จะอุทิศชีวิตเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น

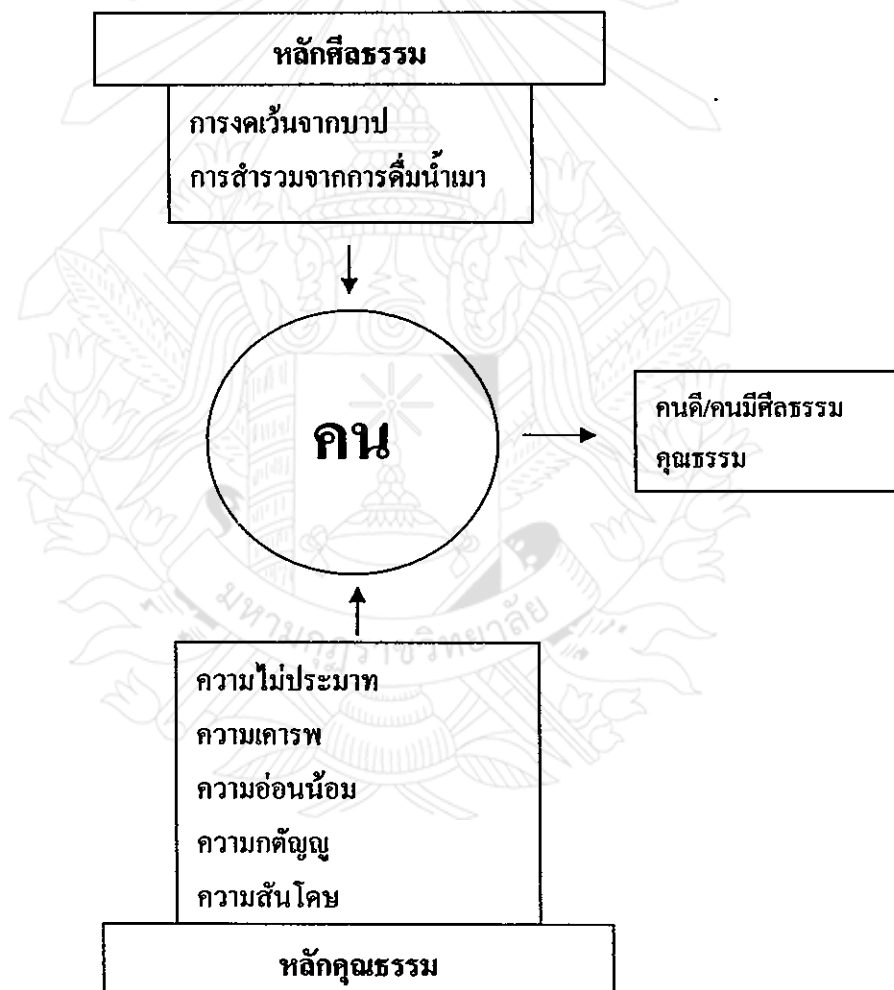
พระพุทธองค์สอนเน้นการสันโดษด้วยปัจจัย ๔ คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค แต่เน้นหนักหนาว่า ไม่ควรสันโดษในกุศลธรรมมี ทาน ศีล ภavana เป็นต้น

สันโดษขจัดความโลภได้ ด้วยปัญหาที่ยิ่งใหญ่นับวันเพิ่มความรุนแรงมากยิ่งขึ้น คือโลกอยากได้ไม่รู้จักพอ อยากได้มากและรุนแรงมากขึ้นทำไรผลกระทบต่อเพื่อนร่วมโลก ตั้งแต่คนสัตว์ ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ ไม้เว้นแม้กระทั่งหิน ดิน กรวดและทรายจะต้องถูกเบียดเบียนประทุษร้าย ถูกทำลายมากขึ้น รุนแรงขึ้น โดยวิธีพิสดารมากยิ่งขึ้น

ในหลาย ๆ ประเทศการพัฒนาไม่สามารถทำได้สำเร็จ ไม่สามารถดำเนินการได้จนถึงเป้าหมายที่ได้กำหนดตามแผนที่วางไว้ เพราะคนในสังคมไม่สันโดษไม่รู้จักพอ

เพราะฉะนั้นทุกคนในสังคมต้องไม่โลภ ต้องมีความสันโดษ เมื่อคนส่วนมากหรือทุกคนลดโลภลง ลดความต้องการลง มีความต้องการน้อย ต้องการพอเพียงเลี้ยงชีวิต ไม่ปรารถนาส่วนเกิน ก็จะเบียดเบียนคนอื่นสัตว์อื่นน้อยลง ปัญหาต่าง ๆ จะน้อยลง พลังงานด้านความคิด ด้านเศรษฐกิจ ด้านกำลังก็ลดลงเป็นการออมพลังงานที่จะนำมาใช้หรือการสิ้นเปลืองด้านนี้น้อยลงก็จะได้นำพลังงานเหล่านี้ไปใช้ด้านอื่นต่อไป ซึ่งเป็นการลดปัญหาด้านเศรษฐกิจได้มากมาย

ภาพที่ ๓ แสดงการพัฒนาศีลธรรมคุณธรรมตามหลักการในมงคลสูตร

๓.๒ กิจกรรมเสริมการพัฒนาคน

การพัฒนาคนนอกจากจะพัฒนาในด้านศักยภาพ หน้าที่และศีลธรรมคุณธรรม โดยตรงแล้ว มงคลสูตรยังได้แสดงให้เห็นว่า ควรมีกิจกรรมเชิงเสริมสร้างสำนึกทางศีลธรรมและคุณธรรมแก่คน และสังคมด้วย ซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยเรียกว่า สัมภาระธรรม คือธรรมที่สนับสนุนการพัฒนาคนทั้งในระดับ โลกียะและโลกุตระ มี ๕ ประการ คือ

๑. การฟังธรรมตามกาล (กาลเอณ ฆมฺมสุตฺวานิ)
๕. การสนทนาธรรมตามกาล (กาลเอณ ฆมฺมสากฺขญา)
๓. ความอดทน (ขันติ)
๔. ความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย (โสวจฺสุตฺตา)
๕. การเห็นสมณะ (สมนํนญฺจ ทสฺสนํ)

การฟังธรรมตามกาล

การฟังธรรมตามกาล หมายถึง ในเวลาจิตสหระคด้วยอุทฺธัจจะ หรือถูกอกุศลวิตก มี กามวิตกเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งครอบงำแล้วฟังธรรมเพื่อบรรเทาวิตกเหล่านั้น

ในมงคลชีวิต พันเอกปิ่น มุกทุกันต์ กล่าวว่า “การฟังธรรมตามกาล หมายถึงการที่เรา ฟังธรรม ตามระยะเวลาอันสมควรเป็นทางทำให้ตัวเราเจริญก้าวหน้าที่ดียิ่งขึ้นทางหนึ่ง”^{๖๑} ข้อควรศึกษาในมงคลข้อนี้มีประเด็น ๓ ประเด็น คือ

- ธรรมที่ฟัง
- เวลาฟัง
- ผลของการฟัง

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า กล่าวไว้ในมงคลยอคชีวิต ว่า

เสียงมงคลคือเสียงธรรม ประกอบด้วยคุณความดีแสดงเหตุผลเข้าถึงใจ จับใจ ถูกใจ ออกมาจากน้ำใจสะอาดให้ผู้ฟังซาบซึ้งดูดีมี เห็นควรถือเป็นเยี่ยงอย่างกระทำตาม และเป็นเสียงไพเราะอ่อนหวานฟังง่ายสบายหู บำรุงใจผู้ฟังให้ชื่นบานดูจรรยาหวานชูกำลังใจของผู้ดีมี ไม่ชวนให้ใช้อาชญา ไม่พาให้จับศัสตราอาวุธ ไม่ยั่วให้หมองหมาง ไม่เข้าไม่แก่งแย่ง ไม่ยุให้ทะเลาะกัน เสียงธรรมนั้น ก็คือเสียงสุภาสิต ขอบธรรม ขอบวินัย ขอบกฎหมาย เป็นเสียงได้จริงมีประโยชน์ แสดงเหตุผลได้

^{๖๑} พ.อ.ปิ่น มุกทุกันต์, มงคลชีวิต, (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๑๒), หน้า ๑๑๒.

แจ่มแจ้งตามเป็นจริง ให้ผู้ฟังมีความรู้ความเข้าใจได้ถูกต้อง ผู้ฟังชอบพอ รักใคร่ไม่รู้เบื่อหน่ายประหนึ่งว่าได้ดื่มน้ำผึ้งรวงอย่างดีในคิมหันตฤดู และชักนำให้ผู้ฟังมุ่งมั่นประพฤติปฏิบัติชอบตามกำลังความสามารถของตน ๆ^{๖๔}

เวลาฟังธรรม

ในมังคลัตถทีปนี กล่าวว่า

- ในเวลามีจิตฟังชาน (อุทธีจจะ)
- ในเวลาอุกวิตก ๓ คือ

กามวิตก

พยานาวิตก

วิหิงสาวิตก ครอบงำ^{๖๕}

ในมโนรทปฐณี กล่าวว่า “ วันอุโบสถ ๘ วันต่อ ๑ เดือน คือ

- ข้างขึ้น ๔ วัน คือ ขึ้น ๕ ค่ำ ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ
- ข้างแรม ๔ วัน คือ แรม ๕ ค่ำ ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ^{๖๖}

แต่ถ้าเราถือเอาตามที่กล่าวไว้ในมังคลัตถทีปนี อาจกล่าวได้ว่าเราสามารถฟังได้ทุกวันที่ตลอด ละ เลิก วิตกทั้ง ๓ นั้น และเพื่อเพิ่มพูนปัญญาดังที่กล่าวว่า การฟังทำให้เกิดปัญญา

ผลของการฟังธรรม

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ภิกษุเข้าไปหาภิกษุผู้พหุสูตรเหล่านั้นตลอดกาลโดยกาล ย่อมได้ถาม ย่อมสอบสวนว่า " ผู้เจริญพระพุทธพจน์นี้อย่างไร ความแห่งพระพุทธพจน์นี้อย่างไร ภิกษุผู้พหุสูตรเหล่านั้น ย่อมเปิดเผยธรรมที่ยังไม่เปิดเผย ย่อมกระทำธรรมที่ไม่ตื่นให้ตื่น ย่อมบรรเทาความสงสัยในธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งความสงสัยมืออย่างมิใช่น้อยแก่ภิกษุนั้น"^{๖๗}

^{๖๔} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร), มงคลยอตชิวิต, อ่างแล้ว, หน้า ๔๖๒.

^{๖๕} มจก. ๒/๓๘๒/๒๕๘.

^{๖๖} มโน.ป. ๒/๑๒๒.

^{๖๗} อจ.ติก. ๒๐/๑๔๓.

การสนทนาธรรมตามกาล

การสนทนาธรรมหรือการสนทนากันในธรรม เรียกธรรมสากัจฉา เช่น การถามปัญหา โต้ตอบกันของพระนาคเสนกับพระยามิลินท์ หรือที่กล่าวกันมาแต่โบราณว่า ในเวลาพลบค่ำหรือในเวลาใกล้รุ่งภิกษุผู้เรียนพระสูตร ๒ รูป ย่อมสนทนาพระสูตรกะกันและกัน ภิกษุผู้ทรงพระวินัย ย่อมสนทนาพระวินัย ภิกษุผู้เรียนอภิธรรมย่อมสนทนาอภิธรรม ภิกษุผู้เรียนชาดกย่อมสนทนาชาดก ภิกษุผู้เรียนอรรถกถาย่อมสนทนาอรรถกถา หรือเมื่อจิตหุดหู่ ฟุ้งซ่าน ก็ย่อมสนทนาธรรมกัน เพื่อระงับความหุดหู่ฟุ้งซ่านเสีย การกระทำอย่างนี้เรียกว่า การสนทนาธรรมตามกาล

ความอดทน

พระพุทธศาสนาโดยสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเน้นขันติว่า ยอดเยี่ยมโดยดรัสใน ที่ประชุมสงฆ์ ๑,๒๕๐ รูป ณ เวฬุวันมหาวิหารว่า

ขนฺติ ปรมํ คโป ตีติกขา การอดทน อดกลั้น เป็นคบะอย่างยิ่ง^{๗๒}

พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญเพียรว่าจะบรรลุอมตธรรมใช้เวลาถึง ๖ ปี ทรงปรับเปลี่ยนวิธีการต่าง ๆ เพื่อบรรลุธรรมหลายวิธีไม่ท้อแท้ จนในที่สุดพระองค์ทรงชนะพญามารชนะตนเอง ชนะทุกอย่างในโลกเพราะความอดทน ดังนั้นกฎประการแรกของการต่อสู้กับอุปสรรคขวากหนามเพื่อชัยชนะนั้นคือ ความอดทนโดยการสร้างลักษณะความอดทนขึ้นในตัวเราก่อน คือ

- ตีติกขาขันติ อดทนด้วยอดกลั้น สกัดกั้นใจไม่โลภ โกรธ หลง
- ตปะขันติ อดทนบรรเทาเผากิเลส

- อธิวาสนขันติ ความอดทนอย่างสูงสุด เช่น อดทนต่อถ้อยคำการตำหนิด้วยคำหยาบคายของคนที่ด่าด้อยกว่าตนได้ จักว่าเป็นยอดของความอดทน

ผู้ที่อดทนต่อความทุกข์ยากอันแสนสาหัสได้จึงจะเป็นคนเหนือคน เช่น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า บุคคลผู้ยิ่งใหญ่ในประวัติศาสตร์ ล้วนแล้วแต่เคยผ่านความทุกข์ยากแสนสาหัสมาแล้วทั้งสิ้น ความทุกข์ที่เขาได้รับล้วนเป็นความทรมานแสนเจ็บแสบเกินกว่าที่คนทั่วไปจะรับได้ แต่เขาก็ทนได้จึงเป็นคนเหนือคน ดังวีรบุรุษที่โลกไม่เคยลืมท่านหนึ่ง

อายุ ๒๑ ปี ล้มเหลวทางด้านธุรกิจ

อายุ ๒๒ ปี เผ้าการเลือกตั้งสมาชิกสภานิติบัญญัติของรัฐ

อายุ ๒๔ ปี ล้มเหลวในการประกอบธุรกิจอีกครั้งหนึ่ง

อายุ ๒๖ ปี คนรักของเขาเสียชีวิต

^{๗๒}พ.ศ. ๒๕/๒๔/๔๐.

อายุ ๓๔ ปี แพ้การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร

อายุ ๓๖ ปี แพ้การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอีกครั้งหนึ่ง

อายุ ๔๕ ปี แพ้การเลือกตั้งวุฒิสมาชิก

อายุ ๔๗ ปี สมัยรับเลือกตั้งเป็นรองประธานาธิบดีไม่สำเร็จ

อายุ ๔๘ ปี แพ้การเลือกตั้งวุฒิสมาชิกอีก

อายุ ๕๒ ปี ขณะการเลือกตั้งประธานาธิบดี แห่งสหรัฐอเมริกา เขาผู้นั้น คือ
“ประธานาธิบดี อับราฮัม ลินคอล์น”

เราจะเห็นได้ว่า คนที่ทนทุกข์ ทนต่อความผิดหวัง พ่ายแพ้ ทนต่อการล่อหลอม ทนต่อการฝึกฝนได้มากเพียงใด ก็ยังสามารถรับภาระหน้าที่อันหนักหน่วงแห่งยุคสมัยได้มากเพียงนั้น ผลที่สุดก็ได้รับความสุขที่ยิ่งใหญ่ ประสบความสำเร็จที่ยิ่งใหญ่ ครองใจประชาชนได้ ดังกรณีที่พระพุทธเจ้าพร้อมคณะสงฆ์ถูกชาวเมืองโกสัมพีดำ แต่พระองค์ทรงอดทนอดกลั้นต่อการกล่าวว่ารายนั้น จนพระอนนทันทนไม่ไหว ได้กราบทูลว่าเราถูกชาวเมืองค่าทุกวัน ๆ เราควรไปจากที่นี่

พระพุทธองค์ ตรัสถามว่า จะไปที่ไหน

พระอนนท ทูลว่า ไปเมืองอื่นที่ไม่มีคนค่า

พระพุทธองค์ ตรัสถามว่า ถ้าคนเมืองนั้นค่าเราอีก จะทำอย่างไร

พระอนนท ทูลว่า เราก็ก็น่าไปเมืองอื่นอีก

พระพุทธองค์ตรัสถามว่า หากคนเมืองนั้นค่าเราอีก

พระอนนทกราบทูลว่า เราก็ก็น่าไปเมืองอื่นอีก

สุดท้ายพระพุทธองค์ก็ทรงตรัสว่า เราไม่ควรทำอย่างนั้น เพราะไม่ใช่วิธีการแก้ปัญหาคือ ถูกต้อง เราจะอยู่จนเขาหยุดค่าจึงจะถูกต้อง อนนท เราเหมือนช้างออกศึกต้องทนต่อศรของข้าศึก ซึ่งมาจากสี่ทิศ การอดทนต่อการค่าของคนทุศีลเป็นภาระของเรา ดังนั้น เราจักอดทนอดกลั้น ถ้อยคำล่วงเกิน ดังช้างศึกอดทนต่อลูกศรในสงคราม บรรดามนุษย์ทั้งหลาย คนที่อดกลั้นค่าค่าได้ ผู้นั้นคือผู้ที่ได้รับการฝึกแล้ว สัตว์ที่ได้รับการฝึกควรแก่การงานนับว่าประเสริฐ แต่คนที่ได้รับการฝึกแล้วประเสริฐกว่านั้นมากนัก ยิ่งคนที่ค่าเราเป็นคนอันธพาล เราไม่ควรข่มขู่ เพราะการที่เราอดทนอดกลั้นต่อคนที่มีพฤติกรรมด้อยกว่าเราในทุก ๆ ด้าน ถือว่าเรามีคุณธรรมกว่า

ปัจจุบันสังคมกำลังขาดคนที่มีขันติธรรม ไม่ใช่ขันติธรรมแก้ปัญหา ปัญหาความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินทั้งหมด เมื่อสอบสวนดูแล้วเป็นปัญหาที่เกิดจากการขาดขันติธรรมทั้งสิ้น

สังคมต้องมีการณรงค์ให้คนในสังคมนำขันติธรรมมาแก้ปัญหาโดยรอบด้าน เพราะขันติธรรมเป็นเหตุเกิดแห่งคุณงามความดีที่ปวง คนจะบรรลุจุดประสงค์ได้เพราะขันติ ขันติเป็นเครื่องประดับของนักปราชญ์ เป็นตบะของผู้มีความพากเพียรไม่ย่อหย่อน เป็นกำลังของนักพรต

เป็นเหตุให้เกิดความสุข เป็นประธานของบุญกุศลคุณงามความดีมีศีล สมาธิ และปัญญา ธรรมทั้งปวง
ย่อมเจริญเพราะขันติ ผู้มีขันติธรรมย่อมนำประโยชน์มาให้คนและคนอื่น ชื่อว่าได้บุรกรากถอนโคน
แห่งการทะเลาะวิวาทและการดิ้นรนได้ เป็นผู้มีเมตตา มีลาภ ยศ สุข เป็นที่รัก ชอบใจพอใจของ
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ผู้มีขันติชื่อว่าได้ก้าวสู่ทางไปสวรรค์และนิพพาน ขันติจึงเป็นธรรมที่
สนับสนุนให้ผู้ปฏิบัติเจริญก้าวหน้าพัฒนาคนไปไม่หยุดยั้ง

ความเป็นผู้ว่าง่าย

ในมังคลัตถทีปนีกล่าวว่า “คนที่ถูกกล่าวอยู่โดยชอบธรรม ไม่ถึงความกลบเกลื่อนหรือ
ความเป็นผู้นิ่งเฉยหรือการคิดถึงคุณและโทษ กระทำความเอื้อเพื่อความเคารพความถ่อมตัวอย่าง
เหลือเกินไว้เบื้องหน้า กระทำคำพูดว่า ดีละ ดังนี้ชื่อว่า “ความเป็นผู้ว่าง่าย”^{๑๓}

ในมงคลยอกชีวิตได้กล่าวลักษณะของคนว่ายากสอนยากไว้ดังนี้

๑. ความโง่ต่ำ (ปาปิจฺฉา)
๒. ยกตนข่มท่าน (อตุฏฺฐกัสมฺโห ปรมมฺภี)
๓. ขี้โกรธ กระพืดกระเฟียด (โกธโน โกธาภิกฺขุโต)
๔. ผูกใจเจ็บแค้น เพราะฤทธิ์โกรธ (โกธเหตุ อุปนาที)
๕. คิดเหยียดหยาม เพราะฤทธิ์โกรธ (โกธเหตุ อภิสงฺกิ)
๖. คิดต่อว่าต่อขาน (โอธสมนฺตํ วาจํ นิจฺฉาเรณฺดา)
๗. คิดขัดแย้ง โต้เถียง (จูทิโต โจอฺทเกณ ปฏฺิปปยติ)
๘. คิดตะเพิด ชูตะคอก (จูทิโต โจอฺทเกณ อปฺสาเทติ)
๙. คิดข้อนหรือคิดศอกกลับ (จูทิโต โจอฺทเกณ ปจฺจาโรเปติ)
๑๐. คิดกลบเกลื่อน หรือคิดทับถม (จูทิโต โจอฺทเกณ โจอฺทกํ อณฺณมณฺณญํ ปฏฺิจรติ)
๑๑. คิดนอกเรื่อง จับผิด (จูทิโต โจอฺทเกณ พหิทฺฐา กตํ อปฺนาเมติ)
๑๒. คิดปิดบัง ซ่อนเงื่อน (จูทิโต โจอฺทเกณ อปฺทาเนน สมฺปายติ)
๑๓. คิดลบหลู่ ตีเสมอ (มกฺขี ปฺลาถี)
๑๔. คิดริษยา เห็นแก่ตัวจัด (อิสฺสุกิ มจฺฉริ)

^{๑๓} มงฺค. ๒/๔๓๕/๓๔๐.

๑๕. โอ้อวด เจ้าเล่ห์ มารยาธไทย (สโรจ หมายวี)

๑๖. ใจกระด้าง คูหมิ่น (ถุโร อติมานี)^{๑๔}

ข้อควรศึกษาในที่นี้ท่านกล่าวถึงการคิดเป็นส่วนมาก ขอให้เข้าใจว่า เมื่อคนคิดแล้วก็พูด และกระทำด้วย คือ คิด พูด และทำหรือคิดแล้วทำทางกายด้วย

เราได้ศึกษาลักษณะต่าง ๆ ของคนว่ายากสอนยากมาแล้วว่ามี ๑๖ ประเภท และควรทำความเข้าใจถึงลักษณะของคนว่าง่ายสอนง่ายว่ามี ๑๖ ประเภทโดยมีพฤติกรรมทางกาย วาจา และใจ ตรงกันข้ามกับลักษณะของคนว่ายากสอนยากดังกล่าวแล้ว

การพัฒนาคนให้มีคุณภาพ ให้เอื้ออาทร ให้มีความสมานฉันท์ตามที่พึงประสงค์เราต้องดำเนินชีวิตให้เป็นคนว่าง่ายสอนง่าย การเป็นคนว่าง่ายสอนง่ายจะเกิดขึ้นได้ต้อง

๑. เข้าหาสมณะ
๒. สันทนาธรรม
๓. ฟังธรรม
๔. อดทน

เพราะฉะนั้นสมณะจึงเป็นแหล่งข้อมูล ข่าวสาร แหล่งความรู้ภูมิปัญญาของชาวบ้านอย่างแท้จริง

การเห็นสมณะ

การเข้าไปหา การบำรุง การระลึกถึง การไต่ถาม และการเห็นบรรพชิตผู้มีกิเลสสงบระงับแล้วอบรมกาย วาจา จิต และปัญญาแล้วเป็นผู้ฝึกตนอย่างสูงชื่อว่า การเห็นสมณะ

คนทำร้าย เบียดเบียนผู้อื่นหาใช่บรรพชิตไม่ บุคคลเป็นสมณะเพราะศีระะ
โล้นหามีได้ ผู้ไม่มีวัตร พุคพล่อย ๆ มากด้วยความริษยาและโลภ จักเป็นสมณะ
ผู้สงบได้อย่างไร ส่วนผู้ใดระงับบาป คือกรรมเศร้าหมองน้อยใหญ่ทั้งปวง
ผู้นั้นแล เรายกย่องว่าเป็นสมณะเพราะเป็นผู้มีบาปอันสงบราบคาบแล้ว^{๑๕}

ตามนัยนี้แสดงให้เห็นว่าสมณะต้องเป็นบุคคลผู้ที่ได้อบรม กาย วาจา จิต และปัญญา คำว่า อบรม นี้ก็คือพัฒนานั่นเอง มาจากคำว่า ภาวนา ทำให้มี ทำให้เกิดขึ้น ทำให้เจริญดังนี้ สมณะจึงเป็นคนที่ได้พัฒนากาย วาจา จิต และปัญญาคือ

^{๑๔} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร), มงคลยอดชีวิต, (กรุงเทพฯ ฯ : ชวนพิมพ์, ๒๕๑๔), หน้า ๕๐๑-๕๐๒.

^{๑๕} พ.ร. ๒๕/๒๔/๔๐.

- กายภาวนา } (ศีล)
- วาจาภาวนา } (สมาธิ)
- จิตภาวนา (ปัญญา)
- ปัญญาภาวนา (ปัญญา)

ท่านผู้เป็นสมณะ เป็นผู้ที่ได้พัฒนาครบถ้วนกระบวนการแล้ว จะเป็น

- ภาวิตกาย กายที่พัฒนาแล้ว
- ภาวิตวาจา วาจาที่พัฒนาแล้ว
- ภาวิตจิต จิตที่พัฒนาแล้ว
- ภาวิตปัญญา ปัญญาที่พัฒนาแล้ว^{๑๖}

จะมีจิตเมตตา กรุณา ไม่ทำบาปอีกต่อไป ใจสงบอย่างสงบจากกิเลสน้อยใหญ่เป็นผู้บริสุทธิ์ปลอดภัย คือไม่เป็นอันตรายแก่ใคร ๆ

ดังนั้นการเห็นสมณะ คือ การเข้าไปหา การอุปถัมภ์บำรุงระลึกถึงสม่ำเสมอ การฟังท่าน พูดสนทนากับท่าน เห็นจริยวัตรอันหมดจดงดงามของท่านตามหลักพระพุทธศาสนาว่าสมณะ คือ คนที่มีกายสงบหมายถึงละเว้นกายทุจริต ๓ มีวาจาสงบหมายถึงละเว้นวจีทุจริต ๔ มีใจสงบ หมายถึงละเว้นมโนทุจริต ๓ จากการละเว้นทุจริตดังกล่าว ได้ก่อให้เกิดคุณลักษณะ ๓ ประการ คือ การไม่เป็นอันตรายกับใคร ๆ ไม่เห็นแก่ลาภสักการะ บำเพ็ญแต่สมณธรรมและบำเพ็ญตบะการ พบเห็นสมณะถือได้ว่าเป็นแหล่งของข้อมูลข่าวสาร แหล่งการศึกษาในพระพุทธศาสนาเป็นแหล่ง ความรู้ของชุมชน ของสังคม แม้ว่าในปัจจุบันสถาบันการศึกษาจะออกจากวัดเป็นเอกเทศแต่ พระสงฆ์ หรือสมณะท่านก็ทรงบทบาทนี้อยู่ ยังมีบทบาทชี้้นำให้คนทำดีละชั่วทำจิตให้บริสุทธิ์ ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา เพราะการพัฒนาไม่ได้พัฒนาเพียงวัดอย่างเดียว แต่ต้องพัฒนา จิตใจด้วย สถาบันการศึกษาภายนอกให้การศึกษาวิชาชีพและพัฒนาวัตถุ สถาบันทางศาสนาให้ การศึกษาเพื่อพัฒนาจิตใจ สถาบันของสังคมทั้งสองนี้ต้องประสานสอดคล้องกันในการพัฒนาสังคม ดังนั้นสมณะ พระสงฆ์ จึงยังคงบทบาทชี้นำสังคมอยู่ต่อไป การเห็นสมณะโดยการพบเห็นก็ตาม โดยการคิดถึงสมณสารูปของท่านก็ตาม การรู้เห็น จริยวัตรของท่านก็ตาม จัดเป็นการเห็นอย่าง ยอดเยี่ยมและทำให้ผู้พบเห็นด้วยตา ด้วยใจ ด้วยปัญญาได้ประสบพบสิ่งที่ยอดเยี่ยม คือ

๑. ทักษานุตตริย การเห็นอันยอดเยี่ยม
๒. สวานานุตตริยะ การฟังอันยอดเยี่ยม
๓. ลาภานุตตริยะ การได้อันยอดเยี่ยม

^{๑๖} อ.ปญจก. ๒๒/๘๕/๑๒.

- ๔. ลิกขานุตตริยะ การศึกษาอันยอดเยี่ยม
- ๕. ปริจริยานุตตริยะ การปรนนิบัติบำรุงอันยอดเยี่ยม
- ๖. อนุสสทานุตตริยะ การระลึกถึงอันยอดเยี่ยม^{๑๑}

พระพุทธศาสนาได้เน้นมาก ว่าบุคคลจะเจริญก้าวหน้าประสพสุข เพราะเขามีกัลยาณมิตร ดังนั้น สมณะจึงจัดเป็นกัลยาณมิตร เมื่อได้ศึกษาคุณสมบัติของกัลยาณมิตรด้วยแล้วคุณสมบัติเหล่านั้นมีอยู่ครบถ้วนแล้วในสมณะ องค์คุณของกัลยาณมิตร คือ

๑. ปิโย น่ารัก เพราะมีเมตตา กรุณา เอาใจใส่ประโยชน์สุขของคนอื่น เข้าถึงจิตใจ สร้างความเป็นกันเองสนิทสนมไม่ถือตัว ผู้เรียนอยากเข้าไปหา

๒. ครุ นำเคารพ ถือหลักการมากกว่าหลักกู สร้างความอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งเป็นขวัญ และกำลังใจได้ดียิ่ง

๓. ภาวนีโย พัฒนาความรู้ พัฒนาตนตลอดเวลา ทรงภูมิรู้ ภูมิฐาน และภูมิธรรม

๔. วตฺตา พร้าสอน แนะนำ ตักเตือนสม่ำเสมอ รู้จักพูดให้ได้ผล เป็นที่ปรึกษาที่ดี

๕. วจนกฺขโม อคทนต่อการกล่าวจู้จุกจิกล่วงเกินต่อการวิพากษ์วิจารณ์ โดยยิ้มได้ เมื่อถูกเยาะ หัวเราะได้เมื่อถูกขี้ เหยยได้เมื่อถูกชม

๖. คมภีรึ กตฺ กตฺตา กล่าวชี้แจงเรื่องต่าง ๆ ที่ยุ่งยาก ชับช้อนลึกซึ่งลุ่มลึกได้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน ไม่คลุมเครือ อึมคลึม

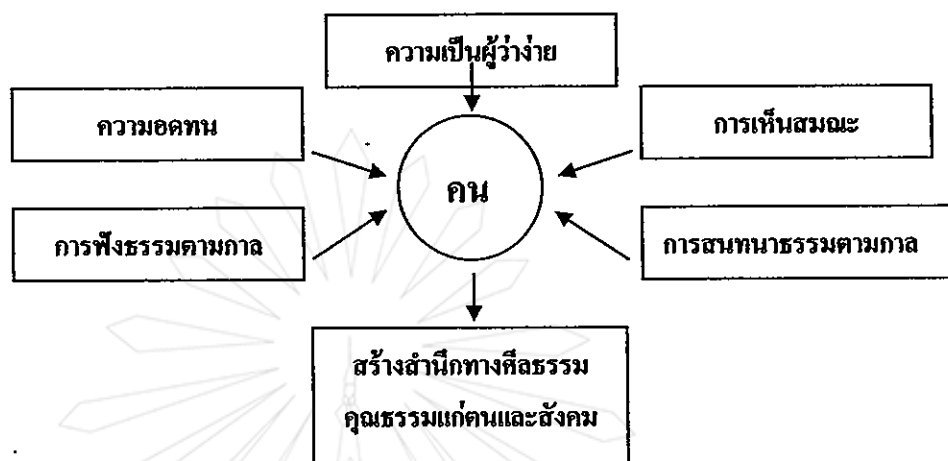
๗. โน จฏฐาเน นิโยชเย ไม่พูดหวานซักชวนในทางที่เสื่อมเสีย ในทางที่เหลวไหล ไร้สาระแก่นสาร^{๑๒}

ซึ่งถือเป็นรุ่งอรุณของการศึกษา เป็นแสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดีงาม เพราะกัลยาณมิตรเป็นต้นทุนที่เป็นหลักประกันว่า ทำให้ชีวิตก้าวหน้าพัฒนาสู่ความดีงาม ความสำเร็จที่สูงประเสริฐแน่นอนอน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับธรรมะ ๒ ประการ คือ ความว่าง่ายสอนง่าย และความอคทนคือ ซันติ

^{๑๑}ที่.ปา. ๑๑/๓๒๑/๒๖๒.

^{๑๒}อง.สตุตถ. ๒๓/๓๔/๓๓.

ภาพที่ ๔ แสดงกิจกรรมเสริมการพัฒนาคนและสังคมตามหลักมงคลสูตร

๓.๓ การพัฒนาระดับโลกุตระ

การพัฒนาตามหลักมงคลสูตรส่วนโลกุตระธรรม แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ

- โลกุตระธรรมฝ่ายเหตุ
- โลกุตระธรรมฝ่ายผล

นั่นหมายถึง คนจะได้รับผลการปฏิบัติต้องพัฒนาคน คือ กาย และใจตามลำดับขั้นในระดับโลกียธรรม ธรรมประจำโลก ธรรมสำหรับชาวบ้านทั่วไปมาก่อนอย่างสมบูรณ์เพื่อเป็นฐานเป็นพลังในการปฏิบัติพัฒนาศักยภาพในขั้นสูงต่อไป คือการขจัด ละกิเลสที่ละเอียดยิ่งขึ้น

ธรรมที่เป็นเหตุให้ได้โลกุตระธรรมมี ๔ ประการ คือ

- การบำเพ็ญตบะ
- การประพฤติพรหมจรรย์
- การเห็นแจ่มแจ้งในอริยสัจ
- การทำพระนิพพานให้แจ้ง

การบำเพ็ญตบะ

การบำเพ็ญตบะ คือการทำความเพียรเผาผลาญบาปความชั่ว คือกิเลสทุกชนิดให้ร้อน จนเกาะติดอยู่ในจิตใจของเราไม่ได้อีก กิเลสจะถูกละลายหายไปด้วยตบะ เพื่อจิตใจสะอาดหมดจด ผ่องใส ธรรมที่จัดเป็นตบะมีหลายประการด้วยกัน คือ

- อินทรีย์สังวร
- ศีล
- ขันติ
- การรักษารูปร่าง
- อุโบสถกรรม
- การรักษาความสามัคคี
- การศึกษาพระพุทธพจน์

การประพฤติบวชธรรมเป็นเหตุเป็นผลของกันและกัน คือ อินทรีย์สังวรจะเกิดแก่คนผู้มี หิริโอตตัมปะและสติ คนที่มีหิริโอตตัมปะจะเป็นคนที่มีศีล คนที่มีสติ มีอินทรีย์สังวร มีหิริ-โอตตัมปะ มีศีลจะมีสัมมาทิฐิ สัมมาทิฐิมี ญาณทัสสนะก็เกิด เมื่อเกิดญาณทัสสนะ นิพพิทาที่เกิดตามมา เมื่อมีนิพพิทา วิราคะก็เกิด เมื่อวิราคะเกิด วิมุตติญาณทัสสนะก็เกิด นี่คือการ พัฒนาเป็นลูกโซ่ของกันและกัน ดังนั้น ตะบะในมงคลจึงหมายเอาความเพียรอินทรีย์สังวรและการให้ กุศลเกิดขึ้น

อินทรีย์สังวรจะเกิดมีแก่บุคคลที่มีหิริโอตตัมปะกล่าวพานั้น ดังนั้นจะรู้ว่าใครมี อินทรีย์สังวรหรือไม่มีหรือสังเกตได้จากการละอายต่อบาป หรืออีกนัยหนึ่งผู้ที่มีหิริโอตตัมปะ คือ ผู้ที่มีอินทรีย์สังวร

อุโบสถกรรมเป็นตะบะ อุโบสถกรรมในที่นี้คือ

- ทาน
- ศีล
- บริจาค
- ความซื่อตรง
- ความอ่อนโยน
- ตะบะ
- ความไม่โกรธ
- ความไม่เบียดเบียน
- ความอดทน
- ความไม่ยินร้าย

เป็นที่น่าสังเกตว่าคนผู้ที่ไม่มียศจะไม่สำรวจอินทรีย์ ดังนั้นการสำรวจอินทรีย์จึงมีแก่ ผู้ที่มีสติสัมปชัญญะเท่านั้น เมื่ออินทรีย์สังวรไม่มีศีลก็ไม่มีเพราะขาดหิริโอตตัมปะ สัมมาทิฐิก็ไม่มี

ยถาภูตญาณทัสสนะก็มีไม่ได้เพราะสัมมาทิฐิไม่มี เมื่อยถาภูตญาณทัสสนะไม่มีนิพพิทา ก็ไม่มี
เมื่อนิพพิทาไม่มีวิราคะก็ไม่มี เมื่อวิราคะไม่มีวิมุตติญาณทัสสนะก็ไม่มี

โลมกัสสปลคาบสบบำเพ็ญตบะแรงกล้าจนอาสนะทำวสัฏฐะร้อนด้วยอาณุภาพตบะ ทำว
สัฏฐะต้องการทำลายตบะนั้น จึงเข้าไปหากษัตริย์องค์หนึ่งแล้วกล่าวว่า พระองค์จงทำขัณฺฑิณีโดย
การนำโลมกัสสปลคาบสมาประกอบพิธี จะนำสรรพสิ่งอันเป็นมิงมงคลมาแก่พระองค์ แต่ว่าการจะ
ให้โลมกัสสปลคาบสมาได้นั้น ต้องให้ธิดาของพระองค์เป็นผู้นำมา

ท้าวเธอจึงส่งพระธิดาจันทวดีไปเชื้อเชิญ โดยการแสดงมารยาทหญิงให้คาบสหลงใหล
เพราะการไม่สำรวมอินทรีย์ของคาบส คาบสจึงตกเป็นทาสของคัมภีร์ที่พระธิดาช่วยชวน แล้ว
ชวนกันเข้าพระนครเพื่อประกอบพิธีบูชาขัณฺฑิณี

ประชาชนชาวพระนครทราบข่าวต่างพากันโจษจันไปทั่วว่า ฤๅษีผู้ทรงพรคดียังพ่ายฤทธิ์อิศริ
ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ สมณะและพราหมณ์ตลอดทั้งฝั่งสมุทรล้วนมีกำลัง แต่ที่มีกำลังมากกว่า
นั้นหลายเท่านักคือสตรีที่สวยงามและฉลาด เพราะเจ้าหญิงจันทวดีสามารถใช้ความสวยหล่อโลมกัสสปล
คาบสผู้มีญาณตบะสูงส่งมาได้ เพื่อประกอบพิธีบูชาขัณฺฑิณีตามที่พระบิดาประสงค์

การประพฤติพรหมจรรย์

การประพฤติพรหมจรรย์ คือ ความประพฤติประเสริฐล้ำเลิศ ที่ถือว่าเป็นประพฤติที่
ประเสริฐล้ำเลิศเพราะบาป มลทิน คือความตระหนี่ไม่มีและเพราะพอกพูนเมตตาคารม

การประพฤติประเสริฐล้ำเลิศเพราะปราศจากบาป มลทิน คือความตระหนี่ ฯลฯ และ
เพราะพอกพูนเมตตาคารม

ข้อปฏิบัตินำไปสู่การประพฤติประเสริฐ เมื่อรวบรวมแล้วได้ดังนี้ คือ ทาน การให้ เวชยาวิจจะ
การชวนช่วยเหลือคนอื่น อาสาสมัคร การรักษาศีล ๕ ถือเป็นพรหมจรรย์แห่งโลกธาตุ พรหมวิหาร
๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา เมถุนวิริติ การงดเว้นจากเมถุนธรรม สทวารสันโดษ
ยินดีเฉพาะภรรยาของตนเอง วิริยะ ความเพียร อุโบสถศีล และอริยมรรคมีองค์ประกอบ ๘
ประการ และศาสนา ธรรมเทศนา และอภิชัยคือการประพฤติทางใจ โดยสรุปการประพฤติ
พรหมจรรย์ก็คือการทำงานที่ไม่มีโทษ หรือการประพฤติที่ไม่เกิดโทษ ทุกข์ (อนวัชชกรรม) การ
งดเว้นจากบาปความชั่วทุกอย่างทุกประการ (บาปวิริติ) การสำรวมจากการเสพคัมภีร์น้ำเมาคือสุราเมรัย
และของมีเมาทำให้เกิดความประมาททุกชนิด (มัชชสัจญฺญมะ) ความเพียรเผากิเลส (ตบะ) และ
ความอดทนทั้งความอดกลั้นด้วย (ขันติ)

การประพฤติพรหมจรรย์ จึงเป็นหลักการปฏิบัติของผู้ที่ได้ไต่เต้ามาตามลำดับ ใครก็ตามที่
เริ่มปฏิบัติมาตั้งแต่ข้อแรกได้ชื่อว่า มีพื้นฐานมั่นคงแล้ว เป็นการปรับพื้นจิตใจให้แน่นหนามั่นคง

รองรับงานสละละกิเลสได้ การปฏิบัติตามหลักมงคลสูตรที่ผ่านมาทั้งหมดถือว่าผู้ปฏิบัติได้รับผลทางโลกิยธรรมสมบูรณ์ครบถ้วน ได้เริ่มต้นชีวิตปรุงจิตใจตน การประพฤติพรหมจรรย์จึงเป็นการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตที่สำคัญที่สุดเพื่อก้าวย่างเข้าสู่โลกุตรธรรม เหนือโลก คืออยู่นอกเหนือกระแสโลกธรรม ๘ ประการ เตรียมการเพื่อการรู้หรือริยสังจะ การเว้นจากเมถุน การเสพกาม และการบำเพ็ญสมณธรรม คือ สมณะและวิปัสสนาจึงเป็นพรหมจรรย์ เหตุกำจัดกิเลสให้ขาดจากจิตสันดานโดยไม่เหลือในโอกาสต่อไป จัดเป็นโลกุตรธรรมส่วนเหตุ

การเห็นอริยสัง

การเห็นอริยสัง หมายถึงการเห็นด้วยการรู้ เรียนรู้ เชื่อว่ารู้เห็นอริยสัง ๔ คือ

- ทุกข์
- สมุทัย
- นิโรธ
- มรรค

ดังนั้น การรู้หรือริยสัง ๔ จึงต้องรู้ครบถ้วนตามกระบวนการ ซึ่งต้องประกอบด้วยญาณทั้ง ๓ ประการ ๑๒ รอบนี้ โดยเฉพาะการรู้หรือริยสังญาณข้อที่ ๓ คือ กตญาณ ตามลำดับแผนภูมิ

สังขญาณ	กิจจญาณ	กตญาณ
- ทุกข์มีจริง	- ทุกข์ควรกำหนดรู้	- รู้ว่าได้กำหนดรู้ทุกข์แล้ว
- สมุทัยเหตุให้ทุกข์เกิดมีจริง	- สมุทัยจำเป็นต้องละให้เด็ดขาด	- รู้ว่าได้ละสมุทัยแล้ว
- ทุกข์ดับหมดสิ้นได้	- ควรศึกษาการดับทุกข์	- รู้ว่าทุกข์ดับแล้ว
- มรรค ๘ คือข้อปฏิบัติให้ทุกข์ดับสิ้นได้จริง	- ควรทำมรรค ๘ ให้เกิด (มรรคภาวนา)	- รู้ว่าได้ปฏิบัติตามมรรควิธีทั้ง ๘ ได้แล้ว

การทำพระนิพพานให้แจ้งหมายถึงการเห็นหรือการบรรลุถึงพระนิพพาน เมื่อคนได้รู้เห็นอริยสัง ๔ ประการครบถ้วนตามกระบวนการ ในญาณทั้ง ๓ คือ สังขญาณ กิจจญาณ และกตญาณ การทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานนั้นได้แก่ การเจริญมัคคสังจะให้บริบูรณ์ เป็นมัคคสมังคิ กำจัดกิเลสวะได้เด็ดขาดด้วยอำนาจอริยมัคคปัญญาที่ว่าทุกข์ดับแล้ว เพราะละสมุทัยได้ การละสมุทัยได้เพราะว่าได้ปฏิบัติตามมรรควิธี ๘ ประการได้นั่นเอง จึงบรรลุนิพพาน กิเลสดับหมดสิ้น

โลกุตรธรรมส่วนผล คือ

- จิตตั้งมั่นไม่หวั่นไหวในโลกธรรม
- จิตไม่เศร้าโศก
- จิตปราศจากกิเลสซึ่งเปรียบคั่งรูป
- จิตเกษม ปลอดภัย บรรลุถึงความสุขอย่างยิ่ง นตฺถิ สนฺติ ปรี สุขํ ความสุขยิ่งกว่า

ความสงบไม่มี

เห็นแจ้งพระนิพพาน

นิพพานมี ๒ อย่าง คือ

๑. สอุปาทิเสสนิพพาน คับกิเลสมีรูป นาม ยังมีชีวิตอยู่
๒. อนุปาทิเสสนิพพาน คับกิเลสด้วย เสียชีวิตแล้วด้วย ไม่มีรูปนาม^{๖๕}

ภาวะของพระนิพพาน

- พระนิพพานไม่เร่าร้อน ไม่เศร้าโศก หลุดจากเครื่องร้อยรัด คือ กาม ภพ ทิฏฐิ อวิชชา ไม่อินทรีย์ร้ายไม่เวียนว่ายตายเกิดอีก พ้นจากเครื่องข้อง คือบุญและบาป ไม่แสวงหากามอีกต่อไป
- นิพพานัง ประระมัง สุขัง นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง เพราะไม่มีกิเลสรมเร้าทำร้าย
- นิพพานัง ประระมัง ะทันติ พุทธา พระพุทธเจ้าตรัสว่า นิพพานเป็นธรรมที่ยอดเยี่ยมที่สุด^{๖๖}
- นิพพานสงบกิเลส ความสุขจากที่ไหน ๆ ก็ไม่เท่ากับความสุขจากนิพพาน เกิดจาก

ความสงบ

- นิพพาน คือ การดับทุกข์ การดับทุกข์เสียได้เป็นความสุข คนที่ไม่มีมีความสุขเพราะละเหตุให้เกิดทุกข์ไม่ได้ นิพพานเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของมนุษย์ เป็นจุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา ผู้เข้าสู่พระธรรมวินัยนี้จะต้องปฏิบัติเพื่อไปยืนอยู่ ณ จุดนี้ให้ได้ ซึ่งถือว่าเป็นสภาวะที่สุขสบายที่สุดเพราะเป็นสภาวะของผู้ดำรงอยู่ ณ จุดคือนิพพาน เขาจึงเป็น
 - ผู้คงที่
 - ผู้ไม่หวั่นไหวในโลกธรรม
 - ผู้ไม่เศร้าโศก

^{๖๕} พ.อิตติ. ๒๕/๒๒๒/๒๕๘.

^{๖๖} พ.บ. ๒๕/๒๔/๕๐; ๒๕/๒๕/๔๒.

- ผู้มีจิตใจบริสุทธิ์ปราศจากกิเลส

- ผู้มีจิตประสบพบสุขอันเกษม

- ผู้ที่บรรลุนิพพานแต่ยังดำรงชีวิตอยู่จะเป็นผู้สงบ ไม่กล่าวร้าย ไม่คิดร้าย ไม่ทำร้าย ต่อใคร ๆ มีใจคงที่ ประกอบด้วยเมตตากรุณาทั้งแก่มิตรและคนที่ตั้งตัวเป็นศัตรู ในความคิดมีแต่ ต้องการให้สรรพสัตว์มีความสุขทุกทั่วหน้า จะมีชีวิตอยู่อุทิศตนเพื่องานของสังคม เพื่องานของโลก ช่วยเหลือสังคมเท่าที่สามารถจะช่วยให้

นิพพานจึงเป็นมงคลอันสูงสุด เพราะผู้ที่เข้าสู่สภาวะนี้ไม่มีความเห็นแก่ตัว ไม่ฉกฉวยเอา ประโยชน์ของสังคม ประโยชน์ของแผ่นดิน ประโยชน์ของโลกไปเป็นของตน ในชีวิตทั้งชีวิต สร้างสรรค์ประโยชน์ต่อสังคม ต่อแผ่นดิน ต่อโลก ไม่มุ่งร้ายหมายชีวิตของใคร ๆ ใช้ชีวิตที่ สงบนิ่งไม่หวั่นไหวในโลกธรรม ไม่เศร้าโศก ไม่เสียใจ ไม่มีทุกข์เพราะเหตุให้ทุกข์เกิดได้แล้ว มีจิตบริสุทธิ์ผุดผ่องจิตใจเป็นนิพพาน จึงจัดเป็นมงคลสูงสุดของชีวิต นิพพานัน ปรมฺ สุขํ นิพพาน มีสุขอย่างยอดเยี่ยมเพราะว่าไม่มีอะไรยึด ไม่มี ความอยากอะไร ๆ เพราะไม่แส้ไปหาเหตุอีก ดังที่ กล่าวว่

ทุกข์มีเพราะยึด

ทุกข์ยึดเพราะอยาก

ทุกข์มากเพราะพลอย

ทุกข์น้อยเพราะหยุด

ทุกข์หลุดเพราะปล่อย^{๘๐}

นิพพานคือการว่างจากกิเลส อะไรว่างจากกิเลสคือจิตว่างจากกิเลส เมื่อจิตว่างจากกิเลส ก็เกิดปรากฏการณ์อย่างหนึ่ง คือ

จิตไม่หวั่นไหวในโลกธรรม

จิตไม่เศร้าโศก

จิตปราศจากทุกข์

จิตมีความเกษม ปลอดภัย สุขสบาย

ทั้ง ๔ อย่างนี้เป็นผลจากการบรรลุนิพพานทั้งสิ้น จะไม่ขออธิบายลักษณะขององค์คุณ เหล่านั้นเนื่องจากนิพพานได้แสดงผลของสิ่งเหล่านี้ครบถ้วนแล้ว ซึ่งผู้บรรลุนิพพานเห็นได้ด้วยตนเอง ตรงนี้เองที่กล่าวว่ นตฺถิ สนฺติ ปริ สุขํ

^{๘๐} พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), อนุทินธรรมะ, (กรุงเทพฯ ฯ : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๕), หน้า ๑๒๑.

บทที่ ๔

การประยุกต์หลักธรรมในมงคลสูตรกับการพัฒนา

การพัฒนาประเทศที่ผ่านมาเป็นเวลาสี่ทศวรรษ เราพัฒนาเศรษฐกิจจนลุ่มพัฒนาจิตใจของคนถึง ๖ แผน ตั้งแต่แผนที่ ๑ - ๖ พ.ศ. ๒๕๐๔ - ๒๕๓๔ ผลของการพัฒนาทำให้เรามีอาคารใหญ่โตสูงหลายสิบชั้น มีถนนหนทางทั่วถึงเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายไฮแมลงมุม มียานพาหนะนานาชาติขยับไขว่ไปทั่ว โรงงานอุตสาหกรรมผุดขึ้นดั่งดอกเห็ด สถานศึกษาชั้นสูงมีมากมาย ทุกภาคภาคหลายสถาบัน การพัฒนาได้ผลสำเร็จแล้วตามคำนิยามว่า

การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม หมายความว่า การขยายกำลังการผลิตของชาติทุกระดับทั่วทุกท้องถิ่น การแจกแจงรายได้อย่างเป็นธรรม การรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ การทำให้ดีขึ้นโดยทั่วถึงและทัดเทียมกัน ซึ่งภาวะการศึกษา อนามัย ที่อยู่อาศัย โภชนาการและสวัสดิการอื่นของประชาชน ตลอดจนกิจการที่เกี่ยวข้องกับการนี้^๑

เมื่อมองดูอย่างผิวเผินก็พูดได้ว่า ประเทศไทยได้เข้าสู่ยุคแห่งการเจริญอย่างผิดหูผิดตา แต่ต้องแลกกับป่าไม้แร่ธาตุที่หมดไป น้ำในแม่น้ำลำคลองที่เน่าเสีย ความยากจนเรื้อรังแค้นยังคงเหมือนเดิม แม้อถนนหนทางเพิ่มมากมายแต่การจราจรไม่เรียบร้อย คนไม่เคารพกฎกติกา ไม่มีวินัย จราจรอุบัติเหตุเกิดขึ้นสูง ความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินมีปัญหา อาชญากรรมแพร่หลาย การคอร์รัปชันยังคงดำเนินไปอยู่ ความเสื่อมโทรมทางวัฒนธรรม ค่านิยมบริโภคฟุ้งเฟ้อ ปัญหาทางเพศ อบายมุขแผ่ไปทั่วแผ่นดินมลภาวะปกคลุมทุกองศาเช่นนี้เรียกว่า เศรษฐกิจดีครบครัน สลายชุมชนมีปัญหากการพัฒนาไม่ยั่งยืนเพราะ

๑. ได้ทำลายสิ่งดี ๆ ทางด้านศาสนาวัฒนธรรมประเพณี ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเกือบหมด
๒. ได้ระบายของเสียที่เกิดจากการพัฒนาภาคอุตสาหกรรม ให้แก่ชุมชนและสังคมมากมายมหาศาล

^๑ฝ่ายวิชาการ, พระราชบัญญัติพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, (กรุงเทพฯ : สกยบักส์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕๗.

๓. ประชากรเพิ่มมากขึ้น ปัญหาในข้อ ๑ และข้อ ๒ ก็เพิ่มมากขึ้นเป็นเงาตามตัว เนื่องจากการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน

การพัฒนาที่ท้าทายต่อการอยู่รอดของระบบเศรษฐกิจ และความมั่นคงของสังคมไทย ในอนาคตคือ "การพัฒนาคน" ซึ่งหมายถึงการพัฒนาคุณภาพและสมรรถนะของคนให้สามารถมีความริเริ่มสร้างสรรค์ เพื่อเพิ่มขีดความสามารถของชุมชน สังคมและประเทศชาติ

การพัฒนาประเทศไทยในอนาคต ๒๐ ปี มีจุดมุ่งหมายมุ่งเน้นการแก้ปัญหาความยากจน และยกระดับคุณภาพชีวิตของคนส่วนใหญ่ของประเทศ ให้เกิด "การพัฒนาที่ยั่งยืนและความอยู่ดีมีสุขของคนไทย" และสร้างค่านิยมร่วมให้คนไทยตระหนักถึงความจำเป็น และปรับเปลี่ยนกระบวนการคิดทัศนคติและกระบวนการทำงาน โดยยึด "ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง" เป็นปรัชญานำทางให้เอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงระบบบริหารจัดการประเทศแนวใหม่ที่มุ่งสู่ประสิทธิภาพ และคุณภาพและก้าวตามโลกได้อย่างรู้เท่าทัน

เครื่องมือที่สนับสนุนส่งเสริมการพัฒนาคคน โดยการเน้นไปที่ศักยภาพการศึกษาและสาธารณสุข พัฒนาสภาพแวดล้อมของสังคมให้เอื้อต่อการพัฒนาคนและคุณภาพชีวิต คือ หลักธรรมในมงคลสูตรเป็นหลักการที่สนับสนุนส่งเสริมการพัฒนารอบด้าน ซึ่งจะศึกษาได้ในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

๑. การพัฒนาคน

หากเราถือว่าการพัฒนาคนที่ถูกต้อง คือการพัฒนาด้วยการศึกษาแล้ว มงคลสูตรนี้แหละ เป็นแม่แบบของการศึกษาที่แท้จริง หากจะถือเอาตามหลักปรัชญาของการศึกษาของไทย ที่ได้กำหนดขึ้น โดยคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษาที่ว่า "การศึกษาที่พึงประสงค์จะต้องเป็นการศึกษาที่เสริมสร้างความรู้ ความคิดความเข้าใจชำนาญ รู้จักตนเอง เข้าใจตนเอง เข้าใจสังคม เข้าใจสิ่งแวดล้อมที่ตนอยู่อาศัย เพื่อให้สามารถครองชีวิตและสังคมให้ดีขึ้นได้อย่างกลมกลืนกับธรรมชาติ" ถ้าการศึกษาของสังคมดำเนินการตามปรัชญาการศึกษานี้ มงคลสูตรก็สามารถสนองความต้องการตรงนี้ได้ เพราะมีหลักการปฏิบัติอยู่พร้อมมูลแล้ว

มงคลสูตรนั้น มีหลักธรรมที่ถือว่าเป็นรากฐานของการศึกษา คือ

- การไม่คบคนพาล
 - การคบบัณฑิต
 - การเข้าหา พบเห็นสมณะ
 - การฟังธรรม จากสมณะ
 - การสนทนาธรรม กับสมณะ
- } จริยศึกษา

- การเป็นผู้ได้สดับรับฟังมาก
 - การเป็นผู้มีศิลปะ
 - การเป็นผู้มีวินัยศึกษาคีแล้ว
- } พุทธศึกษา

การศึกษาตามแนวมงคลสูตรนี้ เป็นการศึกษาที่พยายามเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้ศึกษา ให้ดำเนินไปในทางที่น่าปรารถนา ไม่เป็นอนาถของสังคม มีคุณภาพชีวิตมีความสุขได้อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี ระบบที่เมืองและชุมชนน่าอยู่ สังคมที่มีการศึกษาเป็นสังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ และเกิดศักยภาพ ๕ ประการคือ

๑. มีความรู้ดี
๒. มีความสามารถดี
๓. มีความประพฤติดี
๔. มีหน้าที่ดี
๕. มีสังคมดี

๒. การมีศิลปะ (ฝีมือแรงงาน)

มงคลสูตรกล่าวถึงการเป็นผู้มีศิลปะว่าเป็นผู้สามารถในการประกอบการด้านต่าง ๆ สามารถนำไปประกอบอาชีพได้ ดังนั้นพระพุทธรศาสนาจึงสรรเสริญการเป็นผู้มีศิลปะในการจัดทำงานด้านต่าง ๆ มาก ในพระธรรมวินัยนี้ทรงยกย่องพระอานนท์ผู้มีความคิดออกแบบทำจีวรจนสำเร็จ และยกย่องพระมหาโมคคัลลานเถระว่ามีความสามารถในด้านนวกกรรม (การก่อสร้าง)

ศิลปะหรือศิลปะ หรือวิชาต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นงานฝีมือในปัจจุบัน วิชาเหล่านี้ก็มีความสำคัญมาก พหุสัจจะคือการได้ศึกษามากในวิชาเหล่านี้ จนกลายเป็นศิลปะคือความเป็นผู้ชำนาญประกอบการ พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญพระอานนท์เป็นทั้งพหูสูตและมีศิลปะ

มงคลสูตรกล่าวถึงการเป็นผู้มีศิลปะว่าสามารถนำไปประกอบอาชีพได้ ดังนั้น พระพุทธรศาสนาจึงสรรเสริญการเป็นผู้มีศิลปะในการจัดทำงานด้านต่าง ๆ มาก ในพระธรรมวินัยนี้ทรงยกย่องพระอานนท์ผู้มีความคิดออกแบบทำจีวรจนสำเร็จ และยกย่องพระมหาโมคคัลลานเถระว่ามีความสามารถในด้านนวกกรรม (การก่อสร้าง)

แผนพัฒนา ฯ มีนโยบายเตรียมความพร้อม และยกระดับทักษะฝีมือคนไทยให้มีคุณภาพได้มาตรฐาน ฝีมือในที่นี้ ก็คือศิลปะการจัดทำนั่นเอง การทำงานศิลปะช่างฝีมือด้านต่าง ๆ จนเป็นอาชีพได้ เรียกว่า "ศิลปินอาชีพ" ตามโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ที่เรียกว่า ศูนย์ศิลปินอาชีพ ได้บรรจุวิชาต่าง ๆ อันเป็นศิลปะในปัจจุบัน เช่น

- แผนกจักสานไม้ลายฉิด
- แผนกช่างสานย่านลิเภา
- แผนกช่างทอผ้าลายตีนจก
- แผนกช่างแกะสลักไม้
- แผนกช่างประติมากรรม
- แผนกช่างจิตรกรรม
- แผนกช่างประดิษฐ์หัว โขน
- แผนกช่างเขียนภาพลายไทย
- แผนกช่างเครื่องหนัง
- แผนกช่างผักตบชวา
- แผนกช่างปั้นตุ๊กตาชาววัง ดอกไม้ ขนมนึ่ง
- แผนกช่างตัดเย็บเสื้อผ้า และปักจักร
- แผนกช่างทาสี และชักเงา
- แผนกช่างเครื่องยนต์
- แผนกช่างเครื่องเคลือบดินเผา
- แผนกช่างเชื่อมโลหะ
- แผนกช่างทอผ้าไหม
- แผนกช่างดอกไม้ประดิษฐ์
- แผนกช่างเป่าแก้ว
- แผนกช่างปักผ้า
- แผนกช่างเครื่องเรือนไม้ เครื่องหวาย
- แผนกช่างขนมไทย
- แผนกช่างศิลปประดิษฐ์
- แผนกช่างโขนนาการ
- แผนกช่างเกษตรกรรม
- แผนกช่างผ้าบาติก
- แผนกช่างเขียนภาพสีน้ำมัน^๒

^๒ กองทัพบก, โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริเพื่อประโยชน์สุขแห่งทวยราษฎร์, (กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๓๗-๑๓๘.

ส่วนศิลปะที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา มีดังนี้

๑. สุตติ รู้เสียงสัตว์ร้องว่าดีหรือร้าย
๒. สัมมติ (สุรมติ) รู้กำเนิดภูเขา ป่าไม้ และต้นไม้
๓. สังขยา รู้การคำนวณนับเลข
๔. โยคะ รู้วิชาช่างแก้ว ช่างทอง ช่างไม้ ฯลฯ
๕. นิติ รู้วิชากฎหมาย
๖. วิเสสิกะ รู้จักวิชาเลี้ยงคนให้เป็นสิริมงคล
๗. คณิกะ รู้วิชานักขัตฤกษ์ ดาราศาสตร์
๘. คัมภีร์พะวะ รู้วิชาพินร่า ขับรื่อง เล่นดนตรีต่าง ๆ
๙. ดิกิจฉนะ รู้วิชาแพทย์
๑๐. ธนุ รู้วิชายิงธนู
๑๑. ปุราณะ รู้วิชาประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์
๑๒. อิติหาสะ รู้วิธีปรุงอาหาร
๑๓. โชติ รู้วิชาโหราพยากรณ์ โชคชะดาราาศีด้วย
๑๔. มายา รู้วิชาเล่นกล
๑๕. เหตุ รู้เหตุผล รู้ดีร้าย
๑๖. วันตุ รู้วิชาเลี้ยงช้าง ม้า วัว ควาย
๑๗. ยุทธ รู้วิชาการ
๑๘. ขาสัณฑะ รู้ขนบธรรมเนียมประเพณี
๑๙. ฉันทวิจิติ รู้วิชาแต่งฉันท กาพย์ โคลง กลอน
๒๐. หัตถลิตติ รู้วิชาเย็บปักถักร้อย
๒๑. นิรุคติ รู้ภาษาต่าง ๆ ฟังรู้ พูดได้ เขียนได้
๒๒. พุทธ รู้วิชาศาสนาต่าง ๆ ทั้งศาสนาโบราณและปัจจุบัน
๒๓. อัสสลัทธิณะ รู้วิชาดูลักษณะช้าง ม้า วัว ควาย นก
๒๔. วิริยวิริ รู้วิชาการผลิต มีความรู้วิชาชีพต่าง ๆ
๒๕. สิกขา รู้สิกขา ๓
๒๖. โมกขสาณะ รู้จักนำตน และคนอื่นให้พ้นทุกข์^๓

^๓พระธรรมธีรราชมหามุนี, มงคล ๓๘ ประการ, (กรุงเทพฯ : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๑),

๓. การเสริมสร้างสถาบันครอบครัวให้เข้มแข็ง

แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๘ มีวัตถุประสงค์ว่า พัฒนาสภาพแวดล้อมของสังคมให้มีความมั่นคง เสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวและชุมชน

แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๙ กล่าวถึงสังคมไทยที่พึงปรารถนาไว้ตอนหนึ่งว่า “สามารถรักษา สถาบันครอบครัวให้เป็นสถาบันหลักของสังคมที่เป็นฐานการพัฒนาชุมชน”

ในมงคลได้กล่าวถึงการปฏิบัติหน้าที่ของคนในครอบครัวว่า หากใครได้ปฏิบัติตามมงคล แล้วจะก่อเกิดความดีความงามสูงสุด (มั่งคั่งละมุดตะมั่ง) กลายเป็นสังคมเอื้ออาทรและสมานฉันท์ เพราะรากฐานที่สำคัญที่สุดของการดำรงชีวิตคือครอบครัว ซึ่งประกอบด้วยมารดาบิดา ภรรยาสามี และบุตรธิดา ดังปรากฏในมงคลสูตรว่า

มาตาปิตุอุปัฏฐาน์

การบำรุงบิดามารดา

บุตฺตทวารุสฺส สงฺคโห

การสงเคราะห์บุตรและภรรยา

อนากุลา จ กมฺมมฺตา

การทำงานไม่อาชุลย

จากการศึกษาปัญหาต่าง ๆ ผู้วิจัยเข้าใจว่าปัจจุบันสังคมรู้จักกันไป และยอมรับว่า ปัญหาของครอบครัวเป็นปัญหาที่สำคัญถึงกับกล่าวว่า หากแก้ปัญหาคือครอบครัวได้ ปัญหาทั้งหลายเหล่านี้

เช่น

- ปัญหาความยากจน
- ปัญหายาเสพติด
- ปัญหาความรุนแรง
- ปัญหาเด็กถูกทอดทิ้ง
- ปัญหาการหย่าร้าง
- ปัญหาผู้ใหญ่ถูกล่อลวงให้อยู่ตามลำพัง
- ปัญหาคนว่างงาน
- ปัญหาผู้น้อยลบล้างผู้ใหญ่
- ปัญหาโจรผู้ร้าย
- ปัญหาการทุจริตมิฉฉาชีพ
- ปัญหาการติดเชื่อโรคภัย

เหล่านี้จะหมดไป แต่เพราะสังคมขาดการนำมงคลสูตรมาปฏิบัติอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ขาดการวางแผนครอบครัวแบบของพระพุทธเจ้า ปัญหาจึงเกิดรุนแรงต่อเนื่องยาวนาน แท้จริง มงคลสูตรทั้งพระสูตรคือนโยบายวางแผนครอบครัวที่ดีที่สุดสมบูรณ์ที่สุดในโลก หากปฏิบัติได้ตามนี้

ไม่ต้องสมบูรณ์ทั้งหมดแม้เพียงครั้งหนึ่งที่มีอยู่เพียงเท่าที่นำมากล่าวข้างบนนี้ ปัญหาของครอบครัวจะมลายหายไปจากสังคมไทยทันที ปัญหาคนชราถูกทอดทิ้ง การลบล้างไม่เคารพผู้ใหญ่ คนชราขอทานจะหมดไปเพราะมาตาปิตุภูมิฐานนี้เอง เด็กอนาถาถูกทอดทิ้ง ดิคาเสพติด ยกพวกตีกัน จะหมดไปเพราะปุตตสังกะหะความรุนแรงสัมพันธ์ภาพเสื่อมถอยคิดเชื่อ โรคร้ายจะหดหายไปเพราะ ทาริสะสังกะหะ และปัญหาความยากจนจะหดหายไปเพราะ อนาถุตา จะ กัมมันตา ทำไมจึงกล่าวเช่นนั้น มีผลจากการวิจัยออกมาเรื่องหนึ่ง คือเรื่องสิ่งที่สังคมไทยขาดหายไปและทำอะไรจึงจะได้กลับคืนมา สวนดุสิตโพลโดยสถาบันราชภัฏสวนดุสิตได้ทำการสำรวจความเห็นของสมาชิกในครอบครัวที่อาศัยอยู่ในอำเภอเมืองของ ๑๕ จังหวัดทั่วประเทศ จำนวน ๑,๘๘๗ คน โดยแบ่งเป็นพ่อบ้าน ๔๔๖ คน แม่บ้าน ๖๒๕ คน ลูก+หลาน ๘๑๖ คน ผลของการสำรวจทำให้ทราบปัญหาของครอบครัวโดยรวมดังนี้

ปัญหาของพ่อบ้าน คือ ต้องทำงานหนักเครียดกับการทำงานและไม่มีเวลาให้ครอบครัว

ปัญหาของแม่บ้าน คือ ต้องทำงานหนักรายได้ไม่พอกับรายจ่าย ค่าการสังสรรค์ ไม่มีเวลาพักผ่อนหรือไปเที่ยว

ปัญหาของลูก คือ พ่อแม่ไม่มีเวลาให้ พ่อแม่ไม่เข้าใจ พ่อแม่ไม่รัก ไม่มีเงินจ่ายอย่างพอเพียงหรือตามที่ต้องการ

สาเหตุของการทะเลาะกันในครอบครัว พ่อบ้านกล่าวว่า เกิดจากการเครียดจากงาน แม่บ้านไม่เข้าใจกัน แม่บ้านจู้จี้บ่นเอาแต่ใจ ครอบครัวเป็นหนี้ แม่บ้านกล่าวว่า สามียอมรับผิดชอบปฏิบัติตัวไม่ดี ไม่เข้าใจกัน รายได้ไม่พอกับรายจ่ายเป็นหนี้ ลูก+หลานกล่าวว่าพ่อแม่ไม่มีเวลาให้ลูกหลาน พ่อแม่ไม่รัก พ่อแม่ไม่เข้าใจ พ่อแม่ไม่มีเงินให้จ่ายอย่างเพียงพอ เมื่อถามว่าทำอะไรจึงจะทำให้ครอบครัวมีความสุข พ่อบ้านตอบว่าทุกคนต้องปฏิบัติตามหน้าที่ของตน ทุกคนต้องมีความรับผิดชอบต่อตนเองและครอบครัวตามหน้าที่ที่มี อย่าสร้างปัญหา ต้องไม่ทะเลาะกัน แม่บ้านต้องไม่บ่นจู้จี้จุกจิก แม่บ้านตอบว่าทุกคนต้องช่วยกันทำงานบ้านอย่าทำตัวเกะกะเกรเดหวไหล อย่าสร้างปัญหา อย่าเครียดกับงาน อย่าทะเลาะกัน ลูกและหลานตอบว่าพ่อแม่ต้องไม่ทะเลาะกันทุกคนต้องพยายามเข้าใจกัน พ่อแม่ต้องให้เวลากับลูก

การแก้ปัญหาดตามที่กล่าวมานี้ คือทุกคนต้องปฏิบัติตามหน้าที่ของตนตามที่ตนมี หากทุกคนได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนโดยไม่บกพร่อง ทุกคนตระหนักว่าตนมีหน้าที่อะไรแล้วดำเนินการตามหน้าที่ทั้งหน้าที่ต่อครอบครัว หน้าที่ต่อสังคม แม้จะผิดพลาดพลั้งเผลอบ้างสังคมก็ให้อภัยขอให้สังคมรู้ว่าท่านได้ทำหน้าที่เต็มศักยภาพที่มีอยู่แล้ว ปัญหาของครอบครัวไทยที่ขาดไปตรงนี้เราสามารถนำมางมกลสูตรมาพัฒนาปรับปรุงแก้ไข พุคให้ชัดเจนคือเราป้องกันไม่ให้เกิดปัญหานี้ขึ้น โดยใช้หลักธรรมมงคลสูตร

มงคลสูตรกล่าวไว้อย่างชัดเจนในตอนที่ว่าด้วยหน้าที่ ๒ อย่าง คือ หน้าที่ต่อครอบครัว และหน้าที่ต่อสังคม ขอให้เรานำปัญหาดังกล่าวมาพิจารณาร่วมกับมงคลสูตร

ปัญหาการทำงานหนักเป็นปัญหาที่สอดคล้องต้องกันทั้งของพ่อบ้านและแม่บ้าน การทำงานหนักหรือเบามีอะไรเป็นมาตรวัด มหาตมะ คานธี นักการเมืองผู้ยิ่งใหญ่ของอินเดียได้กล่าวไว้อย่างน่าฟังว่า อะไรคือความสุขหรือความทุกข์มันอยู่ที่ความพอใจต่างหาก ความทุกข์ยากแสนสาหัสในสายตาของคนอื่น แต่สำหรับบางคนก็ตามถึงภาระหน้าที่ที่ตนต้องทำ เช่น ทหารที่บาดเจ็บจากสงครามเขาคำนึงถึงอย่างเดียว คือ การต่อสู้และตายเพื่อมาตุภูมิเป็นเกียรติเป็นการเสียสละเป็นการทำหน้าที่ที่ยิ่งใหญ่ การบาดเจ็บและเสียชีวิตไม่ได้สร้างความทุกข์แก่เขาเลย กลับมีความสุขใจเสียอีก

การทำงานหนักจึงไม่สำคัญ ที่สำคัญอยู่ที่การอดทน ความเพียร การแบกรับภาระของการเป็นผู้นำ พ่อบ้านแม่บ้านเป็นผู้นำของครอบครัวจะจู้จี้บ่นว่างานหนักไม่ได้ ไม่ใช่วิสัยของผู้นำ ต้องยอมรับภาระที่ตนสร้างขึ้นจากการสถาปนาครอบครัวมงคลสูตรข้อที่ว่าด้วยความอดทน ให้อดทนต่อความลำบากตรากตรำ อดทนต่อความร้อนความหิวกระหาย อดทนต่อความเจ็บใจ การคำว่าเสียสติทางกายเสียคแทงใจ และต้องแบกภาระการทำงานตามมงคลข้อว่าด้วยการทำงานไม่ให้คั่งค้าง และการทำงานที่ไม่มีโทษ ปัญหารายได้ไม่พอกับรายจ่ายครอบครัวมีหนี้สินแก้ปัญหาได้โดยใช้มงคลข้อว่าด้วยสันโดษ จ่ายเงินตามที่ได้จ่ายตามที่มี จ่ายตามกำลังเงินตามความสามารถ อย่าจ่ายตามความอยากต้องการของอำนาจหรือกระแสแห่งศรัทธา ต้องรู้จักตัวเองไม่ตามกระแสแรงโหมกระพือของสื่อโฆษณาของคนมีเงิน ต้องไม่คบคนพาล ต้องคบบัณฑิตเข้าหาสมณะ ต้องอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม ต้องประพฤติธรรมบำเพ็ญตบะไม่ประมาทตลอดเวลา ต้องศึกษาเรียนรู้ตลอดชีวิต แสวงหาวิชา มีศิลปะในการทำงานไม่ทำงานคั่งค้างอาภูล ทำงานไม่ให้เกิดโทษต่อตัวเองต่อสังคม ปัญหาจู้จี้บ่นทะเลาะกัน ต้องใช้มงคลข้อว่าด้วยวาจาสุภาพิตเป็นแกนในการแก้ปัญหา อันที่จริงการทะเลาะกันเริ่มที่คิด คิดไม่ดีคิดชั่วต้องใช้มงคลตั้งแต่ข้อว่า อเสวนา จ พาลานํ ไม่คบคนพาล หากคบคนพาลจะให้เห็น ได้ยินและมีทัศนคติที่ไม่ดี มีความคิดว่าการทะเลาะเป็นเรื่องธรรมดาของสามีภรรยาเหมือนลิ้นกับฟัน ได้ยินแต่เสียงไม่ดี คำพูดหยาบคายคำทอเป็นตัวอย่างที่ไม่ดี ทำชั่วทางกายทุบตีตะต่อยประหารกันด้วยศัสตราวุธ ต้องคบบัณฑิตผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญามีเหตุผล พุคฺติ ลิตฺติ ทำดี ต้องคบหาสมณะผู้มีกาวจาสงบสำรวมไตรทวาร ต้องอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม คือ สถานที่ที่มีการทำบุญตามหลักการทำบุญ ๑๐ ประการ คือ

ทานมัย การให้ การให้สิ่งของ การให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์เป็นธรรม การให้อภัยไม่ถือโทษโกรธซึ่ง อาฆาตจองเวรต่อกัน

ศีลมัย ไม่เบียดเบียนประทุษร้ายชีวิต ไม่เบียดเบียนทรัพย์สิน ไม่เบียดเบียนเกียรติศักดิ์ศรีของมนุษย์ ไม่เบียดเบียนสัจจะของสังคม ไม่เบียดเบียนปัญญาวิมุติ ไม่มีโอหังใจเร็ว ชีปะคหมคสติ คนชั่วไม่มีสติปัญญาฆ่าได้แม้กระทั่งพ่อแม่

ภาวนามัย สร้างสุขทางใจมุ่งให้เกิดคุณภาพจิต มีเมตตา กรุณา กตัญญูกตเวที มีสัมมาศีลสุจริต มีระเบียบวินัย เอื้ออาทรรู้จักสงเคราะห์อนุเคราะห์คนอื่น ไม่เกี่ยวข้องกับอบายมุขทุกชนิด มีสมรรถภาพจิต ใฝ่รู้ คิดเป็น ทำเป็น ขยันหมั่นเพียร พึ่งตนเอง มีสำนึกสาธารณะ คุณภาพจิต มีความสุขเกิดจากใจที่มั่นคงไม่หวั่นไหวในลาภ ยศ สรรเสริญ สุขเสื่อมลาภเสื่อมยศ นินทาและทุกข์ มีสมาธิดี สงบ แจ่มใสสำเร็จ สันโดษพอใจสิ่งที่มียินดีสิ่งที่ได้

เวยยาวัจฉมัย การชวนช่วยช่วยเหลือเอื้ออาทร เอื้อเฟื้อ เอื้ออาทร อาสาสมัครช่วย โดยมีน้ำใจ โดยไม่ต้องรอการร้องขอความช่วยเหลือ

อปเจยณมัย การประพฤติดื้อนื้อมต่อกัน อย่าลืมน้ำสามิ-ภรรยาเป็นบ่อบุญของกัน และกันต้องเคารพต้องเชื่อฟังกัน ต้องให้เกียรติกัน ต้องเข้าใจกัน ต้องเห็นใจกัน ต้องเอาอกเอาใจกัน

ปัตติทานมัย การมอบบุญความดีให้กัน มอบแต่สิ่งดีดี ทำแต่สิ่งดีดี พูดแต่เรื่องดีดี มีไมตรี คือเมตตาปรารถนาให้มีสุขความเจริญก้าวหน้า

ปัตตานุโมทนามัย การอนุโมทนาบุญความดีที่คนอื่นทำ ต้องทำความดีให้แสดงความยินดีต่อกัน

ธรรมสวนามัย การฟังธรรมบ่อยจะทำให้รู้บาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ จะได้ละบาปโทษสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ทำบุญคุณความดีที่มีประโยชน์ ฟังบ่อย ๆ ฟังประจำ จะเข้าใจแจ่มแจ้งชัดเจนส่องสว่างกลางใจคือปัญญาอรอบรู้

ธรรมเทศนามัย การแสดงธรรมชี้แจงผิดชอบชั่วดี ให้ละผิดละชั่ว ทำดีทำชอบกัน ด้วยเหตุผล

ทิฏฐุชกรรม การทำความเข้าใจให้ตรง การรู้เหตุ รู้ผล รู้ตน รู้ประมาณกาลเวลา รู้ชุมชน รู้บุคคล รู้เขา รู้เรา หมกปัญหาเพราะมีปัญหาที่เกิดจากการฟังธรรม ปัญญาไม่ไว้แก้ปัญหา ไม่แก้ปัญหาคด้วยอำนาจกิเลส^๔

ปัญหาที่เกิดขึ้นในครอบครัวล้วนแล้วเกิดจากสิ่งแวดล้อม หากเราพัฒนาสิ่งแวดล้อมให้ดี ถูกต้องปัญหาจะหมดไป ในมงคลสูตรเน้นสิ่งแวดล้อม ๒ อย่าง คือ สิ่งแวดล้อมภายนอกและ สิ่งแวดล้อมภายใน

^๔ที่.ปา. ๑๑/๒๒๘/๓๓๐.

- สิ่งแวดล้อมภายนอก คือ คน วัตถุ สิ่งของ ธรรมชาติที่สำคัญที่สุด คือ คน
- สิ่งแวดล้อมภายใน คือ คุณธรรม คุณภาพของจิตที่สำคัญที่สุด คือ ปัญญา

ปัญหาในครอบครัวประเภทเดียวกันที่นำมากล่าวในที่นี้ สามารถนำหลักการในมงคลสูตร มาแก้ได้ทั้งหมด

ดังนั้นการนำหลักมงคลสูตรมาพัฒนาครอบครัว เพียงหลักการพัฒนาสิ่งแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกดังที่กล่าวมาปัญหาในครอบครัวก็จะหมดไป ครอบครัวเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน เมื่อครอบครัวหมดปัญหาชุมชนก็หมดปัญหา ชุมชนหมดปัญหาสังคมก็หมดปัญหา สังคมหมดปัญหาชาติบ้านเมืองประเทศก็หมดปัญหา เมื่อปัญหาหมดไปได้ชื่อว่า ทุกข์หมดครอบครัวก็อบอู่ชุมชนก็เข้มแข็งพึ่งตนเองได้ สังคมและชาติมั่นคงประชาชนมั่งคั่งตามวิสัยโลกิยะ หากทุกคนดำเนินวิถีชีวิตต่อไปตามหลักโลกุตระก็จะหมดปัญหาหมดทุกข์โดยสิ้นเชิง การพัฒนาตามหลักมงคลสูตรผลที่หวังสูงสุด คือ การขจัดทุกข์ ทุกข์หมดไปอย่างสิ้นเชิง

การแก้ปัญหาของครอบครัว มงคลสูตรเน้นที่สัมพันธภาพในครอบครัวเป็นเรื่องเร่งด่วน ควรกระทำเพราะครอบครัวเป็นสถาบันที่สำคัญเป็นหน่วยแรกของชุมชนและสังคม หากครอบครัวไม่มั่นคงชุมชนก็ไม่มั่นคง สังคมก็ไม่มั่นคง ประเทศชาติก็ไม่มั่นคงด้วย

การสร้างสัมพันธภาพที่ดีที่สุด คือ การปฏิบัติตามหน้าที่ คนในครอบครัวต้องรู้ว่าในขณะที่นั้นมีหน้าที่อย่างไร เป็นพ่อต้องปฏิบัติหน้าที่ของพ่อ เป็นแม่ต้องปฏิบัติหน้าที่ของแม่เป็นลูกต้องปฏิบัติหน้าที่ของลูก เป็นสามีต้องปฏิบัติหน้าที่ของสามี เป็นภรรยาต้องปฏิบัติหน้าที่ของภรรยา การปฏิบัติตามหน้าที่นี้แหละคือการปฏิบัติธรรม ทุกคนต้องมีสามัคคีธรรม ผัวพร้อมเมียเพียง ผัวตัดเมียแบ่ง ผัวแกงเมียปิ้ง ผัวมัดหิ้งเมียกวาดไต้ถุน ผัวไปค้าเมียนั่งขาย ผัวทำบุญเมียอนุโมทนา ผัวตายเมียทำบุญอุทิศให้ ชีวิตอย่างนี้เรียกว่าชีวิตที่สมเสมอกันเป็นสมชีวิ หรือ สมชีพสมธรรม^๕

พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงการปฏิบัติหน้าที่ เพื่อสร้างสัมพันธภาพที่ดีต่อกันในครอบครัวไว้ดังนี้

๑. หน้าที่ของพ่อแม่ที่มีต่อลูก

- ๑.๑ ห้ามปรามปกป้องกันลูกออกจากความชั่ว
- ๑.๒ เอาใจใส่ดูแลฝึกอบรมให้ตั้งอยู่ในคุณธรรมอันดี
- ๑.๓ ส่งเสริมส่งเสริมให้ศึกษาวิชาการยิ่ง ๆ ขึ้นไป
- ๑.๔ เป็นธุระจัดหาคู่ครองให้
- ๑.๕ มอบทรัพย์สินสมบัติให้ในโอกาสอันควร

^๕พระราชวรมนูณี (ประยูรค์ ปยุตโต), คำนิยมแบบพุทธ, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เทียนวรรณ, ๒๕๒๗), หน้า ๔๑.

๒. หน้าทีของลูกที่ต้องปฏิบัติต่อพ่อแม่

- ๒.๑ ท่านเลี้ยงเรามาเราก็ต้องเลี้ยงท่านตอบ
- ๒.๒ ช่วยเหลืองานธุรกิจของท่าน
- ๒.๓ ดำรงคงความดีศักดิ์ศรีเกียรติตระกูลวงศ์
- ๒.๔ ปฏิบัติตนเหมาะสมในการเป็นทายาท
- ๒.๕ เมื่อล่วงลับดับขันธืไปทำบุญอุทิศให้

๓. หน้าทีของสามีที่ต้องปฏิบัติต่อภรรยา

- ๓.๑ ยกย่องต้องให้เกียรติประกาศต่อชุมชนอย่างเหมาะสมในฐานะภรรยา
- ๓.๒ ไม่ลบหลู่ดูหมิ่นประณามหยามเหยียด
- ๓.๓ ไม่นอกใจ ไม่สมสู่สัมพันธ์ฉันท์ชู้สาวกับหญิงอื่น
- ๓.๔ มอบการดูแลบ้านเรือนให้
- ๓.๕ มอบของขวัญให้เธอบ้างในบางโอกาส

๔. หน้าทีของภรรยาที่มีต่อสามี

- ๔.๑ จัดการดูแลรักษาความสะอาดของบ้านเรือนในรื่นรมย์ใจ ภายเสมอ
- ๔.๒ สงเคราะห์ช่วยเหลือเอื้ออาทรทั้งญาติของตนและญาติของสามีเสมอกัน
- ๔.๓ ไม่นอกใจคบชู้ชู้ชาย เป็นฉาบหลายฉิ่งหญิงหลายชาย
- ๔.๔ ประหัยคอดคอมถนอมทรัพย์ เก็บรักษาทรัพย์สมบัติที่สามีมอบให้
- ๔.๕ ขยันในหน้าที่งานบ้านเรือน มีศิลป์ในการจัดการทำ

ในค่านิยมแบบพุทธ พระราชวรมุนี (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงหลักธรรมสำหรับภรรยาไว้ ๕ ข้อ คือ

- ๑. พึงเป็นผู้ตื่นก่อนนอนนอนทีหลัง เอาใจใส่คอยฟังว่าจะมีอะไรให้ช่วยทำ ประพตติแต่สิ่งทีถูกใจ พุดคำไพเราะนารัก รู้จักปรนนิบัติ ถนอมน้ำใจกัน
- ๒. คนเหล่าใด ใครก็ตามทีสามีเคารพนับถือ ก็แสดงความเคารพนับถือ เอาใจใส่ปฏิบัติสนธการต้อนรับด้วยใจเบิกบาน
 - ๑. เป็นผู้ขยัน เอาใจใส่งานบ้านทุกอย่าง เช่น งานเกี่ยวกับเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม ฉลี่ยฉวนลาดรู้จักคิดจัดทำงานเหล่านั้น ให้เรียบร้อยเหมาะสม
 - ๔. เอาใจใส่สอดส่องดูแลคนในปกครอง ภายในครอบครัว เช่น คนรับใช้ คนงาน ด้านต่าง ๆ รู้งานของเขาว่าทำได้แล้วหรือไม่เพียงใด มีใครเจ็บป่วยเป็นไข้อย่างไร เอาใจใส่รักษาพยาบาลจัดแบ่งอาหารของบริโลกเพื่อแผ่ให้ตามความเหมาะสม

๕. รู้จักประหยัดเก็บรักษาทรัพย์สินสมบัติที่สามีหามาได้ ไม่เล่นการพนัน ไม่เป็นนักดื่ม ไม่ทำลายล้างผลาญทรัพย์สินสมบัติ

เพื่อสร้างสรรค์ความสุขในครอบครัว พ่อ แม่ ลูก ต้องมีความพยายามในเรื่อง ๔ เรื่อง คือ

๑. พยายามเข้าใจกัน
๒. พยายามเอาใจใส่ต่อกัน
๓. พยายามเห็นใจกัน
๔. พยายามจริงใจต่อกัน

ข้อที่ควรระวังให้มาก คือ ระมัดระวังป้องกันครอบครัว อย่าให้ผีร้ายหกตัวเข้ามาสิงสู่ อยู่อาศัยเป็นอันตราย ผีร้ายที่ว่านี้ คือ

๑. คีตสุราเป็นอาชิลม ไม่ชอบกินข้าวปลาเป็นอาหาร
๒. ชอบเที่ยวยามวิกาล ชื่อว่าไม่รักบ้าน พ่อแม่ลูกเมียตน
๓. ชอบเที่ยวดูการแสดงโชว์ รำฟ้อน ละคร โขน ลิเก
๔. คบแต่คนชั่วมีหัวหมุ่โจร หนีไม่พ้นอาญาตราแผ่นดิน
๕. ชอบเล่นม้าพาสีกีฬาบัตร สารพัดถั่วโป ไฮโลสิ้น
๖. เกียจคร้านการทำงาน ครอบครัวใดมีทั้งสิ้นหกผี ไม่ดีเลย

ต้องแก้ปัญหาดตามหลักการ "ทางสายกลาง" มีขมิ้นบาปฎิพา หรือ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ

๑. สัมมาทิฐิ เห็นทุกข์นี้เป็นทุกข์ นี้เป็นเหตุแห่งทุกข์ นี้คือทางดับทุกข์ นี้คือข้อปฏิบัติเพื่อดับทุกข์
๒. สัมมาสังกัปปะ คิดคำริชอบ คือ คำริไม่พยายาม ไม่เบียดเบียน คำริที่จะออกไปจากกาม
๓. สัมมาวาจา ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อ
๔. สัมมากัมมันตะ งานที่ชอบธรรม
๕. สัมมาอาชีวะ ไม่ค้าขายมนุษย์ ไม่ค้าขายอาวุธ ไม่ค้าขายยาพิษ ไม่ค้าขายสัตว์เป็น ๆ

๖. สัมมาวายามะ เพียรไม่ให้บาปเกิดขึ้น เพียรละบาปที่เกิดขึ้นให้หมดไป เพียรให้นุญกุศลเกิดขึ้น เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อม

๗. สัมมาสติ ระลึกชอบ ได้แก่ ระลึกไปในกาย วาจา ธรรม ว่าไม่ใช่ตัวตน

๘. สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ จิตใจมั่นคง สงบสงัดจากกาม จากอกุศลธรรม
เข้าถึงฌานที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๔ เรียกว่า สัมมาสมาธิ

๔. เศรษฐกิจพอเพียง

แผนการพัฒนากิจการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ มุ่งมั่นพัฒนาคนโดยยึดแนวปรัชญา “เศรษฐกิจพอเพียง” ตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช มหาราช รัชกาลที่ ๙ ซึ่งพระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะที่เคร่งครัดในพระธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา พระราชดำริในเรื่องเศรษฐกิจจึงอิงอาศัยคำสอนทางพระพุทธศาสนา โดยพระองค์ได้ทรงขยายความของคำว่า “พอเพียง” เมื่อเดือนธันวาคม ๒๕๔๐ ว่า

คำว่า “พอเพียง” พอมีพอกิน พอมีพอกินก็แปลว่าเศรษฐกิจพอเพียงนั่นเองถ้าแต่ละคนมีพอมีพอกินก็ใช้ได้ ยิ่งถ้าประเทศพอมีพอกินก็ยิ่งดี พระองค์ทรงเปรียบเทียบคำว่า “พอเพียง” กับคำในภาษาอังกฤษว่า Self-sufficiency หมายถึงผลิตอะไรมีพอกินที่จะใช้ไม่ต้องไปขอขยืมคนอื่นอยู่ได้ด้วยตนเอง เป็นไปตามที่เขาเรียกว่า “ขึ้นบนขาตนเอง” แต่ว่าพอเพียงนี้มีความหมายกว้างขวางยิ่งกว่านี้อีก คือคำว่า “พอ” ก็พอเพียงนี้ก็พอแค่นั้นเอง คนเราถ้าพอใจในความต้องการมันก็มี ความโลภน้อยก็เบียดเบียนผู้อื่นน้อย ถ้าประเทศใดมีความคิดอันนี้ มีความคิดว่าทำอะไรต้องพอเพียง หมายความว่าพอประมาณ ซื่อตรงไม่โลภอย่างมาคนเราก็ออยู่เป็นสุข พอเพียงนี้อาจจะมีมากอาจจะมีของหรูหราก็ได้แต่ไม่ต้องไม่ไปเบียดเบียนคนอื่นต้องให้พอประมาณ พุคจากก็พอเพียง ทำอะไรก็พอเพียง ปฏิบัติงานก็พอเพียง”

พระบรมราโชวาทนี้ได้ส่งเสริมให้ประชาคมไทย ตระหนักในคุณค่าแห่งพระพุทธศาสนา ซึ่งจะมีประโยชน์กับประเทศไทยและชาวโลก ในโลกปัจจุบันว่าชาติบ้านเมืองจะฟื้นตัวมั่นคงยั่งยืนได้ทางเศรษฐกิจ ก็ด้วยการศึกษาปฏิบัติตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องด้วยเศรษฐกิจที่สามารถตั้งตนเองได้ ตั้งอยู่บนความพอดีพอประมาณ (มัตตัญญูตา) พอใจในสิ่งที่ตนมี (สันตุญฐิ)

การพัฒนาประเทศไทยตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จะยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงคือเศรษฐกิจแบบพอมีพอกิน เศรษฐกิจแบบนี้คือภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนไทยและ

“กองทัพบก, โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริเพื่อประโยชน์สุขแห่งทวยราษฎร์, (กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๘๘.

ภูมิปัญญาแห่งพุทธศาสนานูรณาการเข้าด้วยกัน เพราะภูมิปัญญาของสังคมไทยเป็นภูมิปัญญาที่เกิดต่อเนื่องยาวนาน เป็นภูมิปัญญาเศรษฐกิจภาคเกษตรกรรม โดยได้รับอิทธิพลการดำเนินชีวิตตามหลักคำสอนแห่งพระพุทธศาสนาซึ่งคนไทยส่วนใหญ่ปฏิบัติกันมานาน คือ หลักธรรมข้อสัน โคนั้นเอง จุดมุ่งหมายของเศรษฐกิจภาคเกษตรกรรมคือเพื่อเลี้ยงชีวิต เลี้ยงครอบครัว เลี้ยงชุมชน เลี้ยงสังคม ไม่ให้อคตอยากขาดแคลน หากเหลือก็ขายในราคามิตรภาพบ้าง ช่วยเหลือเกื้อกูลเผื่อแผ่เจือจานแบ่งกันกินแบ่งกันใช้ ดังที่กล่าวว่า “พริกเรื้อนหนือเกลือเรื้อนได้ หมูไปไก่อมา ไครมาถึงเรื้อนชานก็ต้อนรับ” การปฏิบัติเช่นนี้เข้ากันกับหลักมงคลสูตรอันเป็นตำราส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนาแบบยั่งยืนสร้างสรรค์ สังคมเอื้ออาทรสมานฉันท์ เพราะสินค้าด้านเกษตรที่เหลือกินเหลือใช้เหลือขายก็แบ่งมอบให้เพื่อนบ้านใกล้เคียงเป็นการสงเคราะห์อนุเคราะห์ เผื่อแผ่ แบ่งกันกินแบ่งกันใช้ แลกเปลี่ยนตัวสินค้า การที่คนในชุมชนปฏิบัติได้เช่นนี้ก็ถือปฏิบัติตามหลักของมงคลสูตร คือ

- เรื่องทาน
- เรื่องการสงเคราะห์ญาติ
- เรื่องการอยู่ในปฏิรูปเทศ
- เรื่องสัน โคษ
- เรื่องการประพฤติธรรม
- เรื่องการทำงานไม่มีโทษ
- เรื่องการมีศิลปะ
- เรื่องการตั้งตน ไว้ชอบ
- เรื่องการไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย

เศรษฐกิจแบบพอเพียง จึงอิงอาศัยหลักการปฏิบัติในมงคลสูตรตามหัวข้อดังกล่าวนี้ และเป็นตัวสนับสนุนการพัฒนาแบบยั่งยืนได้ นอกจากนี้แล้วยังมีหลักธรรมที่สนับสนุนเพื่อให้เศรษฐกิจแบบพอเพียงบรรลุผล โดยสมบูรณ์ ซึ่งมีข้อปฏิบัติเกี่ยวกับเศรษฐกิจตามหลักพระพุทธศาสนา ดังนี้

หลักธรรมที่เกี่ยวกับการใช้เศรษฐกิจทรัพย์

พระพุทธศาสนานอกจากจะให้ความสำคัญเสนอแนะหลักการแสวงหาทรัพย์ การใช้จ่ายทรัพย์ยังได้ให้ความสำคัญต่อทรัพย์ที่ได้มาแล้ว และได้ใช้สอยภารกิจอย่างหนึ่งจนเสร็จสิ้นแล้ว ยังได้เสนอวิธีการใช้ทรัพย์นั้นให้เป็นประโยชน์จนถึงที่สุด (ปัจจุบันเรียกกรีไซเคิล)

ในอรรถกถาธรรมบทกล่าวถึง การสนทนาระหว่างพระเจ้าอุเทนจอมชนแห่งโกสัมพีกับพระอานนท์พุทธอุปัฏฐาก เนื่องจากพระอานนท์ได้รับผ้า ๕๐๐ ผืน จากนางสนมของพระองค์ซึ่งมี

นางสามาวดีอัศจรรย์เหตุนั้นเพราะเกิดวิจิตรกิจว่า พระพุทธองค์สอนเรื่องการเสียดสแต่สาวกของพระองค์ไม่เสียดส พระพุทธองค์สอนเรื่องสันโดษแต่สาวกของพระองค์ไม่สันโดษ พระพุทธองค์สอนไม่ให้โลภแต่สาวกของพระองค์กลายเป็นอภิลภ จึงเสด็จไปหาพระอานนท์และตรัสในตอนนี้ว่าท่านผู้เจริญผ้าทั้งหลายมากเกินไปมิใช่หรือ ท่านจักเอาผ้าไปทำอะไรตั้งมากมายเพียงนี้

พระเถระ อาตมารับเฉพาะผ้าจำนวนที่ต้องการเท่านั้น ส่วนที่เหลือก็ถวายไปแก่พระภิกษุอื่น ๆ ที่มีจีวรเก่า

พระราชา ผ้าที่เก่าแล้ว ภิกษุเอาไปทำอะไร

พระเถระ ถวายภิกษุผู้มีจีวรเก่ากว่า

พระราชา ภิกษุผู้มีจีวรเก่าเมื่อได้จีวรใหม่ จะนำจีวรเก่าไปทำอะไร

พระเถระ ทำผ้าปูที่นอน

พระราชา เมื่อผ้าปูที่นอนเก่า จะนำไปทำอะไร

พระเถระ ทำผ้าปูพื้น

พระราชา เมื่อผ้าปูพื้นเก่า จะนำไปทำอะไร

พระเถระ ทำเป็นผ้าเช็ดเท้า

พระราชา เมื่อผ้าเช็ดเท้าเก่า จะทำอย่างไร

พระเถระ จักนำผ้ามาดำโคลกตะเอนแล้วผสมด้วยดินเหนียว ฉาบทาฝากุฏิ

พระราชา โอ! นำอัศจรรย์จริง ผ้าที่ถวายแก่พระคุณเจ้าไม่ได้เสียหายไปไหน

ได้นำมาทำประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ทุก ๆ ผืน จนถึงที่สุด^๕

นี่เป็นตัวอย่างหนึ่งที่พุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธวัตถุ แต่ส่งเสริมการสร้างการมีวัตถุและการใช้สอยวัตถุเพื่อการเข้าถึงธรรม เป็นการปลูกฝังอุปนิสัยการประหยัด การรู้จักใช้ประโยชน์ทรัพย์สินสมบัติให้รู้จักคิดแปลงการนำของเก่ามาใช้ใหม่ คือ การรีไซเคิลนั่นเอง

โดยข้อเท็จจริงพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นเพื่อความสุขของปวงชน พระพุทธองค์ทรงทราบความต้องการของมวลมหาชนเป็นอย่างดี เพราะพระพุทธองค์ถือกำเนิดจากชนชั้นนักปกครอง จึงได้รับการศึกษาในเรื่องเหล่านี้เป็นอย่างดีว่าทุกคนล้วนต้องการความสุข ดังพระพุทธพจน์ว่า "สุขกามานิ ภูตานิ สัตว์ทั้งหลายปรารถนาความสุข"^๖

^๕พ.ธ.อ. ๒/๘๐-๘๑.

^๖พ.ธ. ๒๕/๓๒/๕๓.

การประกาศพระพุทธศาสนามีเป้าหมายคือความสุข การอุบัติขึ้นในโลกของพระพุทธเจ้า ก็เป็นเหตุนำสุขมาให้แก่ชาวโลก (สุใจ พุทธนามรูปาโท) และความสุขของชาวโลกทั่วไปขึ้นอยู่กับเศรษฐกิจ สังคม การพัฒนาทรัพย์ (ชนวิฑฒโก) เจริญทรัพย์ และสอนไว้ตลอดสายงานของการพัฒนาใช้สอยว่า ชาวบ้านจะมีความสุขได้ด้วยเหตุ ๔ อย่าง คือ

- สุขเกิดจากการมีทรัพย์
- สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์บริโภคน
- สุขเกิดจากการไม่เป็นหนี้
- สุขเกิดจากทำงานที่ไม่มีโทษ (ไม่ให้โทษแก่ใคร ๆ)^{๑๑}

ความสุขนี้เป็นความสุขแบบโลกียะ พระพุทธองค์เห็นความสำคัญและความสมบูรณ์ทางเศรษฐกิจว่ามีความสำคัญต่อคนผู้ครองเรือน คฤหัสถ์หรือฆราวาสว่าต้องมีทรัพย์จึงจะมีความสุข ดังที่พระมหากัจจายนะแสดงธรรมแก่พระเจ้ามรุตราชแห่งแคว้นอวันตีว่า “ในวรรณะทั้ง ๔ นั้น วรรณะใดมั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยทรัพย์ คนในวรรณะเดียวกันและวรรณะอื่นย่อมเข้าหาเป็นพวกของผู้นั้น^{๑๒}” ซึ่งเรื่องนี้ตรงกับสังคมทั่วไปในปัจจุบัน ไม่ว่าจะระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด ประเทศ หรือระดับชาติและระดับโลก จะยึดทัศนคติแนวคิดนี้ติดต่อกันมา โดยเฉพาะในยุควิทยาศาสตร์ สารสนเทศที่ยึดถือเป็นจริง ๆ จัง ๆ จนนำทุกขมาให้แก่โลกว่า ชาติใดเจริญด้วยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีชาตินั้นจะมีอำนาจครองด้านเศรษฐกิจ ชาติใดมีอำนาจครองด้านเศรษฐกิจชาตินั้นจะเป็นผู้ครองโลก และใช้ว่ามีทรัพย์แล้วจะเป็นสุขเสมอไป มีทรัพย์สินเงินทองเก็บไว้เฉย ๆ ก็เป็นปุโสมนเฝ้าทรัพย์เป็นสุขเดียวเดียว มีทรัพย์แล้วต้องใช้จ่ายทรัพย์จึงจะมีความสุขได้ประโยชน์จากการมีทรัพย์ ตรงนี้พระพุทธองค์ตรัสแนะนำว่า จะจ่ายทรัพย์เพื่อให้เกิดสุขควรจ่ายอย่างไร

การจ่ายทรัพย์ในพระพุทธศาสนาไม่ใช่สนองกิเลสตัณหา เพิ่มกิเลสตัณหา แต่มีทรัพย์จ่ายทรัพย์เพื่อทำความดี ใช้ดีต่อดีดังที่กล่าวถึงวิธีการใช้จ่ายทรัพย์เพื่อกิจกรรม ดังนี้

๑. การเลี้ยงดู
๒. การป้องกันภัย
๓. การทำพิธีกรรม ๕ อย่าง
๔. การบำเพ็ญทักษิณา

^{๑๑} อ.จตุกก. ๒๑/๖๒/๕๐-๕๑.

^{๑๒} ม.ม. ๑๓/๔๖๔/๔๒๕.

โดยเฉพาะในข้อ ๓ ถือว่ามีความสำคัญมาก หากโลกขาดคุณสมบัติในข้อนี้แล้วการพัฒนา
ด้านอื่นมีอาจดำเนินไปโดยคิดได้ คือ

- ญาติพาลี สงเคราะห์ญาติ
- อติถิพาลี ต้อนรับแขก
- ปุพพเปตพาลี ทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ละจาก โลกนี้ไปแล้ว
- ราชพาลี จ่ายภาษีอากรบำรุงราชการงานพัฒนาแผ่นดิน
- เทวตาพาลี สักการะผู้มีอุปการคุณ^{๑๓}

เราจะเห็นได้ว่าการสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจตามหลักการทางพระพุทธศาสนา มิใช่เพื่อ
ต้องการครองโลก ในความหมายที่จะเป็นเจ้าเข้าครองยึดถือเป็นของ ๆ คน โดยการขึ้นกเป็นนก
จีไม่เป้นไม้ แต่เพื่อรังสรรค์สร้างสิ่งดีงามไว้ให้โลก

หลักธรรมที่เกี่ยวกับการสร้างฐานะทางเศรษฐกิจ

แม้ว่านักบวชในพุทธศาสนาไม่มีหน้าที่ในการผลิตโดยตรง แต่มีหน้าที่สั่งสอนตามฐานะ
ที่เป็นบุคคลในศาสนาเช่นเดียวกับนักเศรษฐศาสตร์ที่ไม่มีหน้าที่ผลิต แต่มีหน้าที่ให้หลักการในการ
ผลิตการให้คำสอนที่เหมาะสมนั่นเองคือส่วนหนึ่งของการผลิต อย่างน้อยก็สนับสนุนการผลิตให้มี
ประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เศรษฐกิจของชาติขึ้นอยู่กับเศรษฐกิจของสังคมและเศรษฐกิจของสังคมก็
มาจากเศรษฐกิจของบุคคล เมื่อส่วนบุคคลมีเศรษฐกิจจิตชาติบ้านเมืองก็พลอยมีเศรษฐกิจดีตามไป
ด้วย พุทธศาสนาได้กล่าวสอนหลักการเบื้องต้นสำหรับการสร้างฐานะทางเศรษฐกิจไว้ ๔ อย่าง
คือ

๑. ความขยันหมั่นเพียรอย่างสมบูรณ์ ขยันทำงาน ประกอบอาชีพหาทรัพย์รายได้
(อุฏฐานสัมปทา)
๒. การรู้จักรักษาอย่างสมบูรณ์ รักษาทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความเพียรพยายามไม่ให้
เสียหาย (อารักขสัมปทา)
๓. การมีเพื่อนที่เป็นคนดีงาม รู้จักคบเพื่อนที่ดีแนะนำทำประโยชน์ (กัลยาณมิตรตทา)
๔. การเลี้ยงชีวิตเหมาะสม ดำรงชีพได้สมดุลระหว่างรายได้และรายจ่าย (สมชีวิตา)^{๑๔}

^{๑๓} วจ.จตุกก. ๒๑/๖๑/๘๕.

^{๑๔} วจ.อุฏฐก. ๒๓/๑๔๔/๒๕๕.

- การอนุรักษ์ และพัฒนาทรัพยากรดิน
- ด้านสวัสดิการสังคม
- ด้านสาธารณสุข
- ด้านการส่งเสริมอาชีพ

พระองค์ทรงมีพระราชดำริ และพระบรมราโชวาทเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ ดังนี้

“บัดนี้ ทุกคนได้ตระหนักแล้วว่า ธรรมชาติแวดล้อมเรา ไม่ว่าจะเป็นแผ่นดิน ป่าไม้ แม่น้ำ ทะเล อากาศ มิได้เป็นเพียงแต่สิ่งสวยงามเท่านั้น หากแต่เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีพของเรา แลการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมของเราให้ดีขึ้น ก็เท่ากับเป็นการปกป้องรักษาอนาคตไว้ให้ลูกหลานของเราเอง...

หลักสำคัญว่าต้องมีน้ำบริโภค น้ำใช้ น้ำเพื่อการเพาะปลูก เพราะว่าชีวิตอยู่ที่นั่น หากน้ำมี คนอยู่ได้ ถ้าไม่มีน้ำคนอยู่ไม่ได้ ไม่มีไฟฟ้าคนอยู่ได้ แต่ถ้าไม่มีไฟฟ้า ไม่มีน้ำ คนอยู่ไม่ได้...

เราต้องเข้าใจให้ลึกซึ้งว่า ทรัพยากรป่าไม้นั้น สำคัญต่อพวกเรามากโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ป่าไม้เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่ให้ความชุ่มชื้นต่อแผ่นดินและป่าไม้ ต้องมีสัตว์เพื่อช่วยในการขยายพันธุ์และสร้างความสมดุลของธรรมชาติ ส่วนสัตว์ป่านั้นก็ต้องมีแหล่งอาหารและที่อยู่อาศัย จึงกล่าวได้ว่า มนุษย์ ป่าไม้ และสัตว์ป่ามีความสัมพันธ์กันอย่างละเอียดลึกซึ้งจนไม่สามารถจะขาดส่วนหนึ่งส่วนใดได้...

แหล่งน้ำของไทยนี้มาจากฝน...ถ้าเราตัดป่ามาก ๆ ข้าพเจ้าเกรงว่าน้ำของเรานี้จะหมดไป ค่อย ๆ ร่อยหรอไป ไม่สมดุลกับการเกิดของประชาชนที่ต้องการน้ำ ป่าไม้ช่วยซึมซับน้ำฝนไว้ได้ดิน...แล้วค่อย ๆ ระบายออกเป็นธารน้ำ และลำคลองให้เราใช้เสมอมา...

ขอให้สร้างป่าโดยมีคนอาศัยอยู่ด้วย โดยไม่ทำลายป่า ก็ต้องช่วยเขาเหล่านั้นจริง ๆ ให้มีความเป็นอยู่ที่ดีพอสมควร เช่น มีที่ดินทำกิน มีน้ำ ให้การศึกษา ส่งเสริมศิลปอาชีพต่าง ๆ ให้มีรายได้เพิ่มขึ้น เมื่อเขาอยู่ได้ เขาจะได้ช่วยดูแลป่า...^{๑๔}

การรักษาดูแลป่า วัดมีบทบาทสูงยิ่งตั้งแต่ครั้งพุทธกาล เพราะวัดในภาษาไทยมาจากคำบาลีว่า “อาราม” ซึ่งมีความหมาย ๒ ประการ คือ

^{๑๔} กองทัพบก, โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริเพื่อประโยชน์สุขแห่งทวยราษฎร์, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๕.

๑. อาราม เป็นที่มาแห่งความยินดี

๒. อาราม สวนอันเป็นที่รื่นรมย์

ต่อมาอารามทั้ง ๒ นี้ ก็กลายมาเป็นที่อยู่ของสงฆ์ ตั้งแต่สมัยพุทธกาลแล้ว เช่น

- เวฬุวนาราม (พระเจ้าพิมพิสารสร้างถวาย)
- โฆสิตาราม (โฆสกะเศรษฐีสร้างถวาย)
- เขตวนาราม (อนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างถวาย)
- ชีวการาม (หมอชีวกโกมารภัถ์สร้างถวาย)
- บุปผาราม (นางวิสาขาสร้างถวาย)
- นิโครธาราม (พระญาติของพระพุทธเจ้า กรุงกบิลพัสดุ์ สร้างถวาย)
- อัมพปาลีวนาราม (นางอัมพปาลีโสภณีย์ สร้างถวาย)

ข้อควรศึกษา : วัดในสมัยพุทธกาล คือ ในห้วงระยะเวลาที่ตรัสมงคลสูตรนี้ล้วนแต่เป็น อาราม คือ สถานที่ ๆ มีต้นไม้ขึ้นร่มครึ้มร่มรื่นอันเหมาะแก่การบำเพ็ญสมณะธรรมและในปัจจุบัน กลายเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจเป็นปอดในสังคมเมือง สังคมอุตสาหกรรมไปแล้ว การพัฒนาคน พัฒนาสิ่งแวดล้อมจึงควรสร้างอาราม ปลูกป่า เป็นอารามแทนตีกราม เพราะป่าคือเพื่อนชีวิตคุณ อากาศพืชแทนคน คำสอนของพระพุทธเจ้าข้อนี้ทันสมัยอยู่เสมอ โลกเจริญทางวัตถุเทคโนโลยี สารสนเทศ มากขึ้นเท่าไร เราต้องนำธรรมชาติอันวิเศษมาประยุกต์ใช้ให้มากขึ้นเท่านั้นจึงรักษา และพัฒนาสิ่งแวดล้อมธรรมชาติได้

พระพุทธเจ้าได้ทรงวางกฎเกณฑ์และระเบียบไว้แก่สาวกของพระองค์ เพื่อให้เอาใจใส่ดูแล สิ่งแวดล้อมมากกว่า ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว เช่น

๑. ไม่พึงเทน้ำล้างบาตรที่มีข้าวสุกลงในละแวกบ้าน
๒. ไม่พึงถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงในน้ำ
๓. ไม่พึงถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือเสลดน้ำลาย ลงบนต้นไม้ใบหญ้า
๔. ไม่พึงตัดหรือทำลายพืชพันธุ์ไม้ที่มีชีวิต^{๑๕}

พุทธศาสนิกชนได้รับการส่งเสริมให้รักษาคุณภาพระหว่างธรรมชาติกับการพัฒนาวัตถุ และการหมุนเวียนนำวัสดุที่ใช้แล้วมาแปรรูปใหม่ (recycle) ก็ได้มีการกล่าวถึงมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลแล้ว พุทธศาสนาสอนว่า ชีวิตเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ และให้ตระหนักในปัญหาของระบบนิเวศ อารามหรือวัดจึงมีต้นไม้ที่ร่มรื่นสงบเย็นมีอากาศบริสุทธิ์

^{๑๕} วิชา. ๒/๓๕๔/๒๓๓.

บทที่ ๕

สรุปและข้อเสนอแนะ

๑. บทสรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “มงคลสูตร” : หลักการพัฒนาชีวิตเป็นการศึกษามงคลสูตรทั้งที่มาในพระไตรปิฎก, อรรถกถา, ฎีกา, ปกรณ์วิเสส และผลงานของท่านผู้รู้รวมทั้งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ - ๕ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการทราบว่า หลักคำสอนในมงคลสูตรมีความสอดคล้องสามารถสนับสนุนการพัฒนาสังคมชุมชน ประเทศได้อย่างไร เกื้อกูลแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้หรือไม่อย่างไร

จากการศึกษาพบว่าการพัฒนาตามแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑-๓ ระหว่าง พ.ศ.๒๕๐๔-๒๕๑๕ เป็นเวลา ๒๕ ปี ที่เน้นพัฒนาด้านวัตถุ เช่น ถนนหนทาง การคมนาคม ขนส่ง โรงงาน อุตสาหกรรม ด้านเศรษฐกิจผลจากการพัฒนาทำให้มีความเจริญสูงสุด ดังที่กล่าวสรุปในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๔ ว่า “การพัฒนาที่ผ่านมาทำให้เศรษฐกิจโดยส่วนรวมดี แต่สังคมมีปัญหาการพัฒนาไม่ยั่งยืน”

การพัฒนาตามแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๔ พบว่าได้เปลี่ยนแนวทางการพัฒนาจากเน้นเศรษฐกิจและวัตถุเป็นอันดับ ๑ เป็นการพัฒนาค้นจิตใจ ศาสนาวัฒนธรรมเป็นอันดับ ๑ ส่วนการพัฒนาเศรษฐกิจหรือวัตถุถือเป็นอันดับรองลงมา โดยยึดหลักว่าคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา การพัฒนาสิ่งใด ๆ ก็ตามจะไร้ผลหากคนยังไม่พัฒนา

จุดประสงค์การพัฒนาค้นตามแผนพัฒนาฯ ดังกล่าว คือ พัฒนาค้นเพื่อให้คนพัฒนา สังคม พัฒนาเศรษฐกิจ และพัฒนาสิ่งแวดล้อม

การพัฒนาตามแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๕ ได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนไทยให้เป็นคนดีมีคุณภาพดำเนินชีวิตในทางสายกลาง ยึดหลักความพอประมาณ ความมีเหตุผล ความอดทน ขยันหมั่นเพียร มีสติ มีปัญญา มีความรอบคอบ มีจิตสำนึกยึดมั่นคุณธรรม ซื่อสัตย์สุจริต สามัคคีและพัฒนาสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพื่อเสริมสร้างครอบครัวและชุมชนให้เข้มแข็ง และจากการศึกษามงคลสูตรพบว่ามงคลสูตรเป็นหลักการพัฒนารอบด้าน คือ พัฒนาค้น พัฒนาสังคม และพัฒนาสิ่งแวดล้อม โครงสร้างหรือองค์ประกอบของการพัฒนาในมงคลสูตรแบ่งได้เป็น ๓ ส่วน คือ

๑. หลักธรรมพัฒนาระดับโลกิยะ ซึ่งประกอบด้วยหลักการพัฒนาศีลธรรม คุณธรรม เพื่อพัฒนาศักยภาพของคน ครอบครัวและสังคม คือ

- การไม่คบคนพาล
- การคบบัณฑิต
- การบูชาคนผู้ควรบูชา
- การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม
- การเป็นผู้ได้ทำบุญไว้ในกาลก่อน
- การตั้งคนไว้ชอบ
- การเป็นผู้ได้สัจธรรมฟังมาก
- การเป็นผู้มีศิลปะ
- การเป็นผู้มีวินัยที่ศึกษาคิแล้ว
- การเป็นผู้มีวาจาสุภาษิต
- การบำรุงบิดามารดา
- การสงเคราะห์บุตร - ธิดา
- การสงเคราะห์ภรรยา
- การทำงานไม่ให้คั่งค้าง
- การให้
- การประพฤติธรรม
- การสงเคราะห์ญาติ
- การทำงานที่ไม่มีโทษ
- การงดเว้นจากบาป
- การงดเว้นจากการดื่มน้ำเมา
- ความไม่ประมาท
- ความเคารพ
- ความอ่อนน้อม
- ความกตัญญู
- ความสันโดษ

การพัฒนาในระดับโลกิยะโดยเริ่มต้นที่คน คือ การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต การบูชาคนที่ควรบูชา แล้วจึงตรัสถึงสถานที่ถิ่นที่อยู่อาศัยแสดงให้คนทุกคนตระหนักรู้กันอย่างแจ่มแจ้งแน่ชัดว่าไม่ได้มีชีวิตอยู่โดดเดี่ยวลำพัง รอบ ๆ ตัวเราทุกคนยังมีคนอื่น สิ่งอื่น คนอื่นสิ่งอื่นเหล่านี้แหละจัดเป็นสิ่งแวดล้อมภายนอก โดยพระพุทธองค์ได้ชี้ชัดลงไปว่า “คน” มีความสำคัญที่สุด การพัฒนาประการแรกคือการพัฒนาคนหากคนไม่พัฒนาแล้วแม้เราจะพัฒนาสิ่งต่าง ๆ มากมายก็ไร้ประโยชน์ เพราะคนยังไม่ได้พัฒนา

การพัฒนาตามหลักมงคลสูตร คือ ต้องพัฒนาคนเป็นอันดับแรก โดยเริ่มที่สภาพคนทั้งสภาพแวดล้อมที่เป็นคนด้วยกัน และสภาพแวดล้อมทางวัตถุคือถิ่นที่อยู่อาศัย การพัฒนาต้องพัฒนาคนให้มีความรู้คุณธรรมปัญหาจะหมดไป พื้นฐานความคิดนี้ตรงกันกับพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในมงคลสูตรพอดี โดยไม่มีความขัดแย้งกัน

๒. หลักธรรมที่พัฒนาศีลธรรมคุณธรรม คือ ข้อที่ปฏิบัติที่สนับสนุนให้เกิดการพัฒนาทั้งระดับโลกียะ และระดับโลกุตระ คือ

- การเข้าหาสมณะ
- การฟังธรรมตามกาล
- การสนทนาธรรมตามกาล
- การเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย
- การอดทน

๓. หลักธรรมพัฒนาระดับโลกุตระ ซึ่งประกอบด้วยหลักธรรม ดังต่อไปนี้

- การบำเพ็ญตบะ
- การประพฤติพรหมจรรย์
- การเห็นแจ้งอริยสัจ
- การทำพระนิพพานให้แจ้ง
- จิตไม่หวั่นไหวในโลกธรรม
- จิตไม่โศกเศร้า
- จิตหมดภวดีคือกิเลส
- จิตเกษม

การพัฒนาระดับโลกุตระนี้เองที่ทำให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ในฐานะพิเศษ เพราะหลักการพัฒนาที่ใช้กันอยู่ในโลกปัจจุบันนี้ ส่วนมากมีจุดมุ่งหมายเพื่อปรนเปรอความสุขสบายแบบโลก ๆ ยังติดข้องอยู่ในโลกยังพัฒนายังมีทุกข์ แต่การพัฒนาตามหลักธรรมในมงคลสูตรยังพัฒนายังเกิดสุข ยิ่งพัฒนาจนถึงระดับโลกุตระซึ่งมีเป้าหมายขั้นสุดท้ายแห่งชีวิต คือการรู้แจ้งสภาวะธรรมความเป็นจริงของสรรพสิ่ง รู้ทันคติธรรมคาของสังขาร ไม่เป็นทาสของโลกและชีวิตไม่หวั่นไหวในโลกธรรม ไม่ถูกบีบคั้นด้วยอำนาจของความยึดมั่นถือมั่น สามารถเข้าสู่สภาวะของพระอรหันตบุคคลทั้งสี่คู่ คือ

๑. พระโสดาปัตติมรรค, พระโสดาปัตติผล
๒. พระสกทาคามีมรรค, พระสกทาคามีผล
๓. พระอนาคามีมรรค, พระอนาคามีผล

๔. พระอรหัตตมรรค, พระอรหัตตผล

ในที่สุดก็เข้าถึงพระนิพพานซึ่งถือว่าได้รับบรรลุจุดหมาย หรือเป้าหมายของการพัฒนาตามหลักพระพุทธศาสนา

ความสอดคล้อง ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ และมงคลสูตร ในฐานะหลักการพัฒนา

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๕ มุ่งพัฒนาคนเพื่อให้เป็นคนมีคุณภาพ คุณธรรม จริยธรรม มีวินัย มีจิตสำนึกประโยชน์สาธารณะรับผิดชอบมีคุณภาพชีวิตที่ดีมีความสุข คิดเป็นทำเป็น มีเหตุผล เรียนรู้ตลอดชีวิต รู้เท่าทันโลก รักษาและต่อยอดภูมิปัญญาไทยมีความสามานฉันท์ เอื้ออาทร เกื้อกูล รู้รักสามัคคี มีสถาบันครอบครัวที่เข้มแข็งภายใต้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

มงคลสูตรมุ่งเน้นการพัฒนาคน เพื่อการเป็นคนมีคุณภาพด้วยเช่นกัน คือ โดยเริ่มแรก การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต การเห็นสมณะ การสนทนาธรรม ฟังธรรมตามกาล ฯลฯ คือ การสร้างคุณภาพของคน การเป็นคนได้สดับรับฟังมาก การเป็นผู้มีสติปัญญาหลัก การบำรุงบิดามารดา การสงเคราะห์บุตรธิดา ภรรยา สามี ก็คือหลักแห่งการเสริมสร้างสถาบันครอบครัวให้เข้มแข็ง สันโดษคือปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ดังนั้นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติและมงคลสูตร จึงเป็นแผนพัฒนาคน พัฒนาปัญญา พัฒนาเศรษฐกิจ พัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนา หากได้นำมาประยุกต์กับหลักการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ หรือฉบับไหนก็ตามในอนาคตที่มีจุดหมาย คือการพัฒนาคนแล้วสามารถเกื้อกูลสนับสนุนให้การพัฒนานั้น ๆ บรรลุเป้าหมายเกิดความสงบสุข ความเจริญก้าวหน้าขณะอุปสรรคทั้งปวงแน่นอน โดยเฉพาะพระพุทธศาสนานอกจากมีหลักธรรมพัฒนาในระดับโลกิยะแล้ว ยังมีหลักธรรมสำหรับพัฒนาชีวิตให้สูงขึ้นไปอีกคือหลักพัฒนาระดับโลกุตระ นี่คือความพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา

๒. ข้อเสนอแนะ

๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑. สารนิพนธ์ฉบับนี้ ได้จัดทำขึ้นเพื่อศึกษาหลักคำสอนในมงคลสูตร ที่เป็นบารมี อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องว่าสามารถนำมาใช้เป็นหลักการพัฒนาคน พัฒนาชุมชน สังคม และชาติบ้านเมืองได้หรือไม่ ไม่ได้มุ่งหมายวิจัยความหมายและอธิบายหลักธรรมอย่างกว้างขวาง ทุกประเด็นทุกแง่มุมเหมือนดังที่ได้เคยพบเห็นกันอยู่ทั่วไป การจัดทำในครั้งนี้เป็นการจัดทำ

ทั้งพระสูตรที่เดียว โดยมุ่งให้ท่านผู้สนใจศึกษาได้เห็นวิสัยทัศน์ของพระพุทธศาสนา และเจตนารมณ์ของพระพุทธศาสนาในฐานะหลักการพัฒนา

๒. การพัฒนาชีวิตตามหลักการของมงคลสูตร ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง เชื่อมโยงบูรณาการองค์ประกอบต่าง ๆ ได้อย่างสมดุลทั้งสิ่งแวดล้อมภายใน - ภายนอก การปฏิบัติหน้าที่ต่อครอบครัว ต่อสังคม การมีมโนธรรมสำนึก ดำเนินกษาระณะ ดำรงตนมั่นในศีลธรรมอันดีอันเป็นคตินิยม เนติธรรม วัตถุประสงค์ธรรม และสหธรรม ซึ่งมีครบถ้วนสมบูรณ์ในมงคลสูตร

๓. รัฐบาล คณะผู้บริหารราชการแผ่นดิน ข้าราชการการเมือง ข้าราชการประจำ สมาชิกแห่งรัฐทุกคนต้องพร้อมใจกันอย่างแน่วแน่มั่นคง ที่จะต้องมีการกำหนดแนวนโยบายยุทธศาสตร์พัฒนาชาติให้แผ่นดินนี้ เป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง ยึดธรรมเป็นหลัก ยึดธรรมเป็นใหญ่ ยึดธรรมเป็นธงชัย ยึดธรรมเป็นอธิปไตย ยึดธรรมเป็นเป้าหมายเป็นแนวนโยบายแห่งชาติที่ทุกคนในแผ่นดินนี้ต้องมีวิถีธรรมแนวนี ธรรมที่กล่าวมานี้ คือ “มงคลสูตร”

๔. รัฐบาลควรกำหนดนโยบายให้มีการส่งเสริมการปฏิบัติตนตามหลักพระพุทธศาสนา ในระดับไตรสิกขา ศีลสิกขา จิตสิกขา และปัญญาสิกขาในหมู่ข้าราชการน้อยใหญ่ และพี่น้องประชาชนคนไทย หากรัฐมนตรีและนายกรัฐมนตรีเป็นผู้มีความสนใจ มีศรัทธาในการปฏิบัติตนตามหลักพระพุทธศาสนาก็จะทำให้บุคคลทั่วไปหันมาปฏิบัติตามเยี่ยงอย่างที่ดี การปฏิบัติต้องอาศัยการศึกษาเป็นพื้นฐาน การศึกษาเพื่อให้เกิดความรู้เพื่อการปฏิบัติ การปฏิบัติคือการคัดกริยาวาจาให้มีมารยาทจึงมอบรมใจให้สงบมั่นคง ชำระความเห็นให้สะอาดสดใสรู้แจ้งเห็นจริง ใ้ความรู้เป็นปัจจัยในการปฏิบัติ การปฏิบัติที่ถูกต้องทำให้เห็นอรรถรสและคัมภีร์ธรรมรส การได้คัมภีร์ธรรมรสทำให้มีความสุขและดำเนินการปฏิบัติให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป จนทำให้มีความสุขความเจริญก้าวหน้าในไตรภพ

การปฏิบัติเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ที่คณะผู้บริหารราชการแผ่นดินถือเป็นพันธกิจส่งเสริมอุปถัมภ์สนับสนุนให้คนในแผ่นดินนี้ ทุกเพศทุกวัย ทุกชนชั้น ทุกระดับ ทุกเหล่า โดยการพัฒนาสิ่งแวดล้อมทั้งภายนอกและภายใน ปฏิบัติหน้าที่ต่อครอบครัวและต่อสังคม มุ่งมั่นรักษาศิลปปฏิบัติธรรม เหตุแห่งการได้โลกุตรประสบผลสำเร็จดียิ่งคือความสุขที่ยั่งยืน ทุกข์ห่างหายมลายสิ้นอันเป็นสุขสงบ ที่ไม่มีสุขอื่นใดยิ่งใหญ่เหนือกว่า

๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป

จากการศึกษาวิเคราะห์หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในมงคลสูตรนั้น ผู้วิจัยเห็นว่ามีความจำเป็นที่จะทำการศึกษาวิจัยอยู่หลายประเด็นเพื่อความเจริญก้าวหน้าทางวิชาการ ผู้วิจัยจึงขอเสนอแนะ สำหรับผู้ที่จะทำการวิจัยในครั้งต่อไป ๔ ประเด็น คือ

๑. มงคลสูตรกับการพัฒนาเศรษฐกิจ
๒. มงคลสูตรกับการพัฒนาสังคม
๓. มงคลสูตรกับการพัฒนาสิ่งแวดล้อม
๔. มงคลสูตรในฐานะเป็นรากฐานของชีวิต

หัวข้อเหล่านี้ล้วนเป็นประเด็นที่น่าศึกษาวิจัย และหากเป็นไปได้ก็จะเป็นประโยชน์ต่อวงการวิชาการทางพระพุทธศาสนาทั้งฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายาน ตลอดจนประโยชน์ต่อผู้ที่มีความสนใจศึกษาค้นคว้าต่อยอดในขั้นที่ละเอียดมากขึ้นเป็นลำดับต่อไป.

บรรณานุกรม

เอกสารปฐมภูมิ

๑. พระไตรปิฎก

มหามกุฏราชวิทยาลัย, มูลนิธิ. พระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถา (๕๑ เล่ม). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

เอกสารทุติยภูมิ

๒. หนังสือภาษาไทย

กองทัพบก. โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริเพื่อประโยชน์สุขแห่งทวยราษฎร์. กรุงเทพฯ :
อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๘.

กองทัพภาคที่ ๑. พระมหากษัตริย์คุณ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กองทัพบก, ๒๕๔๗.

ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์, รศ. หลักระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง,
๒๕๒๕.

ประมวล รุจนเสรี. งานของแผ่นดิน. กรุงเทพฯ : บริษัท เอส.พี.เอ็น. การพิมพ์, ๒๕๔๕.

ปิ่น มุกข์กันต์, พันเอก. มงคลชีวิต. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๑๒.

ฝ่ายวิชาการสภานักศึกษา. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘. กรุงเทพฯ : สภานักศึกษา
จำกัด, ๒๕๔๕.

----- . แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙. กรุงเทพฯ : สภานักศึกษา
จำกัด, ๒๕๔๖.

----- . พระราชบัญญัติพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. กรุงเทพฯ : สภานักศึกษา
จำกัด, ๒๕๔๖.

----- . สรุปวิวัฒนาการของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ - ๘ :
สภานักศึกษา จำกัด, ๒๕๔๖.

พระเดชาคิร, สมเด็จพระ. โคลงโลกนิติ. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, ๒๕๓๕.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชนก ญาณสิริ). มงคล ๓๘. กรุงเทพฯ : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๓.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระเทพดิลก (จันทร์ กุสโล). มงคลชีวิต. กรุงเทพฯ : บรรณาการ, ๒๕๒๑.

- พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต). คำนิยมแบบพุทธ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เทียนวรรณ, ๒๕๒๗.
- พระราชวรมณี (ประยูร มีฤกษ์). อนุทินธรรมะ. กรุงเทพฯ : บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๓๕.
- พระสมชาย จานวฑูโต. มงคลชีวิต (ฉบับธรรมทายาท). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิถีกานต์, ๒๕๒๔.
- พุทธทาสภิกขุ. คู่มือมนุษย์. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๐๑.
- ศิลปากร, กรม. ประชุมศิลาจารึก. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๑๕.
- สามัญศึกษา, กรม. ยอดคนยอดผู้นำ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๔๔.
- สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร). มงคลยอดชีวิต. กรุงเทพฯ : ชวนพิมพ์, ๒๕๑๘.
- สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายีเถร). มงคลในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร :
 ธรรมบรรณาการ, ๒๕๑๑.
- สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก (สาปสุตเทวเถร).
 ปฐมสมโพธิ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๑๖.

ประวัติผู้วิจัย

ยศ, ชื่อ พันตรี จวน วรรณจันทร์
เกิด วันที่ ๑๘ สิงหาคม ๒๔๙๖ ภูมิลำเนา บ้านเลขที่ ๒๐ หมู่ที่ ๕ ตำบลเกาะสบบ้า
 อำเภอเทพา จังหวัดสงขลา
ที่อยู่ อาคารสงเคราะห์กองทัพบก เลขที่ ๑๓๒/๒๔๓ อาคาร ๖ ถนนพระราม ๖ เขตพญาไท
 จังหวัดกรุงเทพมหานคร

วุฒิการศึกษา

๒๕๒๘ จบการศึกษาระดับปริญญาตรี จากมหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย
 ๒๕๒๙ เปรียญธรรม ๗ ประโยค
 ๒๕๓๓ หลักสูตรปฏิบัติการจิตวิทยา
 ๒๕๓๔ หลักสูตรครุการเมือง
 ๒๕๓๗ หลักสูตรนายทหารอนุศาสนาจารย์ชั้นต้น
 ๒๕๓๘ หลักสูตรนายทหารอนุศาสนาจารย์ชั้นสูง

ปัจจุบัน กำลังศึกษาในระดับปริญญาโท หลักสูตรปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต
 สาขาวิชาพระพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ตำแหน่งปัจจุบัน

พ.ศ. ๒๕๔๑ - ปัจจุบัน เป็นอนุศาสนาจารย์ กรมยุทธศึกษาทหารบก

พ.ศ. ๒๕๓๘ - ปัจจุบัน เป็นอาจารย์พิเศษ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

วิทยาเขตสิรินธร